

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького

ISSN 2076-5770

DOI 10.31651/2076-5770-2018-2

ВІСНИК ЧЕРКАСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія
ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Виходить 2 рази на рік
Заснований у березні 1997 року

№ 2. 2018

Черкаси – 2018

**Засновник, редакція, видавець і виготовлювач – Черкаський
національний університет імені Богдана Хмельницького**
Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 21395-11195Р від 25.06.2015

У віснику надруковано статті, присвячені проблемам перекладознавства, граматики, семантики мовних одиниць, концептуального аналізу, теорії мовної комунікації, лінгвістики тексту. Розглянуто методологічні питання мовознавства, включено спостереження над різномовним текстовим матеріалом у лінгвокультурологічному контексті.

Для широкого кола філологів – науковців, викладачів, аспірантів, студентів, учителів.

Журнал входить до переліку наукових фахових видань України з філологічних наук (Наказ МОН України від 13 липня 2015 р. № 747).

Випуск № 2 наукового журналу «Вісник Черкаського університету», серія «Філологічні науки» рекомендовано до друку та до поширення через мережу Інтернет Вченою радою Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (протокол № 2 від 25.10.2018 року)

Журнал індексується в міжнародній наукометричній базі Index Copernicus (ICV 2017:59.45) та реферується Українським реферативним журналом «Джерело» (засновники: Інститут проблем реєстрації інформації НАН України та Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського), індексується Google Scholar.

Головна редакційна колегія:

Черевко О.В., д.е.н., проф. (головний редактор); *Босчко Ф.Ф.*, член-кор. НАПН України, д.б.н., проф. (заступник головного редактора); *Корновенко С.В.*, д.і.н., проф. (заступник головного редактора); *Кирилюк Є.М.*, д.е.н., проф. (відповідальний секретар); *Архипова С.П.*, к.пед.н., проф.; *Біда О.А.* д.пед.н., проф.; *Гнезділова К.М.*, д.пед.н., доц.; *Головня Б.П.*, д.т.н., доц.; *Гусак А.М.*, д.ф.-м.н., проф.; *Десятков Т.М.*, д.пед.н., проф.; *Земзюліна Н.І.*, д.і.н., проф.; *Жаботинська С.А.*, д.філол.н., проф.; *Кузьмінський А.І.*, член-кор. НАПН України, д.пед.н., проф.; *Кукурудза І.І.*, д.е.н., проф.; *Лизогуб В.С.*, д.б.н., проф.; *Ляшенко Ю.О.*, д.ф.-м.н., доц.; *Марченко О.В.*, д.філос.н., проф.; *Масненко В.В.*, д.і.н., проф.; *Мігус І.П.*, д.е.н., проф.; *Мінаєв Б.П.*, д.х.н., проф.; *Морозов А.Г.*, д.і.н., проф.; *Перехрест О.Г.*, д.і.н., проф.; *Поліщук В.Т.*, д.філол.н., проф.; *Селіванова О.О.*, д.філол.н., проф.; *Чабан А.Ю.*, д.і.н., проф.; *Шпак В.П.*, д.пед.н., проф.

Редакційна колегія серії:

Селіванова О.О. д.філол.н., проф. (відповідальний редактор напрямку «Мовознавство»); *Калько В.В.* к.філол.н., доц. (відповідальний секретар напрямку «Мовознавство»); *Поліщук В.Т.*, д.філол.н., проф. (відповідальний редактор напрямку «Літературознавство»); *Корецька М.В.*, к.філол.н. (відповідальний секретар напрямку «Літературознавство»); *Баранов А.*, д.філол.н., проф. (Литва); *Богданович Г.Ю.*, д.філол.н., проф.; *Велівченко В.Ф.*, к.філол.н., доц.; *Гудманян А.Г.*, д.філол.н., проф.; *Жаботинська С.А.*, д.філол.н., проф.; *Кавун Л.І.*, д.філол.н., проф.; *Калько М.І.*, д.філол.н., проф.; *Киченко О.С.*, д.філол.н., проф.; *Ковалевська Т.Ю.*, д.філол.н., проф.; *Кравченко Н.К.*, д.філол.н., проф.; *Лассан Е.Р.*, д.філол.н., проф. (Естонія); *Литвин І.М.*, к.філол.н., доц.; *Лімборський І.В.*, д.філол.н., проф.; *Мартінова Г.І.*, д.філол.н., проф.; *Насенко М.К.*, д.філол.н., проф.; *Озерова Н.Г.*, д.філол.н., проф.; *Панченко В.Є.*, д.філол.н., проф.; *Пахаренко В.І.*, д.філол.н., доц.; *Пашіс Л.О.*, к.філол.н., доц.; *Приходько А.М.*, д.філол.н., проф.; *Ромащенко Л.І.*, д.філол.н., проф.; *Соболь В.О.*, д.філол.н., проф. (Польща); *Чіжмарова М.*, к.філол.н., проф. (Словаччина).

Адреса редакції та редакційної колегії:

Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького,
кафедра теорії та практики перекладу (0472) 363596,
бульвар Шевченка, 81, Черкаси, 18000
web-сайт: philolog-ejournal.cdu.edu.ua
e-mail: visnuk_chnu@ukr.net

СЕМАНТИКА

УДК 811.81'42

DOI 10.31651/2076-5770-2018-2-3-10

ORCID 0000-0002-5711-7045

СЕЛІВАНОВА Олена Олександрівна,
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри теорії та практики перекладу
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького
e-mail: oselivanova@ukr.net

ПРОБЛЕМА ЗНАЧЕННЯ В МОВОЗНАВСТВІ

У статті розглянуто дискусійну проблему дефініції значення, яка залежно від методологічних засад дослідження отримала в мовознавстві кілька аспектів: онтологічний, гносеологічний, логічний, реляційний, семіотично-реляційний, психологічний, інформаційний, енциклопедичний тощо. Встановлено кілька причин наявності множинних дефініцій значення. Такими є методологічний плюралізм й еkleктичність підходів до аналізу лінгвістичних явищ; відсутність однозначного тлумачення термінів предмета, поняття, концепту; звуження або розширення об'єкта семасіології (від слова до тексту); протиріччя між конвенційно закріпленим в колективній етносвідомості й індивідуальним змістом, а також розмежування мовного й мовленнєвого статусу значення. Висвітлено також проблему співвідношення значення та смислу. Надано дефініцію значення як конвенційно закріпленої за певною мовною формою інформації, набутої на підставі колективного й індивідуального пізнавального та мовного досвіду носіїв мови, що в мовленні репрезентує відповідний фрагмент, актуальний для конституційного оточення.

Ключові слова: значення, смисл, знак, концепт, референт, ментальний лексикон.

Постановка проблеми. Значення є об'єктом лінгвістичної семантики й суміжних із нею галузей мовознавства, а також логіки, філософії, психології, соціології і т. ін. Проблема значення є однією з найбільш складних і дискусійних у гуманітарних галузях науки.

Свого часу Л. Виготський стверджував, що для офіційної науки значення є такою ж невідомою величиною, як зворотний бік Місяця, а за влучним висловом Е. Бенвеніста, «що тільки не робилося з метою не брати до уваги значення [...], марні сподівання. Воно, як голова Медузи, скрізь у центрі мови зачаровує тих, хто його спостерігає» [1, с. 443]. В. Звєгінцев порівнював значення з Попелюшкою, яка перетворилася на можновладну принцесу, до якої сьогодні в міру власних сил приносять знаки поваги всі сучасні лінгвісти. У. Вейнрейх у своїй книзі назвав параграф про значення «Станом нашого невігластва». Л. Блумфілд узагалі вважав, що лінгвістична наука не може надати опису значенню за критеріями науковості. Скептицизм щодо можливості виокремлення фіксованого значення слова висловлює Дж. Ейтчисон: «Значення слів – це не мертві комахи, які можна приколотися шпильками, а живі метелики, що невловимо кружляють біля нас, або риби, які вислизують із рук, коли здається, що їх спіймали» [2, с. 14]. У психолінгвістиці, на думку О. Залевської, шлях до інтерпретації цього складного і багатовимірного феномена прокладають «через подолання численної кількості купин, ям, вибоїн; він пройдений лише частково» [3, с. 97].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ще у 1923 р. К. Огден й А. Ричардс у праці «The Meaning of Meaning» виокремили близько 16 дефініцій значення. Сьогодні тлумачень значення значно більше. Залежно від теоретичних засад досліджень значення отримує різні аспекти кваліфікації:

онтологічний, що проектує значення на предмети, явища, ознаки реального світу (у «Лінгвістичному енциклопедичному словнику» значення кваліфіковане як «зміст слова,

що відображає у свідомості й закріплює в ній уявлення про предмет, ознаку, процес, явище»; подібний підхід спостерігаємо у В. Виноградова, В. Звєгінцева, Т. Ломтева, В. Гака, М. Жинкіна й ін. У представників німецької школи «Слів и речей» цей аспект набуває крайньої форми: «У кожний окремих статичний момент позначення збігається зі словом, тоді як його значення – з річчю». Позитивістськи орієнтовані дослідники обов'язковим корелятом значення вважали референт (=денотат), тобто предмет дійсності);

гносеологічний, що пов'язує значення зі сферою уявлень, ідей, думок, понять як результатів інтеріоризації світу носіями певної мови (Г. Пауль кваліфікував узуальне значення як всю сукупність уявлень, що складають для члена мовної спільноти зміст слова; М. Нікітін розглядає значення «як концепт, що актуалізується у свідомості як інформаційна функція іншого концепту, який актуалізує саме цей» [4, с. 65]);

логічний із властивим йому прирівнюванням значення до поняття за умови встановлення істинності шляхом логічного числення (О. Смирницький трактував значення як «поняття, оформлене відповідно до системи мови, простіше – як поняття в мовному оформленні»);

реляційний, що пов'язує значення з акустичним образом мовного знака (згідно з концепцією Ф. де Соссюра) або з відношенням слова-знака до інших слів-знаків у мовленні (Л. Вітгенштейн уважав значення його вживанням у мові, В. Звєгінцев розглядав його під кутом зору потенційної сполучуваності (валентності) з іншими словами, що підпорядковане правилам діючої норми; В. Левицький уніс до цього аспекту когнітивну складову: значення – «це набуті на підставі досвіду (у процесі діяльності) *знання* (виділено мною – О. С.) про сукупність мовних і немовних ситуацій вживання слова» [5, с. 68]);

семіотично-реляційний аспект орієнтує дефініцію значення на його зв'язок із мисленням й інтеріоризованою дійсністю: лексичне значення розглянуто як відношення слова, знака до поняття, уявлення, предмета, референта, ситуації його вживання, соціальної культури, типових компонентів ситуації та до інших знаків (Р. Будагов, А. Шафф, Ю. Найда, Дж. Фьорс, Ч. Фриз та ін.);

психологічний аспект, згідно з яким значення трактують як складне психічне (духовне) явище, що має дві сторони – індивідуальний зміст і колективний досвід, – або як складну психічну сутність, феномен, пов'язаний із чуттєво сприйнятим символом (Х. Кронассер, Л. Вайсгербер, С. Ульманн, Г. Стерн, О. Смирницький, Т. Григор'єва й ін.);

інформаційний, що ототожнює значення з інформаційною функцією мовних одиниць (М. Голлідей, О. Селіверстова, М. Степанова, Ф. Джордж та ін.);

енциклопедичний, який розмежує мовний статус значення й енциклопедичне (концептуальне) знання або ототожнює перше з енциклопедичними знаннями.

Метою статті є з'ясування причин дискусії навколо дефініції значення й вироблення власного тлумачення цього складного феномена мови.

Виклад матеріалу. Узагальнюючи наявні семантичні теорії, Л. Васильєв пропонує два напрями тлумачення значення: 1) як психологічної сутності, що співвідноситься із предметами, уявленнями, емоціями, поняттями; 2) як реляційної сутності, відношення знака до предмета (денотативне значення), поняття (сигніфікативне), акту мовлення (прагматичне), ситуації вживання (стилістичне) і до інших мовних знаків (структурне) [6, с. 67]. Дослідники розглядають ці два напрями як відображальний і реляційний. Однак відображальні теорії не є однорідними й диференціюються залежно від способу відображення, який залежить від обраної семіотичної концепції і, врешті-решт, від методологічних засад науковців.

Жорстку відображальну концепцію значення представлено у «Словнику сучасної лінгвістики» А. Загнітка: «значення – це пов'язаний з певною мовною одиницею у свідомості носіїв мови узагальнений образ певного об'єкта, ситуації, факту, події; відображення предмета дійсності у свідомості, що стає фактом мови внаслідок установаження постійного і нерозривного зв'язку з певним звучанням, з яким воно реалізується» [7, с. 334]. У цій дефініції попри те, що значення ототожнюється з образом у

свідомості, воно прив'язане безпосередньо до дійсності, але такий зв'язок відсутній у значень абстрактних імен, семантиці стереотипів, символів, міфологем. Намагання поєднати відображальний і реляційний аспекти характерне для дефініції значення у словнику І. Штерн: значення дослідниця трактує як «відношення між мовним об'єктом та фрагментом реальності, що відображає цей мовний об'єкт, а також відношення між певним мовним об'єктом і іншими мовними об'єктами» [8, с. 139]. Однак у такому тлумаченні постульовано взагалі безпосередній зв'язок значення мовної одиниці з реальністю, а відношення між мовними об'єктами, очевидно, проєктуються на значення висловлення.

М. Алефіренко розглядає недоліки деяких відображальних теорій і називає головним із них те, що прямий зв'язок значень зі знаннями про зовнішню дійсність призводить до глобальності та масштабності поняття «значення», оскільки знання про зовнішню дійсність не є постійними, тобто вони мають незакінчений і недовершений характер [9, с. 147]. Дослідник уточнює поняття відображення: «в мовному значенні фіксуються не іменовані предмети і їхні відношення, а їхнє відображення у свідомості носіїв мови». Проте і в такій, за словами М. Алефіренка, «методологічній формулі сучасної семасіології» криється суперечність, що полягає, по-перше, у специфіці відображальної здатності колективної й індивідуальної свідомості, по-друге, у неможливості відображення того, чого немає у світі дійсності; по-третє, у здатності мови створювати хибне, викривлене «відображення» світу, відповідне колективному чи індивідуальному уявленню про стан речей.

Реляційні теорії також відмінні одна від одної способом та об'єктом зв'язку, яким є предмет, поняття, річ, учасники спілкування, сфера чи ситуація вживання знака, культура тощо. Абсолютизація реляційної природи значення здебільшого призводить до звуження або необґрунтованого розширення обсягу значення. Виникає навіть прагнення надати значенню статусу окремого знака (О. Лосєв), або прирівняти до знакової одиниці мови сам зв'язок між мовними одиницями (див. концепцію монемі А. Мартіне). Саме тому М. Алефіренко цілком слушно вважає, що дефініція значення на підставі відношення є необґрунтованою: «Відношення знака до предмета є функцією знака. Тому ототожнювати «відношення» і «значення» – це, на думку Б. Головіна, все одно, що називати наслідок причиною». Тим самим, відображальний і реляційний аспекти однаково не спроможні пояснити феномен значення і містять глибокі внутрішні суперечності.

У сучасній когнітивній семантиці існує чимало різних підходів до значення і способів його моделювання (сіткова модель Р. Ленекера, дворівнева інтерпретаційна модель М. Бірвіша, ментальна модель Ф. Джонсона-Лерда та ін.). Найбільш реалістичним серед них ми вважаємо моделювання значення як «концепту, зв'язаного знаком» (М. Нікітін), тобто формою знака, зважаючи на його білатеральність. Цікаві спостереження над еволюцією теорії значення у світовій лінгвістиці викладені у фундаментальній праці італійського лінгвіста Тулліо де Мауро «Вступ до семантики». Дослідник висловлює, на наш погляд, на той час революційну думку, що значення – це енграма або відкладене у пам'яті: «Якість наших знань про семантику значно покращиться, якщо ми не розглядатимемо значення як функції мовних форм, як свого роду *virtus significativa*, як здатність позначувати, притаманну їм внутрішньо; їх варто вважати результатом і функцією семіотичної діяльності, мовної поведінки людини, яка діє в межах тієї історичної спільноти, до якої її залучено завдяки насамперед семантичній солідарності» [10, с. 17-21]. Отже, значення, на його думку, дорівнює інформації, яка актуалізується у свідомості мовців під час сприйняття знака на підставі конвенції носіїв природної мови. Подібні погляди на співвідношення значення слова та знань про певний об'єкт, закріплених за словом, зумовили наукову дискусію між прихильниками принципового розрізнення значення та знання і їхнього повного ототожнення.

Із появою когнітивних досліджень семантики мови більшої ваги набуває друга позиція. Й. Стернін пропонує компромісний варіант вирішення проблеми й наголошує: «Лексичне значення не є якоюсь особливою сутністю, відмінною від енциклопедичного

знання про предмет, воно є частиною останнього, загальновідомою для колективу мовців. Лексичне значення слова, яке трактується як закріплене за знаком відображення дійсності, є стислим, концентрованим, загальновідомим знанням про предмет номінації, притаманним суспільству в конкретний момент його розвитку» [11, с. 16]. Хоч дослідник й обирає ключовим словом дефініції знання, він не зміг остаточно позбавитися від обов'язковості зв'язку значення з дійсністю. Крім того, на нашу думку, потребує уточнення сам термін «енциклопедичний», оскільки таке знання не є відомим пересічним носіям мови, широкому загалу. Тому незрозумілим видається те, який саме фрагмент енциклопедичного знання складає лексичне значення. Більш обґрунтованим, на наш погляд, є розгляд А. Вежбицькою структури концепту як знань про предмет, що складаються з концепту-максимуму, мінімуму й енциклопедичного додатку. Лексичне значення не є частиною енциклопедичних знань, а навпаки, вони можуть актуалізуватися у значенні через потребу контексту.

Відсутність термінологічно усталеного тлумачення значення пояснюється ще кількома причинами. Першою є суто методологічна, що зумовлює множинність дефініцій значення різними поглядами на співвідношення мови, свідомості й дійсності, ставленням дослідників до відображальної чи репрезентативної природи мовних знаків, розглядом унілатеральної чи білатеральної природи мовного знака. Це суттєво впливає на трактування природи та статусу значення в мові й у мовному знакові.

Другою причиною є термінологічна, що пояснює багатозначність термінів наявні в науковій літературі невідповідності, пов'язані зі співвідношенням значення й поняття, значення та концепту, значення і предмета, значення й речі.

Третя причина впливає із протиріччя у визначенні предмета семасіології: значення розглядають здебільшого на рівні слова, деякі дослідники приписують значення іншим рівневим одиницям мовної системи: морфемі, реченню, тексту і навіть фонемі. На думку В. Левицького, одним із перших відійшов від традиційного розуміння семасіології як науки про значення слова російський лінгвіст М. Нікітін: «Поза всяким сумнівом, зроблено це під впливом праць зарубіжних лінгвістів – Ф. Палмера, книгу якого (з передмовою та коментарями) М. Нікітін видав у 1982 р., і Дж. Лайонза» [5, с. 52]. М. Нікітін подав нову дефініцію семасіології як науки, що вивчає значення мовних одиниць різних рівнів і забезпечує цілісний, узагальнений і системний розгляд проблематики мовного значення [4, с. 4-5]. Таке розширення предмета семасіології переводить її на новий відцентровий рівень досліджень і перетворює значення на наскрізний параметр в рівневій ієрархії мовної системи. Намагання подолати лексоцентризм традиційної семасіології сприяють пошукам її предмета саме на такому наскрізному змістовому рівні, що корелює з планом форми мови як знакової системи.

Четвертою причиною розмаїття тлумачень значення є протиріччя між індивідуальними смислами та конвенційним змістом, закріпленим у колективній свідомості носіїв мови. О. Залевська слушно зауважує, що «перенесення до фокусу уваги специфіки значення як надбання індивіда потребувало перегляду логіко-раціоналістичного тлумачення значення, яке стало звичною та стійкою традицією» [3, с. 97]. Це протиріччя знімається застосуванням у семантичній теорії феноменологічних постулатів про співвідношення речей об'єктивного світу і пізнання їх суб'єктом-людиною, а також про інтенційність зовнішнього та внутрішнього сприйняття. Е. Гуссерль наголошував, що «очевидними є можливості встановлення взаєморозуміння, а значить, це можливості того, що світи досвіду, фактично відокремлені, завдяки взаємозв'язкам актуального досвіду сформувалися, створивши єдиний інтерсуб'єктивний світ, корелят єдиного світу розумів» [12, с. 17]. Не випадково, коментатор теорії інтенційності Е. Гуссерля В. Петров цілком слушно зазначає, що «розмежування ноєматичного змісту та ноєматичного корелята проливає нове метафізичне світло на класичну проблему значення – світло, яке їй таке необхідне після жорсткої логіко-семантичної атмосфери сімдесятих років» [12, с. 11-12]. Це «метафізичне світло» і є

підґрунтям для розв'язання суперечності між індивідуальним та колективним знанням, репрезентованим у певному мовному символі. Ноематичний корелят і є тим колективно усвідомлюваним значенням, яке дає змогу носіям мови спілкуватися і розуміти один одного. Ноематичний зміст є індивідуальним значенням і містить окреслений корелят.

У. Матурана спробував розв'язати це протиріччя, вказавши на наявність у суб'єкта, який пізнає, здатності до пізнання: «Знання як переживання – це дещо особистісне і приватне, що не може бути передане іншому. Те, що, як вважають, може бути передане, тобто об'єктивне знання завжди повинне створюватися самим слухачем: слухач розуміє, причому враження, мовби об'єктивне знання передане йому, виникає лише у тому випадку, коли він готовий зрозуміти». Транспонуючи феноменологічну теорію пізнання на проблему значення, когнітивна семантика позбулася тягаря індивідуальних смислів і припустила можливість моделювання універсальних чи етнічних структур репрезентації знань як корелятів конвенційно закріплених за знаками значень. Отже, значення стало психоментальним фрагментом колективної етносвідомості, конвенційно закріпленим за певною мовною формою, завдяки чому воно існує в індивідуальній свідомості в різних способах застосування і має здатність до прирощення. Таким чином, традиційний аспект тлумачення значення в когнітивній лінгвістиці став неактуальним: воно опинилося поза діадою «когніція – мова». Когнітологи пояснювали це тим, що у зв'язку з активізацією розробок проблем значення та смислу, співвідношення значення й концепту в сучасній лінгвістиці, семантичні сутності в мові стали ототожнюватися з концептами, які отримали вербалізацію [13, с. 54-55]. Це призвело до ігнорування значення як такого за умови повної абсолютизації когнітивних структур і не посприяло розв'язанню проблеми дефініції значення.

П'ята причина ускладнень із кваліфікацією значення полягає в розмежуванні його мовно-системного й мовленнєвого характеру. Ще Л. Виготський відзначав, що думка не виражається у слові, а здійснюється у ньому. Л. Вітгенштейн безспідставно вважав, що значення слова є його вживанням (таке тлумачення значення було поширеним у позитивістськи орієнтованих лінгвістичних дослідженнях). О. Потебня писав, що значення слова можливе лише в мовленні: вилучене зі зв'язку слово є мертвим, не функціонує й не виявляє ані своїх лексичних, ані формальних властивостей, оскільки їх не має. Але в мовленні значення представляє лише певний фрагмент, а інші фрагменти залишаються неактуалізованими. У цьому й полягає протиріччя, яке можна зняти шляхом обґрунтування природи знака в мовленні (актуального, а не віртуального). Актуальний знак зв'язує формою той зміст, якого потребує його контекстне оточення й ситуація мовлення. У цілісній структурі значення в контексті фокусується лише відповідна його частина, інша частина стає неактуальною.

У такому випадку виникає проблема розмежування значення і смислу, розглянута багатьма семасіологами, поставлена ще І. Бодуеном де Куртене. Лінгвісти вбачали відмінність значення і смислу: 1) у віднесенні першого до мови, а другого – до мовлення; 2) в ототожненні значення з поняттям, смислу – з концептом; 3) в обмеженості значення й необмеженості смислу; 4) у кваліфікації значення як способу, а смислу як мети; 5) у протиставленні узагальненого аспекту значення індивідуальному аспектові смислу; 6) у трактуванні значення як системної, уніфікованої, нормативної, соціально-історичної постійної величини, мовної категорії, а смислу – як категорії мовленнєвої семантики, ситуаційно й контекстуально зумовленої (О. Бондарко, М. Алефиренко, Е. Сулейменова й ін.). На думку О. Леонтєва, значення – це узагальнене відображення дійсності, що стало частиною моєї свідомості; особистісний смисл – це відображення дійсності залежно від мотивів, інтенції комуніканта [14, с. 50]. Значення, на відміну від смислу, прив'язане до мовних одиниць, є елементом мовної системи, конвенційним для всіх носіїв мови, хоч реалізується й у мовленні та становить ядро індивідуальних смислів. Подібний погляд поділяв й О. Лурія, який уважав смисл індивідуальним значенням слова, залежним від ситуації спілкування, хоч у такому розумінні також криються окреслені вище суперечності.

У сучасній семантиці існує кілька напрямів дослідження специфіки значення індивіда: асоціативний, параметричний, ознаковий, прототипний, ситуаційний тощо.

Смисл, як вважають деякі лінгвісти, об'єднує значення з немовним змістом: образами, енциклопедичними, ситуативними екстралінгвальними знаннями, мовленнєвими конотаціями (Н. Слюсарєва). Структура смислу, як зазначають деякі психолінгвісти, є подвійною. Вона містить об'єктивно-суспільний і суб'єктивно-особистісний смисл: перший привласнюється індивідом, а другий формується у процесі спілкування й реалізується в певному контексті та ситуації (І. Зимня). Г. Гійом у своїй психосистематичній теорії подає синтез системного й функціонального підходів: у мовленнєвій діяльності інтегруються ознаки семасіологічного (системного) та смислового (мовленнєвого) значень (пор. положення 1892 р. Г. Фреге «ідеальне у тексті складається не лише зі значень, а й зі смислів»). М. Алефіренко також кваліфікує мовленнєвий смисл як особистісно орієнтоване використання системного значення в мовній свідомості комунікантів. Казахська дослідниця Е. Сулейменова надає смислові такі ознаки: 1) відсутність прямого вияву; 2) інваріантність; 3) актуальність, ситуативність і суб'єктивність; 4) вербальну та паравербальну репрезентацію; 5) відсутність повної експлікації; 6) неможливість адекватного та повного сприйняття; 7) універсальний, надмовний характер; 8) динамічність, що виявляється у відбитті всіх змін у концептуальній системі [15, с. 145-146].

На наш погляд, проблема розмежування значення і смислу також не може бути однозначно вирішеною, що зумовлене розбіжністю загальних теоретичних засад дослідників у розгляді ними співвідношення мови та свідомості, значення й концепту, знака та значення тощо.

Висновки та перспективи дослідження. Узагальнивши наведені вище причини та підходи до значення і смислу, ми пропонуємо тлумачення *значення* як конвенційно закріпленої за певною мовною формою інформації, набутої на підставі колективного й індивідуального пізнавального та мовного досвіду носіїв мови, що в мовленні репрезентує відповідний фрагмент, актуальний для конситуаційного оточення [16, с. 185; 17, с. 101]. На нашу думку, смисл відрізняється від значення особистісним інформаційним додатком, що формується у свідомості окремої людини в результаті її життєдіяльності. Смисл актуалізується і в мовленні постільки, поскільки в мовленні людина репрезентує не лише конвенційно закріплене за одиницею значення, а й власну словесно-зображальну специфіку.

Список використаної літератури

1. Бенвенист Э. Уровни лингвистического анализа / Э. Бенвенист // Новое в лингвистике. – М. : Прогресс, 1965. – Вып. 4. – С. 434–449.
2. Aitchison J. Words in the mind : An introduction to the mental lexicon / J. Aitchison. – Oxford : Basil Blackwell, 1987. – 230 s.
3. Залевская А. А. Введение в психолингвистику / А. А. Залевская. – М. : Российский гуманитарный университет, 2000. – 382 с.
4. Никитин М. В. Основы лингвистической теории значения / М. В. Никитин. – М. : Высшая школа, 1988. – 166 с.
5. Левицкий В. В. Семасиология / В. В. Левицкий. – Винница : Нова книга, 2006. – 512 с.
6. Васильев Л. М. Современная лингвистическая семантика. Учебное пособие / Л. М. Васильев. – М. : Высшая школа, 1990. – 76 с.
7. Загнітко А. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни: У 4-х т. / А. Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2012. – 402 с.
8. Штерн І. Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики. Енциклопедичний словник / І. Б. Штерн. – К. : АртЕк, 1998. – 336 с.
9. Алефіренко Н. Ф. Современные проблемы науки о языке. Учебное пособие / Н. Ф. Алефіренко. – М. : Флинта; Наука, 2005. – 416 с.
10. Мауро Т. де Введение в семантику / Т. де Мауро. – М. : Дом интеллект. кн., 2000. – 234 с.
11. Стернин И. А. Лексическое значение и энциклопедическое знание // Аспекты лексического значения / И. А. Стернин. – Воронеж : Изд-во ВГУ, 1982. – С. 10—17.
12. Язык и интеллект / Пер. с англ. и нем. языков; под общ. ред. В. И. Герасимова и В. П. Нерознака. – М. : Прогресс, 1996. – 416 с.

13. Jackendoff R. *Sense and Reference in a Psychologically Based Semantics* / R. Jackendoff // *Talking minds*. – Cambridge : CUP, 1984. – P. 49–72.
14. Леонтьев А. А. *Основы психолингвистики* / А. А. Леонтьев. – М. : Смысл, 1999. – 287 с.
15. Сулейменова Э. Д. *Понятие смысла в современной лингвистике* / Э. Д. Сулейменова. – Алма-Ата : Мактеп, 1989. – 169 с.
16. Селіванова О. О. *Лінгвістична енциклопедія* / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2010. – 844 с.
17. Селіванова О. О. *Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми* / О. О. Селіванова : Підручник / МОН України. 2-е вид., випр. і доп. – Черкаси, 2017. – 890 с.

References

1. Benvenist, E. (1965). *The levels of linguistic analysis. New in linguistics*. Moscow: Progress. Vol. 4. (in Russ.)
2. Aitchison, J. (1987). *Words in the mind: An introduction to the mental lexicon*. Oxford: Basil Blackwell. (in Engl.)
3. Zalevskaya, A. (2000). *Introduction of Psycholinguistics*. Moscow: Publishing of Russian humanitarian university. (in Russ.)
4. Nikitin, M. (1988). *The bases of linguistic theory of meaning*. Moscow: High school. (in Russ.)
5. Levitsky, V. (2006). *Semasiology*. Vinnitsa. (in Russ.)
6. Vasylyjev, L. (1990) *Modern linguistic semantics*. Moscow: High school. (in Russ.)
7. Zagnitko, A. (2012). *Dictionary of modern linguistics: concepts and terms*: In 4 vol. Donetsk: DonNu. (in Ukr.)
8. Stern, I. (1998). *Chosen topics and lexicon of modern linguistics. Encyclopaedic dictionary*. Kyiv: ArtEk, 1998. (in Ukr.)
9. Alefirenko, N. (2005). *Modern problems of science about a language. Train aid*. – Moscow: Phlinta, Science. (in Russ.)
10. Mauro de, T. (2000). *Introduction of semantics*. Moscow: Progress. (in Russ.)
11. Sternin, I. (1982). *The lexical meaning and encyclopaedic knowledge*. In *Aspects of lexical meaning*. Voronezh : Publishing of VUP. (in Russ.)
12. *Language and intellect*. (1996). Moscow: Progress. (in Russ.)
13. Jackendoff, R. (1984). *Sense and Reference in a Psychologically Based Semantics*. In *Talking minds*. Cambridge: CUP. (in Engl.)
14. Leontjev, A. (1999). *The bases of psycholinguistics*. Moscow: Sense. (in Russ.)
15. Sulejmenova, E. (1989). *Concept of sense in modern linguistics*. Alma-Ata. (in Russ.)
16. Selivanova, O. (2010). *Linguistic encyclopaedia*. Poltava: Dovkillja-K. (in Ukr.)
17. Selivanova, O. (2017). *Modern linguistics: direction and problems*. Cherkassy. (in Ukr.)

SELIVANOVA Olena Oleksandrivna,

Doctor of Philological Sciences, Full Professor, Head of Department of Translation Theory and Practice, Cherkassy Bohdan Khmelnytsky National University
e-mail: oselivanova@ukr.net

PROBLEMS OF MEANING IN LINGUISTICS

Abstract. Introduction. *The problem of meaning is one of the most difficult and debatable in humanitarian branches of science and particularly in linguistics. The theoretical basis of meaning researches gets different aspects of qualification: ontological aspect that projects meaning into subjects, phenomena, features of the real world; gnoseological aspect that connects meaning with the sphere of ideas, thoughts, values, concepts as a result of world interiorization by native speakers; logical aspect with inherent in it comparison of meaning to concept provided for verification by means of logical numeration; relational aspect that connects meaning with the acoustic image of language sign or with the relation of word-sign to other words-signs in speech; semiotic-relational aspect orients the meaning definition to its connection with the way of thinking and the interiorized reality; psychological aspect is associated with meaning interpretation as a difficult mental phenomenon characterized by two-facedness – individual content and collective experience; informational aspect identifies meaning with informational function of language signs; encyclopedic aspect differentiates or identifies language status and conceptual knowledge.*

Purpose of this article is to find out reasons of discussing the meaning and suggesting interpretation of this difficult language phenomenon.

Results. *Absence of terminologically grounded definition of meaning is caused by several reasons. The first reason is methodological providing for multiplicity of the meaning definitions via different views of the correlation between language, consciousness and reality, as well as researchers' attitude to reflective or representative nature of language signs, and analysis of unilateral or bilateral nature of language signs. It seriously influences the interpretation of meaning's nature and status in language and in language sign.*

The second reason is terminological and it shows divergence in linguistic terms correlating with meaning and notion, meaning and concept, meaning and subject, meaning and thing.

The third reason is derived from contradiction in defining the subject of semasiology: meaning is usually perceived in association with word, as well as with units of the other levels in language system, such as morpheme, sentence, text, or even phoneme.

The fourth reason is a contrast between individual senses and conventional content, fixed in collective consciousness of native speakers.

The fifth reason of definitions' variety is realized through differentiation between language-systemic and speech peculiarities.

The debatable issue is the differentiation between meaning and sense. I think this issue cannot be definitely solved that is stipulated by the deviation in the basic research theoretical studies involving correlation between language and consciousness, meaning and concept, sign and meaning etc.

Conclusion. *Having summarized reasons and approaches to meaning and sense, here the definition of meaning is provided. Meaning is conventionally fixed according to a certain language form information gained on the basis of collective and individual cognitive and language experience of native speakers that represents a certain topical for situation and context fragment in speech. This paper states that sense differs from meaning by its individual informational appendix formed in individuals' consciousness as a result of livelihood. Sense is triggered in speech where individuals represent both conventionally fixed meaning and word-reflective peculiarities.*

Key words: *meaning; sense; sign; concept; reference; mental lexicon.*

Надійшла до редакції 11.09.18

Прийнято до друку 12.10.18

УДК 811.112.2'373.61

DOI 10.31651/2076-5770-2018-2-11-15

ORCID 0000-0002-8909-3236

СТРОЙКОВА Світлана Анатоліївна,
кандидат філологічних наук, старший викладач
кафедри німецької філології
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького
e-mail: stroykova151@gmail.com

МОТИВАТОР РІВНЯ ЯКОСТІ У НІМЕЦЬКИХ НАЗВАХ РИБ

Статтю присвячено когнітивно-ономасіологічному аналізу особливостей німецьких найменувань риб із мотиватором рівня якості у сучасній німецькій мові. Німецькі назви риб відображають складну взаємодію наукових та найвищих уявлень німецького народу про світ. У науковій картині світу позначення риб як за розміром, так і за зовнішніми якостями, створюються на підставі зорових відчуттів, які проєктують на позначення ономасіологічних ознак обраних із рівня якості. Рівень якості представлений в ономасіологічних структурах німецьких іхтіонімів переважно прикметниками у складі композитних назв, які вказують на забарвлення всього або більшої частини покриву риби. Застосування мотиватора рівня якості виконує функцію уточнення, диференціації та характеристики самої риби.

Ключові слова: мотивація, рівень якості, найменування риб, когнітивно-ономасіологічний аналіз.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження ономасіологічних структур німецьких найменувань риб зумовлена необхідністю встановити когнітивне підґрунтя механізму творення найменувань у мові й загальною спрямованістю сучасної лінгвістики на розгляд мови як семіотичного засобу репрезентації когнітивних процесів, структур та операцій свідомості. Німецькі найменування риб відтворюють усталену в науковій спільноті систему знань про риб, що відображено у виборі мотиваторів німецьких назв риб із рівня якості. Дослідження мотиваторів рівня якості є актуальним, оскільки дає змогу розглянути різні якісні показники, актуалізовані у назвах риб у німецькій мові.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найменування риб (іхтіоніми) віддавна привертають увагу дослідників, які в численних дослідженнях вже розробили різні аспекти номінацій риб у слов'янських та германських мовах. Так, мовознавці досліджували лексико-семантичний та словотвірний аспект іхтіонімів у російській мові (Н. Ю. Меркулов, Ю. В. Халюков), описано особливості номінації та варіювання найменувань об'єктів іхтіофауни в австралійському варіанті англійської мови (В. А. Коваленко). Німецькі назви риб розглянуто в етимологічному та мотиваційному аспектах у слов'янських мовах (К. О. Березовська, А. С. Герд, В. Т. Коломієць, В. В. Усачева), а також у складі лексики рибальства в ономасіологічному, лексикографічному та дериваційному ракурсах в українській (А. А. Берлізов, І. І. Ліпкевич) та російській мовах (Н. Ю. Меркулов). Однак дотепер мотивацію німецьких назв риб не розглядали з позицій когнітивної ономасіології, що зумовлює новизну нашого дослідження.

Метою статті є аналіз особливостей мотивації німецьких іхтіонімів з мотиватором рівня якості в сучасній німецькій мові.

Матеріалом дослідження послужили близько 170 німецьких найменувань риб із мотиватором рівня якості, вилучених з атласу «Die Meeresfische Europas» (упорядники Bent J. Muus і Jørgen G. Nielsen), а також спеціалізованих online ресурсів.

Основним методом аналізу мотивації німецьких іхтіонімів із мотиватором рівня якості є методика когнітивно-ономасіологічного аналізу, розроблена О. О. Селівановою й апробована представниками її наукової школи на матеріалі різних мов (Я. В. Браницька,

І. І. Казимир, В. В. Калько, О. В. Коновалова, І. М. Литвин, Н. С. Рибалка, Г. А. Єрмоленко та ін.). Метою когнітивно-ономасіологічного аналізу є дослідження мотивації «як наскрізної в процесі номінації лінгвопсихоментальної операції встановлення семантичної й формальної залежності між мотиватором й похідною номінативною одиницею (мотивованим знаком) різних компонентів структури знань про позначене» [1, с. 158].

Когнітивно-ономасіологічний аналіз німецьких найменувань риб містить два етапи: інтерпретацію ономасіологічних структур, яка потребує, насамперед, з'ясування номінативного статусу німецьких іхтіонімів. За номінативним статусом ці назви представлені непохідними одиницями, дериватами, композитами та складеними найменуваннями. На другому етапі встановлено когнітивну модель у вигляді ментально-психонетичного комплексу (МПК), із якої реконструйовано мотиваційну базу німецьких назв риб. Мотиваційна база може відповідати пропозиції (на кшталт таксономії риб або предикатно-аргументної структури, яка описує ситуацію, пов'язану з життєдіяльністю цих тварин), а також метафоричній моделі асоціативно-термінальної частини МПК, відповідно до якої мотиватора найменувань риб є знаками інших донорських зон, а також модусного компонента оцінки, пов'язаного з чуттєвою сферою МПК. Залежно від статусу обраного мотиватором компонента МПК у масиві німецьких іхтіонімів ми, слідом за О. О. Селівановою, виокремили про позиційно-диктумний, асоціативно-метафоричний, модусний та змішаний типи мотивації [2, с. 187]. Рівень якості входить до пропозиційного ядра МПК, а якісний показник виконує функцію пропозиційного мотиватора.

Виклад основного матеріалу. Німецькі назви риб відображають складну взаємодію наукових та наївних уявлень німецького народу про світ. У науковій картині світу позначення риб за зовнішніми якостями створюються шляхом зорових відчуттів. Колір є основною візуальною якістю [3, с. 81], і оскільки колір – відносно постійна якість риби, позначення кольору є одними з найпоширеніших мотиваторів найменувань риб у німецькій мові.

Зовнішній вигляд риби часто оцінюється з огляду на забарвлення та розмір всього тіла риби. Таким чином, зорові відчуття проєктують на позначення ономасіологічних ознак обраних із рівня якості. Рівень якості представлений в ономасіологічних структурах німецьких назв риб прикметниками у складі композитних назв, які вказують переважно на забарвлення всього або більшої частини покриву риби (луски, плавців тощо), при цьому перевага надається ахроматичним (психологічно елементарним кольорам): *Blauhai* («Rücken frischer Exemplare kräftig dunkelblau» (4, с. 44)); *Rotbrasse* («Körper rot, ohne Längsstreifen und Querbänder!» (4, с. 192)); *Weißhai* («Rücken und Flanken sind hellgrau bis bräunlich, seltener bläulich bis fast schwarz und weisen gelegentlich einen kupfernen Schimmer auf. Die Bauchseite ist weiß» (5)); *Grauer Riffhai* («Die Oberseite des Körpers zeigt eine hell- bis dunkelgraue, seltener bräunliche Färbung, die Schwanzflosse weist einen schwarzen Saum auf. Die erste Rückenflosse trägt meist keine Zeichnung» (5)).

Колірний мотиватор може включатися в ономасіологічну структуру німецьких найменувань риб атрибуцією ономасіологічної ознаки до всієї риби, наприклад, *Schwarze Makrele* («... wird maximal 30 Zentimeter lang. Sie ist von dunkelbrauner Farbe» (5)); чи віднесенням її до частин тіла риби: *Blauaugen* («Die relativ großen Augen sind nahezu bei allen Arten kräftig blau» (w)); *Blaumäulchen* («Maulhöhle schwarzblau» (4, с. 166)); *Gelbflossenthun* («Die zweite Rückenflosse und die Afterflosse sind beide strahlend gelb, woher der Thunfisch seinen Namen erhielt. Die Farben des Körpers gehen von metallisch-blau am Rücken ins silberne auf den Bauch über» (5)).

Мотиватори-квалітативи можуть бути пов'язані з особливостями будови тіла риби або його частин. Здебільшого мотиватори такого типу характеризують розмір або форму риби або її частин (плавників, голови, хвоста тощо): *Breitflossenhai* («Namensgebend sind die breitbasigen Brustflossen» (w)); *Spitzschwänzige Grundel* («Schwanzflosse spitz» (4, с. 225)); *Schlanksalmer* («Die schlanken, seitlich nur wenig zusammengedrückten Fische werden 1,6 bis 16 Zentimeter lang» (5)).

Компонент рівня якості у деяких німецьких найменуваннях риб має статус еквоніма: *Schwarzfisch* («...ist zumindest dunkelbraun oder dunkelgrau bis (blau)schwarz, wobei die Flossen, soweit möglich, am dunkelsten sind» (6)); *Weißlachs* («Die Färbung ist wie bei allen Coregoniden helles Silber mit etwas dunklerem Rücken (olivgrün bis graublau; samt Rückenflosse)» (6)).

Німецькомовні композитні назви риб можуть відображати лише один з можливих відтінків забарвлення залежно від типу водойми, де водиться риба: *Rotlachs* («Im Meer hat er einen blaugrünen Rücken und silbernen Bauch, in den Gewässern auf dem Land hat er einen hellgrünen Kopf, einen roten Rücken und Schwanz (daher der Name) und einen silbernen Bauch» (6)); залежно від віку риби: *Schwarzgrundel* («Ausgewachsene Tiere nahezu schwarz» (4, с. 226)); *Schwarzbarsch* («Junge Schwarzfische sind olivgrün mit hellen Flanken und weißem Bauch. An den Flanken haben sie kurze Querbinden. Ältere Fische werden dunkler, einfarbig graugrün oder schwarz» (5)).

Мотиватор на позначення кольору в мотиваційній базі німецьких назв риб поєднується з партитивом, який імплікується: *Weißrochen* («Oben einfarbig hellgrau. Scheibe unten mit grauem Außenrand, zwei grauen Flecken seitlich After und grauem Mittelstreifen auf dem Schwanz» (4, с. 72); *Rotbarsch* («Seine Haut weist eine kräftige goldrote Färbung ohne irgendwelche dunklen Markierungen auf. Der Bauch ist pink oder rosig. Der hintere Teil des Kiemendeckels ist dunkel» (5)).

В ономасіологічній структурі німецьких іхтіонімів колір часто поєднується з ознакою фрагмента забарвлення тіла риби, позначеною іменником: *Grünpunkttetra* («Die Rückenflosse ist dunkel gestreift. Der Körper ist dunkel mit 1 – 2 hellen Längsstrichen» (7)); *Schwarzfleckbarbe* («Nur von der Querbinde oberhalb der Afterflosse bleibt ein dicker schwarzer Fleck, der zum deutschen Namen der Art führte» (5)).

На відміну від активного використання ахроматичних кольоропозначень у номінативних структурах німецьких найменувань риб, відтінки кольорів обираються рідко: *Purpurkopffarbe* («Beide Geschlechter haben einen purpurroten Kopf. Bei den Männchen sind die Flossen kräftig schwarz bzw. purpurrot gefärbt. Zur Laichzeit färbt sich der ganze Vorderkörper des Männchens purpurrot. Bei den Weibchen sind die Farben weniger ausgeprägt, Rücken- und Afterflosse nur an den körpernahen Teilen gefärbt, sonst transparent» (5)).

В окремих випадках мотиваторами виступають квалітативи, що передають не конкретну ділянку кольорового спектра, а певне оптичне враження від її сприйняття, що активізує у складі пропозиції компонент сурсива – фігури спостерігача: *Dunkler Zitterrochen* («Oberseite einfarbig dunkel violett bis schwarzbraun» (4, с. 62)); *Dunkelhai* («Seine Körperfärbung ist bronzefarben bis gräulich oder auch dunkelgrau- seine Bauchseite ist weißlich bis cremefarben» (8)).

Загальний показник забарвлення, зазвичай імплікований, може бути представленим у поєднанні з конкретним кольором або компонентом кількості в ономасіологічній структурі німецьких іхтіонімів-сполук: *Einfarben-Thun* («Der Einfarben-Thun hat eine schlanke, torpedoförmige Gestalt, die seitlich leicht abgeflacht ist. Die Körperfärbung des Rückens und des oberen Flankenbereichs ist glänzend blauschwarz, der untere Flankenteil und der Bauch sind silbrig. Der Körper besitzt keine Zeichnung oder Fleckung» (5)), *Zweifarbenschleimfisch* («Der Fisch wird maximal elf bis 13 Zentimeter lang und kommt in drei Farbformen vor. Bei der bekanntesten ist der Vorderkörper schiefergrau der Hinterkörper orangefarben. Orange ist nur der obere Schwanzflossenstiel und die mittleren Flossenstrahlen der Schwanzflosse. Die dritte Farbform ist völlig dunkel gefärbt» (5)).

Рівень якості німецьких найменувань риб, окрім кольоропозначень, фіксує й параметри конфігурації тіла риб: *Glattbutt* («Körper dünner als der des Seitenbutts und eher oval. Haut ohne Knochenhöcker, vielmehr mit kleinen, glatten Schuppen bedeckt» (4, с. 254)); *Spitzrochen* («Schnauze extrem lang und spitz. Scheibe breit rhombisch mit spitzen Flügelenden und sehr stark eingebuchteten Vorderrändern» (4, с. 74)) або його частин *Dickkopfgroppen* («Der Kopf ist sehr groß und das endständige Maul breit» (5)). Іноді ознака за будовою тіла

риби може бути диференційною, розрізняючи риб за віком: *Glattrochen* («Junge und halbwüchsige Tiere glatthäutig» (4, с. 68)).

Рівень квалітативів може бути представленим ознакою, сформованою в результаті безпосереднього дотикового контакту з тілом риби. Тактильно зумовлені квалітативи, на противагу таким, що ґрунтуються на зорових відчуттях, є нечисельними у досліджуваному мовному матеріалі: *Rauhaie* («Die Haut der Fische ist sehr rau, sie haben Leuchtorgane» (5) (*rau* “adj 1. auf der Oberfläche kleine Unebenheiten, Risse; o. Ä. aufweisend, sich nicht glattanführend (9)).

Мотиватори-кольоропозначення формують ономасіологічні структури не лише композитних німецьких найменувань риб, а й простих дериватів. Серед них три назви: *Weißling* («Die Grundfärbung ist sehr variabel und reicht von gelblichbraun und olivbraun über grünlich bis dunkelblau. Die Flanken sind gelblichgrau, der Bauch silbrig-weiß» (6)); *Rötling* («...so benannt wegen der auffallend roten Augen» (5)) та *Grünling* («Його забарвлення зеленувато-буре чи коричневе з неправильної форми бурими плямами. М'ясо зеленого кольору» (10, с. 477)).

Розглянуті вище німецькі найменування риб мають пропозиційну мотивацію, однак мотиватори рівня якості представлені й в одиницях змішаної мотивації. У таких назвах риб якісний мотиватор корелює з метафоричним, а донорськими зонами є переважно концептосфери ТВАРИНИ й АРТЕФАКТ, наприклад, *Rotfeder* («Bauchflossen, After- und Rückenflosse sind orangefarben bis blutrot, am Ansatz bräunlich bis grau. Die Goldrotfeder oder Goldfeder ist eine rötlich-goldfarbene Zuchtvarietät der Rotfeder» (5)), де донорською зоною є концептосфера ТВАРИНИ. У змішано мотивованих німецьких найменуваннях риб *Rotfeuerfische* («Die Färbung der Feuerfische wird von einem dichten Muster von rötlichen bzw. bräunlichen und weißen Querstreifen bestimmt und dient mit der konturenauflösenden Gestalt der Fische zur Tarnung» (5)) та *Orangefarbener Blasebalgfisch* («Zusammen mit dem Kopf ergibt sich so insgesamt eine Form, die an einen Blasebalg erinnert. Der Fisch ist einfarbig orange oder bräunlich-rot gefärbt» (5)) застосовано якісні мотиватори *Rot* та *Orange* у поєднанні з метафоричними *-feuer-* та *Blasebalg-*, які підкреслюють яскравість забарвлення риб (концептосфера АРТЕФАКТ).

Висновки. Застосування мотиватора рівня якості в німецьких найменуваннях риб виконує функцію уточнення, диференціації, характеристики самої риби та частин її тіла. Перспективою дослідження якісного мотиватора є деталізація зв'язків цього мотиватора з різними ономасіологічними ознаками номінативної структури слова і проєкції на створення значення.

Список використаної літератури

1. Селиванова Е. А. Когнитивная ономасиология (монография). К. : Изд-во украинского фитосоциологического центра, 2000. 248 с.
2. Селиванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми / О. О. Селиванова. – Черкаси, 2017. – 890 с.
3. Рузин И. Г. Когнитивные стратегии именования: модусы перцепции (зрение, слух, осязание, обоняние, вкус) и их выражение в языке / И. Г. Рузин // Вопросы языкознания. – 1994. – № 6. – С. 79–100.
4. Bent, J. Muus. Die Meeresfische Europas / Bent J. Muus, Jürgen G. Nielsen. – Stuttgart: KOSMOS Verlag, 1998. – 336 S.
5. Wikipedia: Die Frei Enzyklopädie [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.wikipedia.de>.
6. Globus [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.globus.de>.
7. www.drta-archiv.de
8. Fischlexikon [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.fischlexikon.eu>.
9. www.duden.de
10. Жизнь животных: Ланцетники. Круглоротые. Хрящевые рыбы. Костные рыбы / под ред. Т. С. Пасса. – 2-е изд., перераб. М.: – Просвещение, 1983. – 575 с.

References

1. Selivanova, O. O. (2000). *Cognitive onomasiology*. Kiev: Publishing House «Phytosociocentre» (in Russ.)
2. Selivanova, O. O. (2017). *Modern linguistics: directions and problems*. Cherkasy: (in Ukr.)
3. Ruzin, I. G. Cognitive naming strategies: models of perception (sight, hearing, touch, smelling, taste) and their expression in the language. *Voprosy yazykoznaniia (Questions of the Linguistics)*, 6, 79 – 100 (in Russ.)

4. Bent, J. Muus, (1998). *European sea fishes*. Stuttgart: Publishing House «KOSMOS» (in German)
5. Wikipedia. Retrieved from www.wikipedia.de (in German)
6. Globus. Retrieved from www.globus.de (in German)
7. www.drta-archiv.de (in German)
8. Fischlexikon. Retrieved from www.fischlexikon.eu (in German)
9. www.duden.de
10. *Animal life: Lancelets. Cyclostomes. Cartilaginous fishes. Bony fishes*. Moscow: Publishing House «» (in Russ.)

STROYKOVA Svitlana Anatoliivna,

PhD in Linguistic, Senior Lecturer, Department of the German Philology, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy

e-mail: stroykova151@gmail.com

QUALITY LEVEL MOTIVATOR IN THE GERMAN FISH NAMINGS

Abstract. Introduction. *The German fish namings represent scholastically fixed system of fish knowledge that is reflected in the choice of motivators of the German fish namings from quality level. Quality level motivators' research is topical, as it provides for detailed analysis of various qualitative parameters actualized in the German fish namings.*

Purpose. *This article deals with the peculiarities of the German fish namings' motivation with the quality level motivator.*

Methods. *The basic method used in this research is cognitive-onomasiological analysis formulated by O. O. Selivanova. The goal of cognitive-onomasiological analysis is to refer to motivation as a linguopsychomental operation penetrating into the nomination process and aiming at reconstructing semantic and formal dependence between motivator and derivated nominative unit (motivated sign) of different components in knowledge schemes. There are two stages in conducting cognitive-onomasiological analysis of the German fish namings': interpretation of onomasiological structures to find out the nominative status of the German fish namings represented by derivatives, composites and compound nouns, and reconstructing cognitive model in a form of mental-psychonetic complex that allows to reconstruct motivational basis of the German fish namings.*

Results. *In the scientific image of the world fish namings according to their size and external qualities are based on sensory perception via visual feelings. Visual feelings are projected onto onomasiological features chosen from quality level. Quality level is represented in onomasiological structures mostly by composite adjectives that highlight fish colouring. Motivators-qualitatives can be associated with peculiarities of fish bodies or its parts. Quality level in some German ichthionyms has the status of equonym. The German fish namings composites can reflect only one of the possible shades of colouring due to the type of water resources or fish age. Motivators stipulating formation of namings on the basis of colouring in the motivational structure are usually connected to partitives that are implicated. In onomasiological structure of the German ichthionyms colour is combined with fragment that contains fish colouring. The general colouring indicator is usually implicated and is represented in combination with colour or quality component in onomasiological structure of the German fish namings. Qualitative level is represented by some features formed as a result of touching feeling of fish bodies. Motivators of quality level are also represented by units having mixed motivation. In such fish namings quality motivator correlates with metaphoric motivator, and source domains are mostly conceptual spheres ANIMALS and ARTEFACTS.*

Originality. *The German fish namings' motivation has never been studied via cognitive-onomasiological aspect that stipulates the novelty of this research.*

Conclusion. *Usage of quality level motivator in the German fish namings performs the concretizing, differentiating and characterizing functions. The perspective of further researches is in detailing the quality level motivator connections with various onomasiological features of the words' nominative structure and projection onto meaning formation.*

Key words: *motivation; quality level; ichthionyms; cognitive-onomasiological analysis.*

Надійшла до редакції 30.09.18

Прийнято до друку 12.10.18

ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

УДК 811.161.782.03

DOI 10.31651/2076-5770-2018-2-16-21

ORCID 0000-0003-2276-9796

ЛИТВИН Ірина Миколаївна,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри теорії та практики перекладу
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького
e-mail: orinija@rambler.ru

ДЕНОТАТИВНА ІНФОРМАЦІЯ: ТИПОЛОГІЯ ТА ЗАСОБИ ПЕРЕКЛАДУ

Статтю присвячено проблемі типології інформації в перекладознавстві та прийомам її передачі в перекладі. Детально охарактеризовано прийоми передачі різних типів денотативної інформації на матеріалі українських перекладів англомовних і російських оригіналів художніх текстів. Денотативна (поняттєво-логічна, смислова, семантична) інформація включає пропозиційну, що має істинний, об'єктивний характер і передається словами з прямим значенням, й асоціативно-метафоричну інформацію, що формується завдяки переінтерпретації знань в термінах інших предметних сфер, ґрунтуючись на мисленнєвій аналогії, синестезії, образному сприйнятті об'єкта. Для передачі пропозиційної інформації в перекладі використовуються передусім прямі повні (словникові) еквіваленти; за їх відсутності застосовуються трансформації: синонімічні, кореферентні, гіпонімічні, гіперонімічні, партонімічні, еквонімічні, холонімічні заміни тощо. Для передачі асоціативно-метафоричної інформації в перекладі слугують прийоми реметафоризації, деметафоризації, трансметафоризації тощо. У статті використано нову класифікацію перекладацьких трансформацій О. Селіванової.

Ключові слова: інформація, денотативна інформація, пропозиційна інформація, конотативна інформація, асоціативно-метафорична інформація, трансформація, метафоризація, деметафоризація, трансметафоризація.

Постановка проблеми. Визначення та типологія інформації є актуальною проблемою в перекладознавстві, оскільки процес перекладу визначається як «передача інформації, що міститься в творі, засобами іншої мови» [1, с. 52], а функціонально-комунікативна еквівалентність є найоптимальнішою збалансованістю смислової, конотативної, екстралінгвістичної інформації текстів оригіналу та перекладу, що мотивується необхідністю досягнення рівноцінності їхнього впливу на своїх адресатів [2, с. 31]. На думку В. С. Виноградова, інформація, що повідомляється в оригіналі, є тією інваріантною основою, яку слід зберегти незмінною і в перекладі [1, с. 52].

Аналіз досліджень. У широкому розумінні інформація визначається як «сукупність знань, образів, відчуттів у свідомості людини чи штучному інтелекті, що надходять різними каналами передачі, переробляються та використовуються у процесі життєдіяльності людини та роботі комп'ютерних систем» [3, с. 217]. У сучасній лінгвістиці інформацію розглядають як маніфестовану в знаковій формі природних мов, так і в паравербальних і невербальних засобах комунікації [див.: 3, с. 217]. У перекладознавстві під інформацією В. С. Виноградов розуміє увесь зміст, усі відомості як смислового, так і стилістичного, емоційно-експресивного, функціонального, оцінного, жанрового, естетичного характеру, закріплені в оригінальному тексті, що мають бути передані під час перекладу іншою мовою [1, с. 11]. Увага в перекладознавстві приділяється порівняльному визначенню обсягу інформації, що

міститься в словах оригіналу та перекладу. Традиційно виокремлено два види словесної інформації: *семантичну (сміслову)*, що передає найрізноманітніші відомості про буття та виражає ставлення мовця до відомостей, що передаються; *емоційно-естетичну (емоційно-експресивну)*, що повідомляє про емоції людини та впливає на реципієнта (А. Моль, І. Гальперін, П. Копанєв, Ю. Степанов, Е. Шубін). І. Алексєєва інформацію умовно поділяє на *пізнавальну (когнітивну)*, *оперативну* (що має апелятивну функцію), *емоційну (експресивну)* й *естетичну* [4, с. 129]. В. С. Виноградов виокремлює в інформативній структурі слова насамперед два основних типи інформації: *екстралінгвістичну* (знаменну), що відображає поняття й уявлення про явища, факти, про будь-які об'єкти дійсності, про характеристики, дії, стани, особливості, якості і т. д., які притаманні різним матеріальним і духовним формам природи та суспільства, та *лінгвістичну* (службову), під якою розуміється той лінгвістичний зміст, який виявляється в так званих порожніх граматичних категоріях (рід неживих іменників і дієслів, рід, число та відмінок прикметників, деякі категорії займенників і т. д.) [1, с. 53]. На нашу думку, виокремлення типів інформації не завжди послідовне, часто не витриманий єдиний принцип класифікації. Аналіз змісту зіставних слів варто проводити як на мовному рівні, визначаючи та порівнюючи постійно закріплені за словами види інформації та закономірності їх реалізації, так і на рівні мовлення, «тому, що слово в момент вживання може змінювати стильове забарвлення, набувати нових стилістичних відтінків і змісту, відмінного від загальноприйнятого» [1, с. 61]. І. Гальперін зазначає, що інформація – категорія мовлення, а зміст – категорія мови; інформація мовної одиниці породжується у мовленні на основі її змісту; «не лише слово, але й інші одиниці мови стають одиницями мовлення» [5, с. 9]. Слово реалізує своє конкретне значення тільки в контексті, тому в перекладознавстві важливо говорити не тільки про інформативний обсяг слова, а також про текстову інформацію.

В істиннісній семантиці інформація ототожнюється із пропозиційним компонентом. Однак, як зауважує О. Селіванова, у процесах розуміння тексту в реальних дискурсах виникає потреба в розширенні спектру інформації за рахунок образних схем, метафоричних моделей, прагматичного й модального компонентів, контекстуально-ситуативних даних [3, с. 218]. Е. Шубін слушно виокремлює як окремий тип – інформацію про самого мовця чи того, хто пише, яка може породжуватися незалежно від його волі – називаючи її *паралінгвістичною*. Р. Міньяр-Белоручев також підкреслює, що «об'єктом науки про переклад є не просто комунікація з використанням двох мов, а комунікація з використанням двох мов, включаючи діяльність джерела, перекладача й адресата, які корелюють між собою» [6, с. 5]. Для перекладу суттєвою є інформація як про автора оригіналу, так і про перекладача, останнім часом звернено увагу на стиль перекладача. Тож, виходячи зі змісту інформації, на нашу думку, закономірно виділяти такі типи інформації: денотативну, конотативну та прагматичну [див. детальніше: 7, с. 12–20; 8, с. 61–79].

Мета цієї статті: аналіз типів денотативної інформації та прийомів її передачі на матеріалі українських перекладів англійських і російських оригіналів художніх текстів. Денотативна інформація (поняттєво-логічна, смістова, семантична) включає пропозиційну й асоціативно-метафоричну. Пропозиційна інформація носить істинний, об'єктивний характер і передається словами в прямих значеннях. Для її перекладу використовуються насамперед прямі повні словникові еквіваленти (за О. Селівановою, формальні трансформації); за їхньої відсутності використано формально-змістові трансформації (далі застосовуємо класифікацію трансформацій, розроблену О. Селівановою [9, с. 461–463]): синонімічні, кореферентні, гіпонімічні, гіперонімічні, еквонімічні, партонімічні, холонімічні, метафоричні заміни тощо

Виклад основного матеріалу. Пропозиційну інформацію найчастіше передають семантичні міжмовні синоніми, що відрізняються семним набором: *Такой же красавец, как и был! Такой же душонок и щеголь!* (Чехов, Толстый и тонкий) // *Такий же красунь, як і був! Такий же душечка і чепурун!* Із синонімічного ряду *щеголь – чепурун, франт*, (розм.) *джигун, дженджик* – перекладач С. Воскресенко обирає відповідник *чепурун* –

«опрятный чистый», втрачаючи сему «до блеска, с шиком, модно одет». Пропозиційна інформація передається і контекстуальними міжмовними синонімами: ...*knitting his bushy white eyebrows...* (Salinger, *The Catcher in the Rye*) // ...*хмурячи сиві кошлаті брови...* Англійську лексичну одиницю *white*, що має прямий словниковий відповідник – *білий*, замінено українською синонімічною *сивий*, що вживається для опису зовнішнього портрету людини чи персонажа твору в українській мові.

Часто в перекладі застосовується кореферент із більшою інформативністю, ніж в оригіналі: слово чи словосполучення, які характеризують зовнішність персонажа, чи вказують на його родинні зв'язки, професію, соціальний статус тощо: *She playfully motioned to his clothing* (D. Brown, *The Lost Symbol*) // *Співрозмовниця грайливо кивнула на одіж професора*.

Гіпо-гіперонімічні трансформації (генералізація), що полягають у заміні видового поняття родовим, слугують перекладачам Г. Тютюннику, О. Логвиненку, Р. Доценку для передачі пропозиційної інформації творів В. Шукшина, Дж. Селінджера, О. Вайльда: *А в «Волге» – Люсьен дожидается* (Шукшин, *Калина Красная*) // *А в машині – Люсьен чекає*. Видове поняття «Волга» замінено родовим *машина*. ... *all she had on was jeans (джинси)* (Salinger, *The Catcher in the Rye*) // ... *на ній були штани*. *And now, tell me about yourself and what you are painting (малюєте)* (Wilde, *The Picture of Dorian Gra*) // *Та краще розкажіть про себе, Безіле, над чим тепер працюєте*. І навпаки, перекладачі, спираючись на контекст, конкретизують інформацію оригіналу (конкретизація, звуження), замінивши родові поняття (гіпероніми) видовими (гіпонімами) в наступних текстах: *Ну, ладно, мне работать надо* (Шукшин, *Калина Красная*) // *Ну, годі, мені орати треба*. *I thought this was the day of the big game* (Salinger, *The Catcher in the Rye*) // *Сьогодні ж здається великий футбол*. *The poor chap was killed (убили) in a duel* (Wilde, *The Picture of Dorian Gra*) // *Бідолаху офіцера застрелили на дуелі*.

Пропозиційна інформація оригіналу передається в перекладі за допомогою партонімічних трансформації – заміни назви цілого назвою його частини: *Practically right in my face...* (Salinger, *The Catcher in the Rye*) // *Перед самісіньким моїм носом... Дівчина цвіла від його компліментів...* (Гончар, *Берег любові*) // *Щеки дівушки горели ярким пламенем от этих волнующих ее неосознанное тщеславие слов*. *Чи, може, не так зараз тужиши за Римом, як за безповоротністю літ* (Гончар, *Берег любові*) // *Но, может быть, не столько тоскует сейчас твоя душа по Риму, сколько по безвозвратности лет*. У перекладі роману О. Гончара концепт ЛЮДИНА представлено його соматизмами *щеки, душа*.

Передаючи пропозиційну інформацію, перекладачі послуговуються і зворотними партонімічними – холонімічними трансформаціями (О. Селіванова) – заміною назви частини назвою цілого: *His mother sticks her fingers* (Salinger, *The Catcher in the Rye*) // *Його мати обмацує руками*. *Позгиналися заклопотано, рідко котрий і озирнеться в цей бік, де ясніють на мурах лукаві дівочі обличчя ...* (Гончар, *Берег любові*) // *Согнуты озабоченно, редко кто и оглянется в ту сторону, где собрались, сверкая улыбками, дівушки ...* Назву частини *дівочі обличчя* трансформовано в назву цілого *дівушки*. Такий тип трансформацій О. Швейцер називає синекдохічним – способом номінації, за якого назва цілого замінюється назвою його частини або навпаки ... (йдеться не про синекдоху як про поетичну фігуру, одну з експресивних засобів поетичного мовлення, а про синекдоху мовну або лексичну) [10, с. 129].

Передати пропозиційну інформацію допомагають еквонімічні (О. Селіванова) або інтергіпонімічні (О. Швейцер) трансформації – заміни одного гіпоніма іншим: *Полою витер заплакане обличчя, підвівся і кілька разів вдихнув повітря, ніби принохувався до чогось* (Малик, *Таємний посол*) // *Витер полою заплаканное лицо, встал и несколько раз вдохнул воздух, будто пробовал его вкус*. *Принохуватися* – «нюхати, намагаючись розпізнати запах» [11, т. 7, с. 694] // *пробовать на вкус* – «есть или пить для пробы, чтобы определить вкус, готовность и т.п.» [12, с. 595].

Чи не найпоширенішим прийомом передачі пропозиційної інформації є метонімічні трансформації, які найчастіше ґрунтуються на зв'язках: часу та простору, місця (простору) й особи, пов'язаної з цим місцем; предмету та матеріалу (речовини), з якого він

складається; дії та її результату; причини та наслідку і навпаки тощо. Так, асоціативні зв'язки місця (простору) й особи, пов'язаної з цим місцем, реалізуються в наступному фрагменті: *...but I'm a broken old man – ruined by this damned scoundrel and a parcel of swindling thieves in this country* (Thackeray) // *Но я разбитый старик, разоренный этим проклятым негодяем и шайкой воров и мошенников... наших же англичан* [приклад за: 10, с. 129]. У результаті цієї трансформації фраза, що означає в англійському тексті місце (простір) (*in this country* // *у цій країні*), замінюється фразою, що означає людей, що знаходяться в ньому (*наших же англичан* // *наших же англійців*). Метонімічну заміну назви предмета назвою матеріалу, з якого його зроблено, використано у російському перекладі роману В. Малика «Таємний посол»: *Але натомість лезом шаблі ударив свого огиря ...* // *Но в ответ ударил железом сабли своего жеребца ...* (переклад Є. Цветкова).

Для передачі пропозиційної інформації використовують так звані векторні заміни (антонімічні та конверсивні) – комплексні трансформації вислову, за яких одна й та ж предметна ситуація розглядається з протилежних сторін, які характеризуються «одночасними модифікаціями лексико-семантичної та синтаксичної структур» [10, с. 140–142] (Я. Рецкер, В. Комісаров, Л. Латишев, О. Швейцер, Л. Нелюбін й ін.) На думку О. Селіванової, антонімічний переклад є нічим іншим, як синонімічною заміною, зважаючи на загальну відповідність цілісного змісту, хоч і дещо модифікованого в перекладі [9, с. 460]: *Daisy didn't say anything* (Fitzgerald, *The Great Gatsby*) // *Дейзі промовчала*. Пор. з букв.: *Дейзі не говорила нічого. – Де він, той неборака? – підходячи, гукає до Інни так, наче вона вже рік тут сидить, хоч після приїзду дівчина ще й не бачилася з ним* (Гончар, *Берег любові*) // *– Где он, этот бедолага? – приближаясь, обращается он к Инне так, будто она уже год тут дежурит, хотя после приезда девушка видит его впервые*. Заперечна конструкція *ще й не бачилася з ним* замінена стверджувальною *видит его впервые*.

Перекладач, передаючи інформацію оригіналу, може модифікувати ономазіологічні структури номінативних одиниць у перекладі, що супроводжуються як збереженням їхнього змісту (формальні трансформації), так і його зміною (формально-змістові). Такі денотативні трансформації О. Селіванова відносить до номінативного плану [9, с. 460]. Наприклад, композит у перекладі отримує відповідник-дериват, що модифікує денотативний зміст фрагмента: *– Де він, той самоволець?* (Гончар, *Берег любові*) // *– Где же этот беглец?* Оказіональному композиту оригіналу відповідає сполука в перекладі: *Сірою пустельністю, льодовими вітрами зустріло його це античне крайсвіття* (Гончар, *Берег любові*) // *Серой, уньлой пустынностью, ледяными ветрами встретил его этот античный край света. Ось тут опинився у цім крайсвітнім вигнанні* // *Вот ты где очутился, изгнанный на край света...* (переклад М. Алексеєнка, І. Карабутенка). Щоб не втратити денотативну інформацію роману Панаса Мирного «Повія» перекладачка О. Єгорова використовує заміну деривата словосполукою: *Скинув до його на сани мішечків п'ять жита ... та на Варвари раненько й поїхали в город* // *Положил на его сани пять небольших мешков ржи ... и вместе с кумом ранним утром на Варварин день поехали в город*. Деривати *мішечок* – «Зменш. до *мішок*» [11, т. 4, с. 761], *раненько* – «у досить ранній час» [11, т. 8, с. 448] замінено словосполуками *небольшие мешки, ранним утром*. У наступному фрагменті перекладу роману С. Фітджеральда «Великий Гетсбі» словосполуку замінено словом: *... Daisy told the butler to show the young man where he could wash his hands. She went up to the drawing room* (Fitzgerald, *The Great Gatsby*) // *... Дейзі звеліла дворецькому показати юнакові, де можна помити руки, а сама пішла наверх до вітальні*.

У російському перекладі роману О. Гончара «Берег любові» відбуваються заміни слів словосполуками, які, по своїй суті, описові звороти, що пояснюють значення слова-відповідника (часто слова-реалії) оригіналу: *І ці люди вечорами ... частували римлянина смажениною ...* // *По вечерам они ... угощали римлянина жареным мясом... Смаженина* – «М'ясна страва – смажене або запечене м'ясо; печеня» [11, т. 9, с. 392]. *Схилившись на мур, Інна в задумі слухає тишу цієї цикадної ночі ...* // *Прислонившись к каменной стене, Инна в задумчивости слушает тишину этой цикадной ночи ... Мур* – «Висока кам'яна

або цегляна **стіна** навколо чогось» [11, т. 4, с. 827]. Непохідне слово *breeze* замінено в перекладі роману С. Фітджеральда «Великий Гетсбі» словосполученням *легкий вітрець*, хоча в українській мові вживається слово *бриз* у значенні – «**Легкий** береговий **вітер**, який дме вдень з моря, а вночі з суші» [11, т. 1, с. 235] – запозичене з англійської шляхом транскрипції (пор.: [bri:z]): *A breeze blew through the room...* (Fitzgerald, *The Great Gatsby*) // *Легкий вітрець гуляв по кімнаті...* У перекладознавстві такий тип трансформацій кваліфікують як описовий (дескриптивний, перифрастичний) переклад.

Одним із найпоширеніших прийомів компенсації пропозиційної інформації для читача перекладу є мегатекстові трансформації: виноски, коментування та примітки, які дають змогу збалансувати прагматичний вплив [9, с. 470]: *Осінь була дощова: від другої пречистої як почалися дощі, та день у день лили – до самого Пилипа* (Панас Мирний, *Повія*) // *Осень была дождливой: от второй пречистой [Церковный праздник – 4 ноября] начались дожди и шли непрерывно до самого Филиппова дня [27 ноября]*. Коментування перекладач вставляє в текст перекладу після слова-реалії, що є доволі вдалим прийомом окреслення часу проходження релігійних свят українського народу, невідомих читачеві перекладу.

Пропозиційна інформація пов'язана з **асоціативно-метафоричною**, яка формується шляхом переінтерпретації знань в термінах інших предметних сфер на підставі розумової аналогії, синестезії, образного сприйняття об'єкту. Асоціативно-метафорична інформація представлена метафорами, які слідом за Дж. Лакофф і М. Джонсоном, розглядаємо як використання знака однієї концептуальної сфери (донорської) на позначення компонента іншої (реципієнтної). Донорські сфери навіть одних і тих же метафор у різних мовах можуть бути різними: пор.: рос. *время бежит* // укр. *час лине, летить*; рос. *дождь идет* // укр. *дощ йде* // польск. *pada deszcz*; в інших мовах використовується неметафоричне найменування цього явища природи: нім. *es regnet*, англ. *it rains*. Передаючи асоціативно-метафоричну інформацію перекладачі вдаються до метафоричних трансформацій, до яких О. Швейцер відносить: метафоризацію – заміну неметафоричного вираження метафоричним; реметафоризацію – заміну однієї метафори іншою та деметафоризацію, за якої метафоричне вираження в початковому тексті замінюється неметафоричним в кінцевому [10, с. 138–139]. За О. Селівановою, метафоричні трансформації поділяються на метафоризацію, деметафоризацію, трансметафоризацію [9, с. 463]:

– метафоризація: *... пропливе десь аж на обрії судно і зникне в морській далечі* (Гончар, *Берег любові*) // *... пропливет где-то на самом горизонте судно и **растает** в морской дали*. В оригіналі дієслово *зникне* вжито в прямому значенні: «Заходячи, заїжджаючи і т. ін. за щось, закриваючись чим-небудь, ховаючись десь, ставати невидимим, непомітним» [11, т. 3, с. 663], яке в перекладі трансформовано на дієслово з метафоричним значенням: «перен. Исчезать, постепенно сокращаясь, прекращаясь» [12], донорською сферою метафори є концепт ЛІД / СНІГ. *Her masses of black hair were tied back with a broad velvet ribbon* (King, *Doctor Sleep*) // *Хмара її пишного чорного волосся була перев'язана на потилиці оксамитовою стрічкою* (переклад О. Красюка). Іменник в прямому значенні *masses* перекладено іменником *хмара* в переносному значенні «величезна кількість, маса кого-, чого-небудь» [11, т. 11, с. 93].

– деметафоризація: *The color came back to his cheeks, and a smile played about his lips* (Wilde, *The Picture of Dorian Gray*) // *Щоки його знову зарожевіли, на устах з'явилася усмішка* (переклад Р. Доценка). *Smile played* // дослівно: *посмішка грала*.

– трансметафоризація: *Then the smile died* (King, *Doctor Sleep*) // *Та потім його усмішка зав'яла* (переклад О. Красюка). Донорською сферою метафори оригіналу *smile died* (*посмішка померла*) є концепт ЛЮДИНА, а в перекладі донорською сферою метафори-відповідника *усмішка зав'яла* є концепт РОСЛИНА.

Висновок. Денотативна інформація, що представлена пропозиційним і метафоричним типами, передається в перекладі як за допомогою словникових відповідників, так і шляхом трансформацій. Перспективними є дослідження специфіки та прийомів передачі інших типів інформації першотвору в перекладі.

Список використаної літератури

1. Виноградов В. С. Перевод: общие и лексические проблемы. Учебное пособие / В. С. Виноградов. – М. : КДУ, 2006. – 240 с.
2. Текст и перевод. – М. : Наука, 1988. – 160 с.
3. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.
4. Алексеева И. С. Введение в переводоведение / И. С. Алексеева. – СПб. : Филологический факультет СПбГУ; М. : Академия, 2004. – 352 с.
5. Гальперин И. Р. Информативность единиц языка / И. Р. Гальперин. – М. : ЛЕНАНД, 2018. – 174 с.
6. Миньяр-Белоручев Р. К. Теория и методы перевода / Р. К. Миньяр-Белоручев. – М. : Московский лицей, 1996. – 298 с.
7. Литвин И. Н. Проблема типологии информации в теории и практике перевода // Вісник Черкаського ун-ту. Серія «Філологічні науки». – Вип. 7 (220). – Черкаси, 2012. – 133 с. – С. 12–20.
8. Литвин І. М. Перекладознавство / І. М. Литвин. – Вид. 3-тє, допов. Черкаси : Ю. А. Чабаненко, 2015. – 204 с.
9. Селіванова О. О. Світ свідомості в мові. Мир сознания в языке / О. О. Селіванова. – Черкаси : Ю. Чабаненко, 2012. – 488 с.
10. Швейцер А. Д. Теория перевода. Статус, проблемы, аспекты / А. Д. Швейцер. – М. : Наука, 1988. – 216 с.
11. Словник української мови. В 11 т. – К. : Наукова думка, 1970–1980.
12. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – М. : ООО «ИТИ технология», 2007. – 944 с.

References

1. Alekseeva, I. S. (2004). *Introduction to Translation Studies*. Moscow : Akademiya (in Russ.)
2. *Text and translation* (1988). Moscow : Nauka (in Russ.)
3. Selivanova, O.O. (2010). *Linguistic encyclopedia*. Poltava : Dovkillya-K (in Ukr.)
4. Vinogradov, V. S. (2006). *Translation: common and lexical*. Moscow : KDU (in Russ.)
5. Gal'peryn, Y. R. (2018). *Informativity of linguistic units*. Moscow : LENAND (in Russ.)
6. Mynyar-Beloruchev, R. K. (1996). *Theory and methods of translation*. Moscow: Moskovskiy litsey (in Russ.)
7. Litvin, I. N. (2012). *The problem of typology of information in the theory and practice of translation* // Visnyk Cherkaskogo un-tu (Bulletin of Cherkasy University). 7 (220), 12–20. Cherkasy (in Russ.)
8. Lytvyn, I. M. (2015). *Translation studies*. Cherkasy : Yu.A. Chabanenko (in Ukr.)
9. Selivanova, O. O. (2012). *World of consciousness in language*. Cherkasy : Yu. Chabanenko (in Ukr.)
10. Schweitzer, A. D. (1988). *Theory of translation. Status, problems and aspects*. Moscow (in Russ.)
11. Ozhegov, S. Y. (2007). *Dictionary of the Russian language*. Moscow : ООО «УТТ технология» (in Russ.)
12. *Dictionary of the Ukrainian language*. (1970 – 1980). Kyiv: Naukova dumka. (in Ukr.)

LYTVYN Iryna Mykolai'vna,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor at the Department of Translation Theory and Practice
Cherkasy Bohdan Khmelnytsky National University
e-mail: orinija@rambler.ru

DENOTATIVE INFORMATION:

TYPOLOGY AND METHODS OF CONVEYING IN TRANSLATION

Abstract. Introduction. The article deals with the information conveying in the process of translation. The author gives account of various techniques and means of communicating denotative information.

Purpose. The author also analyzes different types of denotative information and methods of its conveying by an example of Ukrainian translations of original English and Russian literary texts.

Results. Denotative (logical, conceptual, semantic) information includes propositional content, which is characterized by verity and is expressed through words in their direct meanings, and associative-metaphorical content, which is generated through mapping across conceptual domains based on analogy, synaesthesia, figurative perception of an object. The use of full equivalents for conveying propositional information is preferable, but not always possible in translation, thus various transformations are often applied. Those include synonymic, coreferential hyper-hyponymic, hypo-hyperonymic, equonymic, paronymic, holonymic and metonymic transformations etc.

Translators use the techniques of re-metaphorization, de-metaphorization and trans-metaphorization to convey associative-metaphorical information into another language.

Conclusion. The analysis of key features and methods of conveying of different types of information from the original text into its translation is considered significant for conducting the follow-up research.

Key words: information; denotative information; propositional information; connotative information; associative-metaphorical information; re-metaphorization; de-metaphorization; trans-metaphorization.

Надійшла до редакції 10.09.18

Прийнято до друку 12.10.18

УДК 81'255.4=821.161.2:82-1=821.111(73)''19''

DOI 10.31651/2076-5770-2018-2-22-35

КИКОТЬ Валерій Михайлович,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри теорії та практики перекладу

Черкаського національного університету

імені Богдана Хмельницького, поет-перекладач,

член Національної спілки письменників України

e-mail: vkikot@yahoo.com

ORCID 0000-0001-6825-5454

ОПАНАСЕНКО Юлія Володимирівна,

викладач кафедри теорії та практики перекладу

Черкаського національного університету

імені Богдана Хмельницького

e-mail: julia87.ck@gmail.com

ORCID 0000-0003-1470-3826

ІДЮСТИЛЬ АВТОРА В ХУДОЖНЬОМУ ПЕРЕКЛАДІ

У статті йдеться про таку проблему сучасного перекладознавства як адекватне відтворення індивідуального стилю автора оригіналу художнього твору в перекладі.

Для визначення чинників, що впливають на якісне відтворення ідіостилю автора в перекладі, текст художнього твору розглядається, як такий, що несе в собі відбиток авторських уявлень, задумів, досвіду, ціннісних засад та орієнтирів, інших особистісних ознак, які є генетично, культурно та соціально детермінованими, що загалом характеризується поняттям ідіостилю, як системи змістових та формальних мовно-образних характеристик, властивих творам одного автора, котрий унікально втілює у своїй творчості власний спосіб мовно-естетичного вираження.

Автори статті акцентують увагу на творчих началах та функціональній спрямованості словесного відображення авторського бачення світу як найважливіших засадах дослідження ідіостилю, зважаючи на які перекладацькі стратегії під час відтворення індивідуального авторського стилю в художньому перекладі підпорядковуються меті адаптації до стилю перекладуваного твору, а задля досягнення стилістичного балансу двох текстів зберігається абсолютна стилістична рівноцінність першотвору й перекладу.

Стратегічна сутність художнього перекладу розглядається крізь призму перетворення образної структури літературного твору, а процес художнього перекладу – як перевтілення його образно-стилістичної структури засобами мови перекладу шляхом відтворення лінгвістичних та екстралінгвістичних контекстуальних взаємостосунків її образних складників.

Ключові слова: ідіостиль, лінгвокультурна особистість, індивідуалізоване мовлення персонажа, стилістичні особливості, образно-стилістична структура, інтертекстуальні зв'язки, позалітературні зв'язки, адекватність перекладу, художній переклад.

Постановка проблеми. Розвиток аналізу й оцінки перекладу художніх творів невинно сягає подальших аспектів природи інтерпретації, відповідності, варіативності, теорії контекстів, характеру переструктуризації та реконструкції тексту, визначення знаків і кодів, а також методу й стилю автора оригіналу та перекладача й вочевидь потребує опрацювання нового інструментарію дослідження.

Настали часи, коли пильно вдивляючись в історію перекладу, його різновидів, підходів і методів (О. Є. Семенець, О. М. Панасьєв, [1; 2], Р. П. Зорівчак [3; 4; 5; 6; 7], М. В. Стріха [8; 9; 10; 11], Т. В. Шмігер [12; 13; 14], Л. В. Коломієць [15; 16; 17] та ін.) і тяжіючи до антропоцентризму (О. І. Чередниченко [18], М. О. Новикова [19; 20; 21; 22; 23], В. Д. Радчук [24; 25; 26], О. В. Радчук [27], О. Дзера [28], М. Іваницька [29], В. Переяслов [30], А. Р. Василик [31], Г. М. Косів [32; 33], В. Савчин [34], О. В. Мазур [35], Н. М. Гриців [36; 37] та ін.) українське перекладознавство вже не обмежується встановленням абстрактних міжмовних відповідників поза персоналіями, а дедалі більше

зосереджується на своєрідності кожного перекладуваного автора, на його творчій і мовній особистості, на особливостях авторського творчого пошуку та художнього методу, на взаємодії в перекладі ідіостилів автора першотвору й перекладача, що зі свого боку спонукає і нові напрацювання, і певну переоцінку наявних методологічних надбань.

Сучасне перекладознавство ще не має цілісної теорії перекладу літературного твору, яка б усебічно обґрунтовувала специфіку художнього перекладу, зумовлену багатоплановою смисловою та, зокрема, формотворчою природою художньої словесної творчості. Науковці розглядають переклад художніх творів із різних боків, але вони однотайні щодо необхідності врахування всього спектру складників, які забезпечують як цілісність першотвору, так і його індивідуальну своєрідність. Водночас дослідники-перекладознавці визнають, що питання адекватного відтворення стильової специфіки художнього твору, рамки індивідуальної свободи перекладача, межі допустимих відхилень від тексту оригіналу та аргументація цих відхилень формують коло проблем, які нині потребують нагального розв'язання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання індивідуального авторського стилю в художній літературі розглядалися в працях В. В. Виноградова [38], Т. Г. Винокур [39], Т. А. Пономарьової [40], А. В. Чичеріна [41] та інших дослідників. Окремі аспекти відтворення авторського ідіостилу в художньому перекладі розглядалися у рамках доволі обмеженої кількості наукових опрацювань. Сюди можна віднести перекладознавчі розвідки, авторами яких є Н. П. Бідненко [42], М. П. Брандес [43], І. О. Кашкін [44], В. М. Кикоть [45–48], Л. В. Коломієць [16], В. В. Коптілов [49], Г. М. Косів [33], В. А. Кухаренко [50], М. О. Новикова [19, 20, 23], Ю. В. Опанасенко [51, 52], І. Є. Шаргай [53], Ю. О. Наняк [54].

Необхідність подальшого опрацювання чинників, що впливають на досягнення адекватності художнього перекладу, а також інструментарію, за допомогою якого можна здійснювати повний аналіз першотвору та його іншомовного відповідника зумовила **актуальність** обраної теми статті. Актуальність статті визначає і зростаюча увага перекладознавців до художнього твору, як до тексту, в якому представлена інформації різних типів, зокрема, образно-змістова та образно-підтекстова, а також її організаційна структура в межах твору та творчості окремого автора як перекладацькі домінанти та підходи і способи їх реконструкції в перекладі.

Мета статті – дослідження індивідуального стилю автора першотвору як його мовної особистості та індивідуалізованого мовлення його героїв через призму відтворення їх у перекладі. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**: узагальнення наявних досліджень у царині індивідуального стилю автора художнього твору, розкриття необхідності наукового підходу до перекладу, який можна назвати адекватним, та визначення чинників, що впливають на його здійснення.

Наукова новизна статті полягає в тому, що в ній здійснено узагальнене дослідження чинників, що формують індивідуальний стиль автора першотвору, та проблеми відтворення його в перекладі, а також визначені фактори, що впливають на адекватність останнього. Багатогранна та складна природа ідіостилу автора художнього твору, різнорідність його мовних реалізацій та зовнішніх факторів, що впливають на його формування та переклад, а також поставлені завдання визначили необхідність застосування перекладознавчого **методу** як сукупності методів та прийомів аналізу.

Теоретичне значення праці становить її певний внесок у дослідження текстової та образної структури художнього твору в парадигмі перекладу, у науковий розвиток образно-стилістичної структури художнього твору, теорії перекладу, лінгвістики тексту, лінгвостилістики, теорії інтерпретації тексту.

Практична цінність статті полягає в тому, що результати проведеного в ній дослідження можна використати в перекладацькій практиці, під час усіх видів аналізу художнього твору та його перекладу, а також під час підготовки перекладачів та критиків художнього перекладу, мовознавців і літературознавців. Матеріали статті можна застосовувати в спецкурсах із теорії перекладу, загального перекладознавства, зіставної стилістики.

Виклад основного матеріалу. Що більший і талановитіший автор художнього твору, то більше своєрідних ознак несе в собі його індивідуальний стиль.

У художньому перекладі, як зазначав В. В. Коптілов, багато важить уміння перекладача відчувати й відтворити загальний стилістичний колорит оригіналу, знайти слово, яке було б доречним у фразі саме цього письменника [49, с. 43].

Інший не менш відомий перекладач і перекладознавець І. О. Кашкін так писав про стиль оригіналу та його відтворення в перекладі: «... перекладач має тонко відчувати саме цей обов'язковий для нього стиль, володіти вишуканим музикальним слухом, що дозволяє йому зберегти багатство й чистоту мови оригіналу. Він мусить розвивати в собі це почуття стилю й виконавський дар, без якого не виходить справжніх перекладів навіть у справжніх поетів» [44, с. 473].

Однак те, що індивідуальне у творі – це не зовнішня ознака і не якийсь формальний, легко відчутний елемент, викликає труднощі в роботі перекладача. Специфіка індивідуального становить складну систему взаємозв'язаних і взаємопереплетених особливостей [55, с. 372]. Виявлення, а звідси – й точне відтворення їх у перекладі, вимагає правильного розуміння всіх компонентів оригіналу та їхнього співвідношення [56, с. 27]. Кожний письменник – це насамперед неповторна людина. Він пише й стає справжнім художником лише тоді, коли в нього створюється свій стиль, який є виявом нового способу бачення життя, тобто нового образного авторського світогляду. В індивідуальному стилі письменника виявляється його ідеал, громадянська позиція, рівень проникнення в процеси дійсності, в психологію людини, багатство спостережень, ерудиція, манера письма та стилістика, професійна майстерність. Творча індивідуальність виявляється в тих способах, якими автор творить художні значення в тексті, в тому, чим він домагається нарощення образних смислів.

Дослідження стилю оригіналу художнього твору неможливе без філософського розуміння єдності його змісту й форми, без з'ясування його жанрової належності та належності до того чи того літературного напрямку, без вивчення художнього методу автора, зв'язку його творчості загалом та конкретного твору зокрема з творами інших авторів, а також без аналізу зв'язку першотвору з іншими творами його автора.

З огляду на те, що стиль є не елементом, а властивістю художньої форми, він не локалізований (як, наприклад, елементи сюжету чи художні деталі), а ніби розлитий по всій структурі форми. Тому організуючий принцип стилю проявляється в будь-якому фрагменті тексту. Завдяки цьому стиль є розпізнаваним за окремим фрагментом: досвідченому перекладачеві-читачеві достатньо прочитати невеликий уривок твору конкретного письменника, щоб із упевненістю назвати автора. Реципієнт виявляє ті властивості творів, які повторюються. «Повторюється те, що становить для автора особливу значимість у розкритті його світовідчуття, починаючи від ставлення до явищ навколишньої дійсності й закінчуючи мовними засобами їх утілення» [50, с. 79].

Відтак, стиль письменника, його художній метод і жанр художнього твору мають велике значення для його перекладу, позаяк переклад, на відміну від переказу, покликаний передавати не лише те, що виражає оригінал, а й те, як саме він це виражає. Отже, у перекладі особлива увага має приділятися співвідношенню стилістичних, жанрово-інваріантних і жанрово-змінних компонентів, критеріям стилістичної та жанрової адекватності / неадекватності вихідного тексту й тексту перекладу, визначенню допустимих меж варіативності тексту перекладу.

Для перекладача, який виступає посередником між автором оригінального тексту та його іншомовним реципієнтом, визначення стилістичних особливостей оригіналу, художнього методу його автора та жанру першотвору зумовлює вибір перекладацьких рішень і стратегій, спрямованих на досягнення тієї мети, яка була поставлена автором твору. Відтак, вихідний текст є носієм певної функції й відповідно вимагає функціонального підходу, за якого важливим є визначення поняття «стиль», «художній метод», «жанр», а також співвідношення усталеного та мінливого в жанрі, закономірностей їхнього розвитку.

У літературознавстві індивідуальний стиль автора трактується у такий спосіб: «Індивідуальний стиль – явище неповторне. Він є свідченням мистецького таланту автора. Завдяки стилю митець творчо відтворює чи перетворює, художньо опрацьовує життєвий матеріал. Загальні теми, проблеми, події набувають в індивідуальному стилі письменника своєї художньої неповторності, адже вони «перепускаються» крізь особистість митця [57, с. 346]. «Кожен письменник виробляє свій індивідуальний, авторський стиль. Це сукупність, єдність усіх художніх особливостей (ідейно-тематичних, жанрових, мовних) творчості певного автора, що вирізняють його серед інших [58, с. 151].

А. В. Чичерін стверджував, що в царині літературного мистецтва «поняття стилю вбирає в себе єдність слова і образу, образу і композиції, композиції та ідей художнього твору. Вивчення стилю неможливе без філософського розуміння єдності змісту та форми, без зв'язку з іншими мистецтвами, без зв'язку з естетикою» [41, с. 20].

Індивідуальна своєрідність творчої манери автора, що проявляється у всій творчості письменника або в окремому творі, так само як і національна своєрідність літератури та її історичне забарвлення, не є якимось окремим формально вираженим елементом, а становить складну систему взаємопов'язаних особливостей, що проходить через увесь твір і виражається у мовних образах. Індивідуальна своєрідність творчості знаходить своє мовне вираження в системі використання мовних категорій, які утворюють у своєму взаємозв'язку одне ціле зі змістом і є носіями національної своєрідності та історичного забарвлення. Індивідуальний стиль письменника зумовлений національно та історично.

Індивідуальна своєрідність творчості, що знаходить своє вираження у системі використання мовних засобів, багато в чому пов'язана зі світоглядом автора, його естетикою, з естетикою літературної школи та епохи. Тим самим для повного і всебічного висвітлення вона потребує дослідження як у лінгвістичному, так і в літературознавчому ракурсі. Шляхи цього дослідження можуть бути надзвичайно різноманітними, а якщо йдеться про художній переклад, тобто співвідношення двох мов і двох літератур, то ці шляхи ще більш ускладнюються. Сама індивідуальна своєрідність, як особлива якість літературного твору, що виникає на тлі загальнонародної мови, національної специфіки мови й літератури та в межах певної історичної епохи, передбачає величезне розмаїття своїх проявів – як у площині змісту, так і в мовній площині. Індивідуальна своєрідність передається лише шляхом відтворення на функціональному підґрунті тієї системи, яка лежить в основі оригіналу і яка визначає відбір мовних засобів.

Для сучасного перекладознавства та практики художнього перекладу все актуальнішим стає розгляд ознак мовної особистості автора першотвору, репрезентація яких здійснюється через особливості ідіостилу. Осмислення та опис типологічних властивостей художнього дискурсу, вивчення ідіостилів письменників безумовно сприяє покращенню якості перекладу.

Мовна особистість автора оригіналу, основу якої складає мовне коло та сукупність комунікативно значущих характеристик, які визначають письменника і як представника певної цивілізаційної спільноти, етносу, соціального класу, і як індивідуальність, досліджується в перекладознавстві на когнітивному та прагматичному рівнях.

До поняття «мовна особистість» чи не вперше у філологічній науці вдався академік В. В. Виноградов, який випрацював два шляхи вивчення мовної особистості – особа автора та особа персонажу [59, с. 108]. Чітка дефініція поняття «мовна особистість» вперше подана Г. І. Богіним. Він писав, що «мовна особистість» – це людина, яка розглядається з погляду її готовності робити мовленнєві вчинки, створювати та приймати твори мовлення» [60, с. 1].

Поняття «мовна особистість» розширив Ю. М. Караулов, пов'язавши його з аналізом тексту. Під мовною особистістю він розуміє «сукупність здібностей та характеристик людини, що зумовлюють створення та сприйняття нею мовленнєвих творів (текстів), котрі розрізняються за а) ступенем структурно-мовної складності, б) глибиною та точністю відображення дійсності, в) певною цільовою спрямованістю. В цьому

визначенні поєднані здібності людини з особливостями текстів, що нею породжуються» [61, с. 3]. Відтак, випрацьовані дослідником три рівні мовної особистості, як-то вербально-семантичний, лінгвокогнітивний та мотиваційно-прагматичний уможливають осягнення портрету художнього персонажу та слугують своєрідною моделлю аналізу відтворення його мовної особистості в перекладі.

«Масштабний аналіз мовленнєвих актів певного персонажа, – пише Ю. О. Наняк, – дозволяє створити портрет його мовленнєвої особистості, що сприяє пізнанню художньо-естетичної специфіки персонажа, закладеної автором. Відповідно, індивідуалізоване мовлення персонажа художнього твору – це весь текст, який автор вкладає в його уста. Для розуміння образу персонажа також потрібно враховувати культурні, соціальні та когнітивні аспекти його особистості, тобто мовленнєва особистість – це реалізація потенціалу мовної особистості персонажа, що пов'язана з екстралінгвістичними й лінгвістичними характеристиками певної ситуації спілкування: її комунікативними цілями й завданнями, її темою, її етнокультурними, соціальними й психологічними параметрами» [54, с. 6]. Ця дослідниця зі Львова розмежує поняття «мовна особистість» і «мовленнєва особистість», з огляду на те, що мовленнєва особистість відображає колізії мовленнєвого середовища й для неї характерна динамічність та залежність від ситуаційного контексту. Вона визначає мовну особистість «як вид представлення особистості, що базується на аналізі дискурсу носія мови з погляду використання системних засобів цієї мови для відображення бачення ним певної дійсності та світогляду і для досягнення конкретних комунікативних цілей» [Там само].

В. А. Маслова веде мову про лінгвокультурну особистість, котра становить «закріплений у мові (переважно в лексиці та синтаксисі) базовий національно-культурний прототип носія певної мови, який складає позачасову та інваріантну частину структури особистості» [62, с. 121].

Кожна мовна особистість унікальна, має власний когнітивний простір, власні знання резервів та можливостей мови. І, звісно ж, особливий феномен становить мовна особистість письменника, аналіз якої завжди необхідний на доперекладній стадії відтворення його творів іншою мовою.

Перекладознавець зі США Ричард Вінстон зазначає: «Ми запитуємо себе, як звучить кредо автора, яке його ставлення до читача, потім ми намагаємося вирішити, як відтворити це, як відокремити індивідуальність автора від особливостей, пов'язаних із його мовою» [63, с. 123]. Проте, чи можна погодитися з тим, що індивідуальність автора і його мовлення – не взаємопов'язані речі? Саме через мовні особливості авторського письма й можна осягнути та відтворити в перекладі індивідуальні риси автора, а надто його індивідуальний письменницький стиль.

З урахуванням переважання в сучасній лінгвістиці антропоцентричної парадигми дослідження інтертекстуальності художніх текстів, пише І. В. Шаповалова, доцільно здійснювати з опорою на категорію «мовна особистість» [64, с. 201]. Варто згадати, що в самий зміст терміну «мовна особистість» вкладається насамперед ідея «отримання – на основі аналізу «мови» (а точніше, текстів) – вивідного знання про «особистість»... як індивідууму та автора цих текстів, зі своїм характером, інтересами, соціальними та психологічними уподобаннями та установками» [65, с. 671]. Інакше кажучи, під час лінгвістичного інтерпретування робиться спроба виявити в просторі тексту (чи текстів) системні засоби «мови для відображення бачення ним (автором) навколишньої дійсності (картини світу)» [Там само], аналіз «націлений на з'ясування та опис конфігурації текстових та позатекстових зв'язків, різноманіття соціально-стилістичних голосів певного часу, які поєднуються з голосами (відголосами) інших часів (інтертекстуальні зв'язки)» [66, с. 13–14].

Досліджуючи художній переклад крізь призму образного перевтілення першотвору засобами цільової мови, ми багаторазово доходили висновків, що словесні образи й способи їх формування дуже відмінні залежно від основ поетики напряду, художньої школи, а також від внутрішніх характеристик індивідуального стилю автора першотвору. Тому перекладачеві, який береться за нелегке завдання перекладу художнього твору,

звісно потрібно знати й основи поетик, і специфіку відповідного літературного напрямку, художньої школи, як і вивчити всі інші особливості індивідуального стилю автора. А позаяк типологія образів, форм їхнього композиційного розгортання, їхніх семантичних поєднань і змін у структурі літературного твору мало вивчена, й дотепер недостатньо здійснено спостережень над граматичною структурою образів, то перекладачеві нерідко доводиться виступати ще й у ролі дослідника.

Вивчення образної системи літературно-художнього твору в цілому включає в себе аналіз різних форм мовлення, що поєднуються в його структурі, види співвідношень монологу в усій множинності його типів і діалогу, зміни в структурі образів персонажів [59, с. 74]. У зв'язку з цим історично зрозумілим є великий інтерес до форм оповіді різних письменників. У художній літературі вибір тієї чи тієї форми оповіді, протиставлення їх, відступ від загальнонаціональної літературно-мовної норми можуть бути зумовленими естетичними образотворчими завданнями [67, с. 7].

У процесі перекладознавчого аналізу виникає проблема не лише у виявленні методів і мети індивідуалізації персонажного мовлення, а й у методах відтворення образу та створеного ним ефекту. Значні труднощі для перекладача становлять базові когнітивні відмінності носіїв мов оригіналу та перекладу, які, зі свого боку, можуть спричинити неправильне розуміння й деформувати прагматичний ефект висловлювань персонажів [54, с. 6–7].

Параметри оцінки перекладу індивідуалізованого мовлення залежать від міри відтворення персонажа художнього твору, яка має такі виміри: відтворено повністю, відтворено з певними втратами чи змінами, пересотворено [Там само, с. 7].

Найважче у вивченні питань поетичного мовлення, питань стилістики, поетики й мови художньої літератури – це переключення від проблем образно-художнього мовлення з його специфічними рисами, проблем образів персонажів та оповідача на ідейний чи ідеологічний план художнього твору. Адже тут найбільше суб'єктивного свавілля й ідеологічних домислів. На думку В. В. Виноградова, перехід цей визначається структурою образу автора [38, с. 13].

Ідейне спрямування твору, його замисел, його художній зміст виражаються не лише в побудові образів дійових осіб, в їхньому співвідношенні та взаємодії, у будові оповіді та діалогу, а й у стилі самого автора, в структурі його образу, яка створюється композиційною єдністю цілого. Саме розподіл світла й тіні за допомогою виражальних мовленнєвих засобів, експресивний рух стилю, переходи й поєднання експресивно-стильових офарблень, характер оцінок, що виражаються шляхом підбору й зміни слів і фраз, створюють уявлення про ідейну сутність, про смак і характер творчої особистості художника. Все це знаходить вираження і відображення в мовленнєвій структурі образу автора, яка визначає єдність стилю художнього твору.

Багатозначність слова «стиль», недостатня визначеність змісту основних понять і меж різних типів стилістики, відсутність міцних традицій та загальноновизнаних напрямів у дослідженні художнього мовлення й естетики слова – все це, як зауважує В. В. Виноградов, не сприяє швидкому й успішному розвитку вчення про мову художньої літератури й закономірності її розвитку [Там само, с. 126].

До кола центральних проблем вивчення мови художньої літератури Виноградов відносить проблеми «мови (стилю) художнього твору та «мови (стилю) письменника». Обидві проблеми спираються на поняття індивідуального стилю й зумовлені ним. Для багатьох дослідників літератури є очевидним, що поняття індивідуального стилю як своєрідної, історично зумовленої, складної, але структурно єдиної і внутрішньо зв'язаної системи засобів і форм словесного творчого вираження є вихідним і основним у сфері лінгвістичного вивчення художньої літератури. Але саме це поняття не може вважатися цілком розкритим і визначеним у всіх своїх суттєвих ознаках та зі всіма категоріями, що до нього належать. Очевидно, це поняття повинне все глибше висвітлюватися разом із роз'ясненням та розв'язанням інших проблем і завдань мови художньої літератури.

Навіть тоді, коли стиль автора рухається цілковито у сфері літературного мовлення, внутрішній зв'язок усіх елементів цього стилю, принципи естетичного відбору та

поєднання форм літературного мовлення утворюють своєрідну літературно-художню єдність, зумовлену загальними тенденціями розвитку художньої літератури чи естетикою і поетикою окремих її напрямів та жанрів.

Проте, хоча стилі художньої літератури в основному мовленнєвому матеріалі й орієнтуються на норми загальнолітературної мови, вони водночас виявляють тенденцію за відповідної естетичної та характерологічної вмотивованості відступити від них, використовуючи позалітературний матеріал.

Образність, тобто задіяна в творчості автора система образів, сприяє глибшому самовиявленню художника, відкриває читачеві несподівані грані його таланту, вона є особливою силою прояву індивідуальності автора, а звідси – і його індивідуального художнього стилю.

Перетворення художнього тексту оригіналу на адекватний художній текст перекладу відбувається, отже, не під час перекладу слова словом чи рядка рядком, а під час передачі образу таким образом, який несе у собі аналогічну оригінальному естетичну та комунікативну семантику, а також усі текстові й позатекстові образні зв'язки та асоціації. А це означає, що разом із прямим та переносним смислом слів мають відтворюватися і форма, за допомогою якої ці слова поєднуються в тексті першотвору, і всі асоціативні ресурси, що виникають унаслідок взаємодії такого поєднання.

Ще більшою мірою це поширюється на переклад поезії. Як справедливо наголосив Лев Озеров, ведучи мову про поетичний переклад, «треба перекладати не рядок у строфі, а магнітне поле поезії цього автора, його творчий рівень, його художні параметри» [68, с. 233].

У гарячу мить праці поет, тримаючи весь вірш перед собою, намагає в оригіналі слово-стимул, слово-магніт, яке могло б потягнути та перетягнути за собою весь ланцюг образів. Це іноді одне слово, два-три слова, п'ять слів, між якими встановлюються семантичні зв'язки. Вони утворюють певне асоціативне поле, обробленням якого й зайнятий поет-перекладач [68, с. 233–234].

Та будь-який художній переклад не може бути остаточним, так само як завжди залишаються нереалізованими резерви оригіналу, що містяться в безмірності його асоціативних зв'язків. Культурне оточення француза, норвежця чи українця, їхній інтелектуальний, культурний і т. ін. рівень навіюють відповідному перекладачеві своє особливе ставлення до кожного слова-образу першотвору та бачення асоціацій, які воно породжує.

Життя перекладного тексту складне. Окрім першого, інформаційного, шару, в оригіналі є інші шари. Що глибші вони, то вища їхня асоціативна роль. Лише за врахування цих шарів можливе відтворення художнього образу в стихії іншої мови.

Висновки. Отже, у розв'язанні низки питань перекладознавства провідна роль належить проблемі відображення індивідуальності автора іонаціонального твору. Від точної передачі індивідуального в художньому творі залежить правильне відтворення ідейно-художньої спрямованості першотвору, світогляду автора та його ставлення до естетичних поглядів суспільства. Збереження індивідуальності автора під час перекладу оригіналу має на меті й інше: воно повніше й глибше розкриває творчий метод літератури, показує її з боку багатства й різноманітності типу письменника, розкриває відмінність облич, прийомів творчості, лінії думки, багатства мови.

З усього вищевикладеного можна зробити висновки про необхідність наукового підходу до перекладу з повним урахуванням специфіки художнього твору, його внутрішніх зв'язків із традиціями оригінальної літератури, що знаходять своєрідний прояв в особі автора першотвору. Лише глибокий аналіз усіх складників образно-стилістичної структури оригіналу та їхнє перевтілення в межах цієї структури засобами мови перекладу з обов'язковим відтворенням їхніх лінгвістичних та екстралінгвістичних контекстуальних взаємостосунків може забезпечити стилістично повноцінний, тотожний першотворові перекладацький відповідник.

Наші дослідження свідчать про те, що чинники, пов'язані з індивідуальним творчим стилем автора першотвору позначаються на якості перекладу у такий спосіб: переклад ніколи не буває ідеальним із огляду на об'єктивну різнобічну відмінність мови оригіналу та мови перекладу, автора першотвору й перекладача; переклад зазнає позитивного впливу за умови світоглядного й творчого суголосся автора оригінального твору й перекладача, позаяк за таких умов інтерпретатор глибше сприймає оригінал у всій його образній повноті та володіє оптимальним художнім інструментарієм для його відтворення; переклад зазнає негативного впливу внаслідок недостатнього рівня образно-стильової компетентності перекладача; певна суб'єктивність вноситься в переклад унаслідок своєрідності індивідуального стилю перекладача, з огляду на об'єктивно існуючі обмеження чи ширші спроможності його художнього таланту, інформаційного, культурно-історичного та мовного набутку, а також арсеналу мовно-художніх засобів; переклад строго регламентується особливостями індивідуального стилю автора оригіналу, адекватність відтворення якого перебуває в прямій залежності від багатовекторного наближення перекладача до ідіостилу автора першотвору в процесі перекладу.

Перспектива досліджень в окресленій ділянці перекладознавчих проблем полягає в подальшому вивченні основ та окремих складників авторського ідіостилу, а також засобів і способів їх відтворення у перекладі щодо конкретних письменників та іншомовних інтерпретацій їхніх творів.

Список використаної літератури

1. Семенец О. Е. История перевода (Средневековая Азия. Восточная Европа XV – XVIII вв.) / О. Е. Семенец, А. Н. Панасьев. – К. : Лыбидь, 1991. – 368 с.
2. Семенец О. Е. История перевода / О. Е. Семенец, А. Н. Панасьев. – К. : Из-во при Киевск. ун-те, 1989. – 296 с.
3. Зорівчак Р. П. Кочурознавство початку XXI віку / Р. Зорівчак // Творчість Григорія Кочура у контексті української культури XXI віку : до 100-річчя від дня народження Майстра : матеріали IV Міжнар. наук. конф. (Львів, 15–17 листопада 2008 р.). – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – С. 53–63.
4. Зорівчак Р. П. Політико-культурологічна концепція Івана Франка : переклад в Україні як націєтворчий чинник / Р. Зорівчак // *Literatura ukraińska XIX i XX wieku w kontekście europejskim* / Redakcja M. Korucińska-Lehun. – Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2008. – P. 29–39.
5. Зорівчак Р. Український художній переклад як націєтворчий чинник / Роксоляна Зорівчак // *Літературна Україна*. – 2005. – 13 січ. – С. 7.
6. Зорівчак Р. П. Твори Тараса Шевченка на сторінках “The Ukrainian Canadian” (1947 – 1984) / Р. П. Зорівчак // *Теорія і практика перекладу*. – К.: Вища школа, 1984. – № 11. – С. 10–22.
7. Зорівчак Р. П. Читаючи історію свого народу... / Р. П. Зорівчак // *Всесвіт*. – 2007. – № 11–12. – С. 174–177.
8. Стріха М. Історія й сьогодення українського поетичного перекладу (XII—XX ст.) // *Записки Перекладацької Майстерні*. – Т. 2. – Львів : Простір-М, 2002. – С. 6–139.
9. Стріха М. Микола Лукаш – відомий чи невідомий / М. Стріха // *Всесвіт*. – 1997. – № 2. – С. 129–131.
10. Стріха М. Перекладацькі верхогір'я Євгенія Кононенка / М. Стріха // *Слово і час*. – 1998. – № 8. – С. 14–15.
11. Стріха М. Український художній переклад: між літературою і націєтворенням / М. Стріха. – К. : Факт–Наш час, 2006. – 344 с. – (Сер. «Висока полиця»).
12. Шмігер Т. В. Історія українського перекладознавства ХХ сторіччя: ключові проблеми та періодизація : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.16 «Перекладознавство» / Тарас Володимирович Шмігер. – К., 2008. – 20 с.
13. Шмігер Тарас. Історія українського перекладознавства ХХ сторіччя / Тарас Шмігер. – К. : Смолоскип, 2009. – 342 с. – (Серія «Пролегомени»).
14. Українське перекладознавство ХХ сторіччя : бібліографія / ЛНУ імені Івана Франка, НТШ / [уклав Тарас Шмігер]. – Львів, 2013. – 626 с.
15. Коломієць Л. В. Концептуально-методологічні засади сучасного українського поетичного перекладу (на матеріалі перекладів з англійської, ірландської та американської поезії) : монографія / Коломієць Л. В. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2004. – 522 с.
16. Коломієць Л. В. Перекладознавчі семінари : методологічно-стильові орієнтири в українському поетичному перекладі від кінця ХІХ до початку ХХІ століття (на матеріалі перекладів англійської поезії та поетичної драми) : [навчальний посібник] / Коломієць Л. В. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2011. – 495 с.
17. Коломієць Л. В. Український художній переклад та перекладачі 1920-30-х років: матеріали до курсу «Історія перекладу»: навч. посіб. / Коломієць Л. В. – Вінниця : Нова Книга, 2015. – 360 с.

18. Чередниченко О. Перекладацький доробок Григорія Кочура / Олександр Чередниченко // Всесвіт. – 2009. – № 5-6. – С. 185–190.
19. Новикова М. А. Проблемы индивидуального стиля в теории художественного перевода. (Стилистика переводчика) : автореф. дис. на соискание учен. степени д-ра филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языкознания» / М. А. Новикова. – Ленинград, 1980. – 27 с.
20. Новикова М. А. Эквивалентность и адекватность переводов: жанровый аспект / М. А. Новикова // Коммуникативная направленность текста и его перевод. – К. : УМКВО, 1988. – С. 4–6.
21. Новикова М. Пригода: Бернс, Маршак, Лукаш, міф / Марина Новикова // Зарубіжна література. – 2000. – № 8. – С. 164–168.
22. Новикова М. Урок двох майстрів / Марина Новикова // Урок української. – 2001. – № 7. – С. 20–25.
23. Новикова Марина. Национальное и интернациональное в индивидуальном стиле переводчика / Марина Новикова // Художественный перевод. Вопросы теории и практики. – Ереван : Изд-во Ереван. ун-та, 1982. – С. 74–78.
24. Радчук В. Творче осяяння як спосіб критики / Віталій Радчук // Всесвіт, 2005. – № 5–6. – С. 183–185.
25. Радчук Віталій. «Тобі, Болгаріє кохана, я співом шану віддаю...» (Д. Білоус – перекладач І. Вазова). До 80-річчя з дня народження Дмитра Білоуса / Віталій Радчук // Всесвіт. – 2000. – № 3–4. – С. 156–161.
26. Радчук Віталій. Перекладацький метод Миколи Лукаша / Віталій Радчук // Хист і Глузд: теорія і практика перекладу. – Харків : Акта, 2011. – С. 40–51.
27. Радчук О. В. Відображення поетичного світобачення Роберта Бернса в українських перекладах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.16 «Перекладознавство» / Радчук Олена Віталіївна. – К., 2012. – 20 с.
28. Дзера О. Індивідуально-авторське трактування біблійних мотивів як перекладознавча проблема (на матеріалі українських перекладів творів Дж. Байрона) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.16 «Перекладознавство» / Дзера Оксана ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 1999. – 21 с.
29. Іваницька М. Особистість перекладача в українсько-німецьких літературних взаєминах : монографія. / М. Іваницька. – Чернівці : Книга ХХІ, 2015. – 254 с.
30. Переяслов В. Естетико-філософська парадигматика творчості Василя Мисика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Віталій Переяслов. – Харків, 2016. – 20 с.
31. Василик А. Р. Стратегія М. Рудницького в контексті українського художнього перекладу ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.16 «Перекладознавство» / Василик Анастасія Романівна. – К, 2012. – 20 с.
32. Косів Г. Віра Річ. Творчий портрет перекладача / Г. Косів. – Львів : Піраміда, 2011. – 264 с.
33. Косів Г. М. Стилистичні проблеми синтаксичного рівня у перекладах Віри Річ / Г. М. Косів // Од слова путь верстаючи й до слова... : збірник на пошану Роксолани Петрівни Зорівчак, доктора філологічних наук, професора, заслуженого працівника освіти України / [редкол.: О. І. Чередниченко (голова) та ін.]. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – С. 251–278.
34. Савчин В. Микола Лукаш – подвижник українського художнього перекладу : монографія / В. Савчин. – Львів : Літопис, 2014. – 374 с.
35. Мазур О. В. Перекладацький метод Анатолія Онишка : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.16 «Перекладознавство» / Мазур Олена ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2011. – 20 с.
36. Гриців Н. М. Василь Мисик: Різногранний діамант українського художнього перекладу : монографія / Гриців Н. М. – Вінниця : Нова Книга, 2017. – 296 с.
37. Гриців Н. М. Творча особистість Василя Мисика як перекладача в контексті української культури ХХ сторіччя : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.16 «Перекладознавство» / Наталія Миколаївна Гриців. – К., 2016. – 20 с.
38. Виноградов В. В. О теории художественной речи : учеб. пос. / В. В. Виноградов. – [2-е изд., испр.]. – М. : Высш. школа, 2005. – 287 с.
39. Винокур Т. Г. Закономерности стилистического использования языковых единиц / Т. Г. Винокур – М. : Наука, 1980. – 184 с.
40. Пономарева Т. А. Современный поэт как языковая личность (о некоторых особенностях идиостилия И. Иргеньева) / Т. А. Пономарева // Лінгвістика : зб. наук. праць Луганськ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. – Луганськ : ДЗ «ЛНУ ім. Т. Шевченка», 2010. – № 3 (21). – С. 171–176.
41. Чичерин А. В. Идеи и стиль / Чичерин А. В. – М. : Просвещение, 1968. – 160 с.
42. Бідненко Н. П. До питання про необхідність подальшої розробки методики жанрового перекладу художніх текстів / Н. П. Бідненко // Вісник Дніпропетровського університету економіки та права імені Альфреда Нобеля. – Дніпропетровськ : Дніпропетр. ун-т економіки та права ім. А. Нобеля, 2011. – № 1(1) – С. 201–204.
43. Брандес М. П. Стиль и перевод (на материале немецкого языка) : учеб. пособ. / М. Брандес П. – М. : Высшая школа, 1988. – 127 с. – (Библиотека филолога).
44. Кашкин И. А. Для читателя-современника / И. А. Кашкин– М. : Советский писатель, 1977. – 560 с.

45. Кикоть В. М. Воссоздание семантико-стилистической функции металогической части текста как одного из компонентов образной целостности подлинника в переводе / В. М. Кикоть // Функциональные и семантические корреляции языковых единиц. – К., 1990. – С. 215–216.
46. Кикоть В. М. Типологія стилістичних засобів експресії та їх переклад / В. М. Кикоть, А. В. Гавеля // Achievement of High School – 2013. Филологічні науки. – Софія «Бял ГРАД-БГ» ООД, 2013. – Т. 29. – С. 78–80.
47. Кикоть В. М. Особливості художнього стилю творів Стівена Кінга / В. М. Кикоть, К. В. Селегей // Perspektywiczne opracowania sa nauka i technikami – 2015: materialy XI międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji, 07-15 listopada 2015 roku. Psychologia I sociologia. Filologiczne nauki. – Przemysł : Nauka i studia, 2015. – Vol. 7. – S. 40–43.
48. Кикоть В. М. Індивідуальний стиль автора та поетичний переклад / В. М. Кикоть // Актуальні проблеми сучасного перекладознавства : збірник матеріалів всеукраїнської науково-практичної конференції, 30 травня 2018 р. – Черкаси : ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2018. – С. 14–24.
49. Коптілов В. В. Актуальні питання українського художнього перекладу / Коптілов В. В. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1971. – 132 с.
50. Кухаренко В. А. Інтерпретація тексту / В. А. Кухаренко. – Вінниця : Нова Книга, 2004. – 272 с.
51. Опанасенко Ю. В. Особливості відтворення ідіостилу автора в українських перекладах оповідань А. Конан Дойла про Шерлока Холмса / Ю. В. Опанасенко // Вісник Черкаського університету. Серія : Філологічні науки. – Черкаси, 2015. – № 7 (340). – С. 83–91.
52. Опанасенко Ю. В. Проблема відтворення ідіостилу А. Конан Дойла в українських перекладах детективних оповідань про Шерлока Холмса / Ю. В. Опанасенко // Проблеми формування систем управління в умовах глобалізації: теорія, методологія, практика. – Черкаси, 2013. – С. 234–236.
53. Шаргай І. Є. Значення понять стилю та жанру для перекладацької інтерпретації / І. Є. Шаргай // Вісник Запорізького державного університету : зб. наук. статей. – Запоріжжя: ЗДУ, 2001. – № 4. – С. 160–165.
54. Наняк Ю. О. Індивідуалізоване мовлення як проблема перекладу (на матеріалі трагедії Й. В. Гете «Faust» та її англійських і українських перекладів) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.16 «Перекладознавство» / Наняк Юлія Олегівна. – К., 2018. – 20 с.
55. Федоров А. В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы) : учеб. пособ. / Федоров А. В. – [5-е изд.] – СПб. : Филологический факультет СПбГУ; М. : ООО «Издательский Дом «ФИЛОЛОГИЯ ТРИ», 2002. – 416 с.
56. Грицик Л. В. Проблема відображення індивідуальності автора оригіналу в перекладі / Л. В. Грицик // Вісник Київського університету. Серія Філології. – К., 1973. – № 15. – С. 27–33.
57. Галич О. А. Теорія літератури : підручник / Галич О. А., Назарець В. М., Васильєв Є. М. та ін. ; [за наук. ред. О. А. Галича]. – К. : Либідь, 2001. – 488 с.
58. Пахаренко В. І. Основи теорії літератури / В. І. Пахаренко. – К. : Генеза, 2009. – 296 с.
59. Виноградов В. В. Проблема авторства и теория стилей / В. В. Виноградов. – М. : Гос. изд-во худож. лит-ры, 1961. – 615 с.
60. Богин Г. И. Модель языковой личности в ее отношении к разновидностям текста : автореф. дис. на соиск. учен. степ. д-ра филол. наук : спец. 10.02.30 «Русское языкознание» / Г. И. Богин. – Л., 1984. – 22 с.
61. Караулов Ю. Н. Русская языковая личность и задачи ее изучения / Ю. Н. Караулов // Язык и личность. – М. : Рус. яз., 1989. – С. 3–15.
62. Маслова В. А. Лингвокультурология : учеб. пособие [для студентов высш. учеб. заведений] / В. А. Маслова. – М. : Изд. Центр «Академия», 2001. – 208 с.
63. Уинстон Ричард (США). О трудной профессии переводчика / Ричард Уинстон // Художественный перевод. Вопросы теории и практики. – Ереван : Изд-во Ереванского университета, 1982. – С. 122–124.
64. Шаповалова И. В. Воплощение языковой личности поэта в лирическом тексте (на примере интертекстуальных переключек лирики М. Волошина и И. Сельвинского) / И. В. Шаповалова // Лингвістика : зб. наук. праць Луганськ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. – Луганськ : ДЗ «ЛНУ ім. Т. Шевченка», 2010. – № 3 (21). – С. 200–208.
65. Русский язык : энцикл. / [под. ред. Ю. Н. Караулова, А. И. Ганеева]. – М. : Большая Рос. Энцикл., 2003 – 704 с.
66. Синельникова Л. Н. Лингвистика: настоящее время / Л. Н. Синельникова // Вісник Луганськ. держ. пед. ун-ту імені Тараса Шевченка. – 2001. – № 10 (42). – С. 10–16.
67. Skalicka V. Evokace jako problem jazyka a literatury / V. Skalicka // Slovo a slovesnost, 1963. – № 20. – S. 4–28.
68. Озеров Лев. Слово в процессе творчества переводчика / Лев Озеров // Художественный перевод. Вопросы теории и практики. – Ереван : Изд-во Ереван. ун-та, 1982. – С. 221–226.

References

1. Semenets, O. Ye., & Panasyev, A. N. (1991). *The history of translation (Medieval Asia. Eastern Europe 15th–18th centuries)*. Kiev: Lybid (in Russ.)
2. Semenets, O. Ye., & Panasyev, A. N. (1989). *The history of translation*. Kiev: University of Kiev Press (in Russ.)
3. Zorivchak, R. P. (2009). Studies of Kochur's works at the beginning of the 21st century. *The work of Hryhorii Kochur in the context of the Ukrainian culture of the 21st century : in honour of the Master's birth centenary* (pp. 53–63). Lviv: Ivan Franko National University of Lviv Publishing Centre (in Ukr.)

4. Zorivchak, R. P. (2008). Ivan Franko's political and cultural concept : translation in Ukraine as a factor in nation-building. In M. Копуциńska-Lehun (Ed.), *Ukrainian literature of the 19th and 20th centuries in European context* (pp. 29–39). Lublin: Maria Curie-Skłodowska University Press (in Ukr.)
5. Zorivchak, R. (2005, January 13). Ukrainian literary translation as a factor in nation-building. *Literaturna Ukraina (Literary Ukraine)*, pp. 7 (in Ukr.)
6. Zorivchak, R. P. (1984). Taras Schewchenko's works in "The Ukrainian Canadian" (1947–1984). *Teoriia i praktyka perekladu (Theory and practice of translation)*, 11, 10–22 (in Ukr.)
7. Zorivchak, R. P. (2007). Reading the history of your own nation... *Vsesvit (Universe)*, 11-12, 174–177 (in Ukr.)
8. Strikha, M. (2002). The history and the present of the Ukrainian poetry translation (12th–20th centuries). *Zapysky perekladatskoi maisterni (Translation workshop notes)*, 2, 6–139 (in Ukr.)
9. Strikha, M. (1997). Mykola Lukash – famous or not famous? *Vsesvit (Universe)*, 2, 129–131 (in Ukr.)
10. Strikha, M. (1998). Translation highlands of Evheniia Kononenko. *Slovo i chas (Word and time)*, 8, 14–15 (in Ukr.)
11. Strikha, M. (2006). *Ukrainian literary translation: between literature and nation-building*. Kyiv: Fakt–Nash chas (in Ukr.)
12. Shmiher, T. V. (2008). *History of the 20th century Ukrainian translation studies: key issues and periodization* (Extended abstract of the doctoral dissertation). Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine (in Ukr.)
13. Shmiher, T. (2009). *History of the 20th century Ukrainian translation studies*. Kyiv: Smoloskyp (in Ukr.)
14. Shmiher, T. (Ed.). (2013). *Ukrainian translation studies of the 20th century: bibliography*. Lviv: Ivan Franko National University of Lviv Publishing Centre, NTSh (in Ukr.)
15. Kolomiets, L. V. (2004). *Conceptual and methodological fundamentals of the modern Ukrainian literary poetry translation (on the basis of the translations of the English, Irish and American poetry)*. Kyiv: University of Kyiv Press (in Ukr.)
16. Kolomiets, L. V. (2011). *Seminars on translation studies: methodological and stylistic clues in the Ukrainian poetry translation from the end of the 19th till the beginning of the 21st centuries (on the basis of the translations of the English poetry and poetic drama)*. Kyiv: University of Kyiv Press (in Ukr.)
17. Kolomiets, L. V. (2015). *Ukrainian literary translation and translators of the 1920s and 1930s: "History of translation" course materials*. Vinnytsia: Nova Khyha (in Ukr.)
18. Cherednychenko, O. (2009). Translation legacy of Hryhorii Kochur. *Vsesvit (Universe)*, 5–6, 185–190 (in Ukr.)
19. Novikova, M. A. (1980). *The issues of the individual style in the theory of literary translation. (Translator's stylistics)* (Extended abstract of the doctoral dissertation). State University of Leningrad, Leningrad, USSR (in Russ.)
20. Novikova, M. A. (1988). Equivalence and adequacy in translations: genre aspect. In V. A. Kukharenko (Ed.), *Communicative target of the text and its translation* (pp. 4–6). Kiev: UMKVO (in Russ.)
21. Novikova, M. (2000). Adventure: Burns, Marshak, Lukash, myth. *Zarubizhna literatura (Foreign literature)*, 8, 164–168 (in Ukr.)
22. Novikova, M. (2001). The lesson by two masters. *Urok ukrainskoi (The lesson of Ukrainian)*, 7, 20–25 (in Ukr.)
23. Novikova, M. (1982). The national and the international in the translator's individual style. In M. P. Bazhan (Ed.), *Literary translation. The issues of theory and practice* (pp. 74–78). Yerevan: University of Yerevan Press (in Russ.)
24. Radchuk, V. (2005). Creative inspiration as a means of criticism. *Vsesvit (Universe)*, 5–6, 183–185 (in Ukr.)
25. Radchuk, V. (2000). "You, beloved Bulgaria, I salute with a song..." (D. Bilous, the translator of I. Vazov). Marking the 80th anniversary of the birth of Dmytro Bilous. *Vsesvit (Universe)*, 3–4, 156–161 (in Ukr.)
26. Radchuk, V. (2011). Translation method of Mykola Lukash. In O. Kalnychenko, L. Kolomiets, I. Orzhyskyi, & M. Strikha (Eds.), *Gift and sense: theory and practice of translation* (pp. 40–51). Kharkiv: Akta (in Ukr.)
27. Radchuk, O. V. (2012). *Presentation of Robert Burns' poetic worldview in Ukrainian translations* (Extended abstract of the doctoral dissertation). Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine (in Ukr.)
28. Dzera, O. (1999). *The author's individual interpretation of Biblical motives as an issue of translation studies (on the basis of G. Byron's works translations into Ukrainian)* (Extended abstract of the doctoral dissertation). Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine (in Ukr.)
29. Ivanytska, M. (2015). *Translator's individuality in the Ukrainian-German literary relationships*. Chernivtsi: Knyha XXI (in Ukr.)
30. Pereiaslov, V. (2016). *Aesthetic and philosophical paradigmatics of Vasyl Mysyk's work* (Extended abstract of the doctoral dissertation). H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv, Ukraine (in Ukr.)
31. Vasylyk, A. R. (2012). *M. Rudnytskyi's strategy in the context of the Ukrainian literary translation of the 21st century* (Extended abstract of the doctoral dissertation). Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine (in Ukr.)
32. Kosiv, H. (2011). *Vira Rich. Creative portrait of the translator*. Lviv: Piramida (in Ukr.)
33. Kosiv, H. M. (2008). Stylistic issues of the syntactic level in Vira Rich translations. In O. I. Cherednychenko (Ed.), *Covering a distance from word to word...* (pp. 251–278). Lviv: Ivan Franko National University of Lviv Publishing Centre (in Ukr.)

34. Savchyn, V. (2014). *Mykola Lukash – devotee of the Ukrainian literary translation*. Lviv: Litopys (in Ukr.)
35. Mazur, O. V. (2011). *Translation method of Anatolii Onyshko* (Extended abstract of the doctoral dissertation). Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine (in Ukr.)
36. Hrytsiv, N. M. (2017). *Vasyl Mysyk: many-sided diamond of the Ukrainian literary translation*. Vinnytsia: Nova Knyha (in Ukr.)
37. Hrytsiv, N. M. (2016). *Creative personality of Vasyl Mysyk as the translator in the context of the Ukrainian culture of the 21st century* (Extended abstract of the doctoral dissertation). Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine (in Ukr.)
38. Vinogradov, V. V. (2005). *On the theory of literary speech* (2nd ed.). Moscow: Vysshaya shkola (in Russ.)
39. Vinokur, T. G. (1980). *The principles of stylistic usage of linguistic units*. Moscow: Nauka (in Russ.)
40. Ponomareva, T. A. (2002). A modern poet as linguistic persona (on some aspects of I. Irtenyev's individual writing style). *Lingvistyka (Linguistics)*, 3 (21), 171–176 (in Russ.)
41. Chicherin, A. V. (1968). *Ideas and style*. Moscow: Prosveshcheniye (in Russ.)
42. Bidnenko, N. P. (2011). Revisiting the need to further develop the methods of genre translation of literary texts. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu ekonomiky ta prava imeni Alfreda Nobelia (Bulletin of Alfred Nobel University of Economics and Law of Dnipropetrovsk)*, 1(1), 201–204 (in Ukr.)
43. Brandes, M. P. (1988). *Style and translation (on the basis of the German language)*. Moscow: Vysshaya shkola (in Russ.)
44. Kashkin, I. A. (1977). *For the contemporary reader*. Moscow: Sovetskiy pisatel (in Russ.)
45. Kykot, V. M. (1990). Reconstruction of the semantic and stylistic function of the metalogical component of the text as one of the elements of the image cohesion of the original in translation. *Functional and semantic correlations of linguistic units* (pp. 215–216). Kiev: Taras Shevchenko State University of Kiev Press (in Russ.)
46. Kykot, V. M., & Havelia, A. V. (2013). Typology of the expressive stylistic means and their translation. *Achievement of High School – 2013* (pp. 78–80). Sofia: “Bial HRAD-BH” OOD (in Ukr.)
47. Kykot, V. M., & Selehei, K. V. (2015). Properties of Stephen King's works literary style. *Advanced studies of science and technology – 2015* (pp. 40–43). Przemysl : Nauka i studia (in Ukr.)
48. Kykot, V. M. (2018). Author's individual writing style and poetry translation. *Topical issues of modern translation studies* (pp. 14–24). Cherkasy: Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy (in Ukr.)
49. Koptilov, V. V. (1971). *Topical issues of the Ukrainian literary translation*. Kyiv: University of Kyiv Press (in Ukr.)
50. Kukhareno, V. A. (2004). *Text interpretation*. Vinnytsia: Nova Khyha (in Ukr.)
51. Opanasenko, Yu. V. (2015). Author's individual style reconstruction specifics in Ukrainian translations of Sherlock Holmes detective stories by A. Conan Doyle. *Visnyk Cherkaskoho universytetu (Bulletin of University of Cherkasy)*, 7 (340), 83–91 (in Ukr.)
52. Opanasenko, Yu. V. (2013). The issue of the author's individual writing style reconstruction of A. Conan Doyle in the Ukrainian translations of Sherlock Holmes detective stories. *The issues of management systems development under globalization: theory, methods, practice* (pp. 234–236). Cherkasy: East European University of Economics and Management (in Ukr.)
53. Sharhai, I. Ye. (2001). The role of the terms style and genre for translator's interpretation. *Visnyk Zaporizkoho derzhavnoho universytetu (Bulletin of State University of Zaporizhzhya)*, 4, 160–165 (in Ukr.)
54. Naniak, Yu. O. (2018). *Individualized speech as a problem of translation (based on the tragedy by J. W. Goethe «Faust» and its Anglophone and Ukrainian translations)* (Extended abstract of the doctoral dissertation). Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine (in Ukr.)
55. Fedorov, A. V. (2002). *Fundamentals of the general translation theory (linguistic issues)* (5th ed.). Saint Petersburg: Philological department of the St Petersburg University; Moscow: OOO “Izdatskiy Dom “FILOLOGIYA TRI”” (in Russ.)
56. Hrytsyk, L. V. (1973). The issue of the author's individuality representation in translation. *Visnyk Kyivskoho universytetu (Bulletin of University of Kyiv)*, 15, 27–33 (in Ukr.)
57. Halych, O. A., Nazarets, V. M., & Vasyliev, Ye. M. (2001). *Literary theory*. Kyiv: Lybid (in Ukr.)
58. Pakhareno, V. I. (2009). *Fundamentals of literary theory*. Kyiv: Heneza (in Ukr.)
59. Vinogradov, V. V. (1961). *The issue of authorship and the theory of styles*. Moscow: Gosudarstvennoye izdatelstvo khudozhestvennoy literatury (in Russ.)
60. Bogin, G. I. (1984). *The model of linguistic persona in its correlation with text types* (Extended abstract of the doctoral dissertation). State University of Leningrad, Leningrad, USSR (in Russ.)
61. Karaulov, Yu. N. (1989). The Russian linguistic persona and the tasks for its studying. In D. N. Shmelev (Ed.), *The language and identity* (pp. 3–15). Moscow: Russkiy yazyk (in Russ.)
62. Maslova, V. A. (2001). *Cultural linguistics*. Moscow: Akademiya (in Russ.)
63. Winston, R. (1982). The difficult profession of translator. In M. P. Bazhan (Ed.), *Literary translation. The issues of theory and practice* (pp. 122–124). Yerevan: University of Yerevan Press (in Russ.)
64. Shapovalova, I. V. (2010). The personification of poet's linguistic persona in lyric text (on the basis of intertextual similarities of M. Voloshina and I. Selivinsky lyrics). *Lingvistyka (Linguistics)*, 3(21), 200–208 (in Russ.)

65. Karaulov, Yu. N., & Ganeyev, A. I. (Eds.). (2003). *The Russian language: encyclopedia*. Moscow: Bolshaya Rossiyskaya Entsiklopediya (in Russ.)
66. Sinelnikova, L. N. (2001). Linguistics today. *Visnyk Luhanskooho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka (Bulletin of Taras Shevchenko State Pedagogical University of Luhansk)*, 10 (42), 10–16 (in Russ.)
67. Skalicka, V. (1963). Translation as the issue of literature and language. *Slovo a slovesnost (The word and the verb)*, 20, 4–28 (in Czech)
68. Ozerov, L. (1982). A word in the course of translator's creative work. In M. P. Bazhan (Ed.), *Literary translation. The issues of theory and practice* (pp. 221–226). Yerevan: University of Yerevan Press (in Russ.)

KYKOT Valeriy Myhaylovych,

Candidate of Philological Sciences, associate professor at the Department of Translation Theory and Practice of Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy (Ukraine), translator, member of Ukrainian National Writers Union

e-mail: vkikot@yahoo.com

OPANASENKO Yuliia Volodymyrivna,

lecturer at the Department of Translation Theory and Practice of Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy

e-mail: julia87.ck@gmail.com

AUTHOR'S INDIVIDUAL WRITING STYLE IN LITERARY TRANSLATION

Abstract. Introduction. *The article deals with author's individual writing style translation as one of the problems of modern translation studies. Aiming to identify the factors that influence the quality of individual author's style rendering a literary text is considered to bear its author views, concepts, experience, value principles and guidelines, other individuality features that are genetically, culturally and socially determined. The phenomena of author's individual style is defined as a system of content and form lingual-image characteristics of the works of one author who implements his own lingual-aesthetic impressions in a unique way.*

Purpose. *The present paper aims to investigate original would-be-translated individual style of an author as his lingual personality and individualized speech of his personages through the prism of their reconstruction in translation process as well as to prove the necessity of scientific approach to practical translation and reveal the factors that make an impact on its adequacy.*

Methods. *The multi-faceted and complex nature of author's individual writing style, the diversity of its linguistic realizations and the aims set above have determined it necessary to employ translational method being a complex of methods and techniques of analysis.*

Results. *Major attention in the article is focused on creativity principles and functional tendency of the author's worldview word representation as the most important basement for individual writing style research. Basing on those principles author's individual style translation strategies are subordinated to the aim of adaptation to the style of the literary piece being translated. And to reach stylistic balance of source and target texts an absolute equal stylistic value of original literary work should be preserved in translation.*

The strategic essence of literary translation is viewed here through the light of work structure transformation and literary translation process is considered to be the work image-stylistic structure reimplementation by the target language means through the structure image components, linguistic and extra linguistic contextual relationship reconstruction.

Originality. *The originality of the present article is seen in the generalized research of essentials that form individual writing style of the source work author and the problem of its reproduction in translation as well as in identifying factors that make an impact on the translation adequacy.*

Conclusion. *Profound analysis of all the composites of the image-stylistic structure of the source literary work as well as their reimplementation within the limits of this structure by the target language means provided compulsory reconstruction of their linguistic and extra linguistic contextual relationships may endow with full value stylistically equal translation which is always dependent on adequate rendering of the author individual writing style as a whole.*

Key words: *author's individual writing style; lingual-cultural individuality; individualized personage speech; stylistic properties; image-stylistic structure; inter-text links; outer-literature bonds; translation adequacy; literary translation.*

Надійшла до редакції 15.09.18

Прийнято до друку 12.10.18

ГРАМАТИКА

УДК 811.161.2.'366.587

DOI 10.31651/2076-5770-2018-2-35-45

ORCID 0000-0001-6042-4436

КАЛЬКО Микола Іванович,

доктор філологічних наук, професор кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

e-mail: mkalko@ukr.net

КАТЕГОРІЯ ВИДУ: ПРОБЛЕМА ВИДОВОГО ІНВАРІАНТА, СТАТУСУ Й ХАРАКТЕРУ ВИДОВОЇ ОПОЗИЦІЇ

Мета статті детермінована потребою обговорення трьох взаємопов'язаних найдискусійніших аспектологічних проблем: установленням видового семантичного інваріанта, категорійного статусу дієслівного виду, характеру видової опозиції, і водночас – уявлення нагальності настанови розглядати категорії аспектуальності та виду, не втискуючи їх лише у вузькі рамки т.з. «чисто видової» парності, не спрощуючи реального стану речей, не абстрагуючись у процесі аспектологічного аналізу дієслова від неоднорідного щодо аспектуальної специфіки лексико-семантичного спектра дієслівної лексеми.

Доведено, що дієслівний вид однозначно не належить ні до словозмінних, ні до класифікаційних категорій. Із позицій традиційного поділу він має лише репрезентації, співвідносні з відповідними їхніми виявами. Обслуговуючи не дієслівну лексему загалом, а кожний її лексико-семантичний варіант зосібна, вид є категорією особливого, змішаного, а точніше – конгломераційного типу, що передбачає поєднання словозмінних та класифікаційних виявів у межах однієї полісемічної лексеми.

Ключові слова: дієслово, вид, аспектуальність, аспектологія, перфектив, імперфектив, доконаний вид, недоконаний вид, категорійний статус, полікатегорійність.

Постановка проблеми. У граматичних студіях останнього півстоліття серед категорій, що здобули репутацію найскладніших для дослідження, чи не найвище рейтингове місце посідає аспектуальність. Її називають «легендарною», «фатальною», порівнюють зі «складним клубком питань», «густим лісом» проблем» [1, с. 3]. Однією з основних причин постійного дослідницького невдоволення через відсутність адекватного наукового опису категорії виду є, на нашу думку, суб'єктивне намагання втиснути його у жорсткі й стерильні «чистовидові» формально-граматичні рамки, абстрагуючись від усього його функційно-семантичного багаторівневого обширу. Як зауважує В. Плунгян, «конфлікт між «індивідуалізмом» лексики і «всеосяжністю» граматики – неодмінний наслідок обов'язкового характеру граматичних протиставлень, але, ймовірно, саме аспект (через його найбільшу семантичність) доводить цей конфлікт до найбільшої гостроти» [2, с. 30].

Категорія виду – це найбільш філософськи вагома категорія української граматики, оскільки вона віддзеркалює найкардинальніші аспекти облаштування світу і його відображення й інтерпретації в людській свідомості. Картина світу в українській мові представлена передовсім кризь призму видової системи. Це також категорія, найбільшою мірою пов'язана з життям і діяльністю людини, організацію і лад якої неможливо зрозуміти поза зв'язком із особливостями її вживання. І чим далі просувається дослідження виду, тим більше відкривається нових проблем, про які навіть не гадали ті, хто стояв біля джерел його вивчення. На думку І. Шатуновського, такий процес наукового

пошуку можна порівняти зі сходженням на гору, утворену нашими знаннями: чим більше ми знаємо, чим вище ми піднімаємося, тим далі розсувається горизонт невідомого, яке своєю чергою потребує нового пізнання [3, с. 7]

Проблемам слов'янського виду як граматичного ядра функційно-семантичної категорії аспектуальності присвячена велика кількість робіт, і це не дивно, адже категорія виду – це центральна, системоутворювальна категорія граматичного ладу слов'янських мов, надзвичайно складна, ієрархічно облаштована, з великою кількістю аспектуально вагомих категорій різного обсягу і рівня, з одного боку, занурена в граматику, з її суворим порядком і гармонією, а з іншого – у лексику, з її відносним хаосом. Попри це українська аспектологія як функційно-граматична парадигма є молодою цариною, що відкриває широкі перспективи дослідження універсальної категорії аспектуальності на ідіоетнічному ґрунті сучасної української мови.

Мета статті детермінована потребою обговорення трьох взаємопов'язаних найдискусійніших аспектологічних проблем: семантичний інваріант виду, його категорійний статус, характер видової опозиції, і водночас – унявнення нагальності настанови розглядати категорії аспектуальності та виду, не втискуючи їх лише у вузькі рамки так званої “чистовидової” парності, на спрощуючи реального стану речей, і не абстрагуючись у процесі аспектуального аналізу дієслова від неоднорідного щодо аспектуальної специфіки лексико-семантичного спектра дієслівної лексеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стіяка наукова зацікавленість проблемами виду й аспектуальності спричинила виокремлення функційно-граматичної парадигми – аспектології. Особливо зросла увага лінгвістів до питань теорії виду в 90-х роках ХХ ст. У 1994 році започатковано роботу Міжнародного аспектологічного семінару на філологічному факультеті Московського державного університету імені Михайла Ломоносова. Упродовж п'ятнадцяти років його функціонування проведено близько ста засідань, де заслухано й обговорено доповіді російських і зарубіжних аспектологів, значну частину яких опублікував спеціалізований часопис «Труды аспектологического семинара филологического факультета МГУ». Певним підсумком аспектологічних пошуків стала Міжнародна конференція з типології виду (Москва, 1997 р.). У цей самий період під керівництвом одного з провідних славістів, краківського професора С. Кароляка регулярно проходять засідання європейського колоквиуму «Семантика і структура слов'янського виду» (1995, 1996, 1998 рр. – Краків, 1997 р. – Скоп'є, 1999 р. – Новгород, 2001 р. – Гамбург). З огляду на вагоме місце проблем виду в сучасних мовознавчих дослідженнях у складі граматичної комісії Міжнародного комітету славістів виокремлено аспектологічну підкомісію.

Однак, попри пильну увагу до виду й аспектуальності, давню традицію, величезний доробок цілої когорти аспектологів, проблема адекватного опису слов'янського виду не втратила гостроти й актуальності. Це констатували відповіді тридцяти п'яти лінгвістів із тринадцяти країн світу на анкету аспектологічного семінару філологічного факультету Московського державного університету імені Михайла Ломоносова. З-поміж найважливіших завдань, на думку авторитетних мовознавців, основне – створення динамічної моделі аспекту, що враховує чинники всіх мовних рівнів і передбачає передусім вивчення взаємодії лексичного й видового значень, ролі контексту для опису виду, зв'язку виду з універсальним набором акціональних значень, репертуару часткововидових функцій. До завдань методологічного характеру належать перехід від опису до пояснення, удосконалення термінології, розроблення метамови та глибше визначення поняття «вид» [4, с. 126]. Задекларовані проблеми актуальні як для слов'янської загалом, так і для української аспектології зокрема.

Сучасні аспектологічні студії уможливлені міцним теоретичним підґрунтям, закладеним у працях, присвячених видові й аспектуальності як на матеріалі української, так і інших мов, оскільки, на думку багатьох дослідників, аспект є універсальною категорією, що має різні ідіоетнічні реалізації. Це праці українських (В. Русанівського, І. Вихованця, А. Грищенка, К. Городенської, А. Загнітка, С. Соколової, О. Бондаря,

В. Барчука та ін.), російських (В. Виноградова, Ю. Маслова, О. Бондарка, М. Шелякіна, Н. Авілової, М. Гловинської, Анни Залізник, А. Ломова, О. Падучевої, В. Плуґяна, О. Петрухіної, Є. Реферовської, Н. Слюсаревої, С. Татевосова, О. Шмельова та ін.), а також західноєвропейських і американських (А. Барентсена, В. Броя, З. Вендлера, Г. Гійома, М. Гіро-Вебер, Дж. Грубора, Б. Комрі, Ф. Леманна, Х. Р. Меліга, І. Польдауфа, В. Порцига, Н. Б. Теліна, Л. Ясаї та ін.) лінгвістів.

Виклад основного матеріалу. Як зауважив В. Виноградов, «морфологічний механізм категорії виду складніший і різноманітніший, ніж інших категорій дієслова. Але його малюнок німий, невиразний без з'ясування внутрішніх, семантичних основ видових відмінностей» [5, с. 393]. Ця суперечність – одна з причин того, що сучасним аспектологам бракує солідарності в поглядах на семантичний інваріант виду, його категорійний статус, характер видової опозиції.

Анна Залізник відзначає, що «логічно найпростіший спосіб представити семантику видового протиставлення міг би полягати в тому, щоб сформулювати «загальне значення» доконаного виду, «загальне значення» недоконаного виду і показати, чим вони відрізняються, однак «загальне значення» виду, як і будь-якої інваріантної сутності, недоступне для безпосереднього сприйняття і представлене лише у формі варіантів» [6, с. 31]. Питання про наявність формули, яка б дала змогу охопити «загальне значення» видової опозиції, є однією з найбільш широко дискутованих аспектологічних проблем.

Не зупиняючись на докладному огляді всіх інтерпретацій семантики виду, що побутували на різних етапах розвитку видової теорії, зауважимо лише, що в сучасній аспектології найбільш представлені три підходи: традиційний, семантичний і метафоричний.

Традиційний підхід полягає в тому, щоб знайти наймісткіше і найточніше найменування, свого роду ярлик, що уможливило одно- чи двослівне вираження значення кожного з видів [6, с. 33]. Під кутом зору традиційного погляду поширеним є визнання основою видового протиставлення ознаки «межа дії». Це засвідчують чільні праці періоду становлення функційно-категорійної граматики. Порівняємо інтерпретацію видової опозиції в роботах другої половини ХХ ст.: 1) «Під завершеністю розуміють такий момент перебігу дії, вияву динамічної ознаки, коли вона досягає межі, повністю вичерпується у своєму розгортанні, становленні» [7, с. 104]; 2) «Категорія виду охоплює всі дієслова, вона виражає відношення дії до її внутрішньої межі» [8, с. 163]; 3) «Відношення дії до її внутрішньої межі, реалізації, що позначається на її обмеженості – необмеженості, цілісності – нецілісності, стає значенням граматичної категорії виду» [9, с. 163]; 4) «Центром категорії аспектуальності є категорія виду. В ній найбільш повно реалізується протиставлення граничності – неграничності дії, оскільки воно постає тут у чистому вигляді, не ускладнене лексико-семантичними відтінками» [10, с. 113].

У русистичі аналогічний погляд, започаткований В. Виноградовим, відстоює, наприклад, Н. Авілова, визначаючи семантику доконаності як «досягнення внутрішньої абстрактної межі дії» [11, с. 23].

Прихильники другого погляду вважають, що семантична структура категорії виду має підґрунтям дві опозиційні ознаки – цілісність vs нецілісність дії чи стану. Така інтерпретація представлена в працях Ю. Маслова, І. Вихованця, К. Городенської та ін.

Два протилежні погляди намагається «примирити» третій: основою поділу дієслів на протилежні види є наявність vs відсутність у їхній семантиці вказівки на обмеженість цілісної дії, або обмеження границею цілісної дії. Таке трактування зумовлене, очевидно, намаганням подолати суперечність між двома попередніми, але саме є суперечливим. Так, А. Ломов стверджує, що ознаку обмеженості цілісної дії «фіксує лише доконаний вид, який самою формою сигналізує, що дія у своєму розвитку досягла певної «критичної» точки і стала внаслідок цього готовим, цілісним фактом» [12, с. 14]. Водночас дослідник, характеризуючи перфективи на зразок рос. *запелъ, побегзатъ, отмучитъся* тощо, відзначає, що префікси таких дієслів «експліцитно виокремлюючи в дії одну з крайніх точок її розвитку – початкову чи кінцеву, залишають загальні контури дії незамкнутими, точніше кажучи, відповідні

похідні дієслова називають не самі реальні дії, а точки, у яких вони «прив'язані» до описуваної ситуації» [12, с. 26]. Ю. Маслов висловлює думку, що реальною основою, чи семантичним підґрунтям, видової опозиції є протиставлення «досягнення – недосягнення внутрішньої межі дії», але на рівні категорійного значення, з урахуванням усіх основних типів уживання в мовленні, аспектуальна оцінка, яку виражають протилежні види, повинна бути сформульована як протиставлення «цілісність vs нецілісність» [13, с. 34–35]. Аналогічний компроміс спостерігаємо і в поглядах О. Бондарка та М. Шелякіна. Так, на думку О. Бондарка, «в починальних дієслів значення обмеженості границею стосується не дії загалом, а лише її початкової фази» [14, с. 47]. Певне тяжіння до компромісу властиве й поглядам А. Грищенка та А. Загнітка: порівняймо, приміром, визначення категорії виду як несловозмінної морфологічної категорії, що ґрунтується на протиставленні двох значень: 1) повністю реалізованої, обмеженої граничним виявом, цілісної процесуальної ознаки; 2) неповністю реалізованої, не обмеженої граничним виявом, нецілісної процесуальної ознаки [15, с. 407–408] чи твердження про те, що структуру категорії виду витворюють дві грами (доконаного та недоконаного виду), сильний (маркований) – доконаний вид, компонент якого вже на віртуально-парадигматичному рівні позначений наявністю вираження значення комплексності (цілісності), почасти досягнутої межі дії [16, с. 216].

Хоч і дещо категоричним видається твердження Н. Авілової про те, що «значення цілісності дії зовсім не має координації з лексичною семантикою дієслова» [11, с. 23], все-таки саме визнання основою видової опозиції ознаки «досягнення vs недосягнення межі дії», а не «цілісності vs нецілісності дії» претендує на більш імовірну інтерпретацію семантики виду. Попри те, що названі дві ознаки не виключають одна одну, а взаємопов'язані між собою, не будь-яке досягнення межі певною дією дає підстави кваліфікувати її як цілісну, пор.: *Дощ полив землю і Дощ полив, як із відра*. Отже, ознаку межі дії можна вважати більш універсальною, всеохопною. З огляду на це потрібно особливо наголосити на чіткому розрізненні понять «межа дії» та «внутрішня межа дії (границя, термін)». Щодо досягнення чи недосягнення будь-якої межі протиставлені всі дієслова доконаного виду всім дієсловам недоконаного виду незалежно від їхньої корелятивності. У цьому виявлена граматична сутність категорії виду. Стосовно ж термінативної межі, або границі, – внутрішньої межі дії, передбаченої самою її природою, опозиціонують лише дієслова – суто видові партнери (традиційні «чистовидові» пари), пор.: *лити – полити* (акціональні партнери, тобто партнери за родами дієслівної дії), напр.: *Дощ полив – і день такий полив'яний* (Л. Костенко) – починальний акціональний підклас vs *Як же хлине дощ, і вже не йде, а ллє* (Г. Квітка-Основ'яненко) // *поливати vs полити* (суто видові партнери), напр.: *По широких вулицях котилися хмари пилюги, щоб прибити порох, майдан перед шахським палацом цілий день поливали водою* (П. Загребельний) vs *Вони полили стіни смолою, замкнули всі двері* (С. Скляренко).

Тому не зовсім виправдане намагання зводити семантику виду лише до поняття внутрішньої межі дії, оскільки воно слухне лише у разі суто видового партнерства. Термінативна межа, або границя, – це основний, але не єдиний вияв межі дії загалом, або, за визначенням окремих аспектологів, ліміту дії [17, с. 184]. Схарактеризована особливість і є підґрунтям граматичної своєрідності виду: «Будь-якому дієслову притаманна категорія виду. Але ж не всі дієслова мають форми обох видів» [18, с. 438].

Семантичні інтерпретації інваріантної семантики виду здебільшого акцентують увагу на вираженні опозиції наявного та нового позамовного стану речей. Це протиставлення «наявна ситуація – виникнення нової ситуації» О. Бондарка [19, с. 138] «одна ситуація – зміна ситуацій» (т. з. «формула Барентсена – Шатуновського») [6, с. 33], «ситуація, що триває в часі, – виникнення нового стану» О. Падучевої [20, с. 90], «початок існування – існування в кожний із низки послідовних моментів» М. Гловінської [21, с. 107] тощо.

Найбільш яскраві асоціативні інтерпретації семантичної сутності виду – метафора святкового параду О. Ісаченка, метафора годинника Г. Золотової, кінематографічна метафора Анни Залізняка.

«Виражаючи процес за допомогою форм недоконаного виду, – зауважує О. Ісаченко, – мовець нібито перебуває в потоці самого процесу. Він не бачить ні його початку, ні його кінця, і, отже, не може виразити цей процес як зімкнуту, цілісну подію. Погляд мовця можна тут порівняти з кутом зору учасника першотравневого параду. Цей учасник рухається з натовпом, він не бачить ні початку, ні кінця процесії. Виражаючи ж процес формами доконаного виду..., мовець стоїть поза процесом, позначеним дієслівною формою: отже, він охоплює поглядом процес як єдине ціле. Погляд мовця в цьому разі нагадує погляд осіб, що стоять під час першотравневого параду на трибуні: вони бачать і початок, і кінець процесії, а тому парад справляє на них цілісне враження» [22, с. 132–133].

Оригінальну метафоричну інтерпретацію видової семантики пропонує Г. Золотова: доконаний вид означає, що погляд мовця перетинає лінію процесу перпендикулярно, фіксуючи «вихоплений» свідомістю стан справ: або вичерпаний (*побудував будинок, знайшов, зник*), або такий, що триває (*постарів, підріс*), або дію, яку витісняє, змінює інша дія на тій самій лінії часу (*повернув ключ, відчинив двері, вийшов*). В останньому випадку, аористивному, «погляд» можна порівняти із хвилиною стрілкою, яка фіксує перетин кругообігу часу рисочками на циферблаті, нібито не помічаючи проміжку, хоч реально процес руху й відбувається між рисочками» [23, с. 26].

Анна Залізняк, пропонуючи кінематографічну метафору, зауважує, що «доконаний вид з'являється тоді, коли фрагмент «фільму», що зображує певний епізод, містить хоча б один монтажний стик» [6, с. 35].

У сучасній аспектології паралельно побутують різні, часто діаметрально протилежні погляди і на характер видового партнерства (видової пари): «Співвідносні парні форми доконаного і недоконаного виду – за відсутності відмінностей у лексичних значеннях – є формами того самого дієслова», – цю думку В. Виноградова [5, с. 410], поділяє В. Русанівський: «Під кутом зору формально-граматичним категорія виду ґрунтується на взаємному протиставленні форм доконаного і недоконаного виду в межах однієї дієслівної лексеми» [18, с. 217]. Визнання членів видових пар формами однієї лексеми фіксуємо в роботах російських аспектологів О. Земської, І. Мучника, О. Тихонова та ін. Протилежне твердження висловлює І. Вихованець: «Грамеми виду являють собою водночас різні лексеми» [24, с. 103]. Аналогічну позицію представлено в русистичі в працях Н. Авілової, П. Кузнецова, В. Сидорова, Н. Янко-Триницької та ін.

Побутує і об'єднавчий підхід, породжений визнанням членів імперфективних видових пар формами одного слова, а перфективних – різними словами. Його прихильниками в лінгвоукраїністиці є К. Городенська та А. Загнітко, у російському мовознавстві – О. Бондарко, О. Ісаченко, Ю. Маслов та ін. Відповідно до того чи того підходу категорію виду трактують як словозмінну, класифікаційну чи категорію змішаного типу: частково словозмінну (у галузі імперфективації), частково класифікаційну (у царині перфективації).

Деякою нетрадиційністю відзначена класифікація морфологічних категорій О. Бондарка, у якій за ознакою корелятивності їх розподілено на послідовно корелятивні, непослідовно корелятивні та некорелятивні. Категорію виду зараховано до категорій непослідовно корелятивних, яким притаманне поєднання корелятивності з некорелятивністю, поширення неспіввідносних утворень, високий ступінь залежності видової характеристики від специфіки лексичного значення [19, с. 84]. Ця кваліфікаційна ознака ґрунтується на протиставленні імперфективації, якій властива граматична регулярна корелятивність форм одного слова, та перфективації з її відкритістю для граматичної нерегулярності видових опозицій, співвіднесеністю значенневих варіантів лексеми недоконаного виду з різнопрефіксними відповідниками доконаного виду тощо.

Категоричне розмежування двох видотворчих процесів віддзеркалює й українська лексикографічна практика. Так, в одинадцятитомному «Словнику української мови» імперфективні пари вміщено в одній словниковій статті, що дає підстави вважати їхні члени формами однієї лексеми; а члени перфективних пар подано в різних словникових статтях

без будь-яких указівок на їхню видову співвіднесеність, тобто кожне з них визнано одновидовим дієсловом. Лише незначна частина перфективованих дієслів (моносемічних, серед яких більшість – іншомовного походження) мають позначку «док. до ...», тим самим зроблено покликання на відповідну словникову статтю, що містить тлумачення значення дієслова недоконаного виду. Це засвідчує визнання членів такого типу видових пар різними словами попри їхню семантичну тотожність. Що ж не дає змоги об'єднати їх в одну статтю, тобто визнати формами одного слова? На думку лексикографів, фактор полісемії: «Словникарі, аналізуючи і зіставляючи лексичний матеріал, приходять до висновку, що в багатьох випадках непрефіксоване і префіксоване дієслова є видовою парою без будь-якої відмінності в семантиці. Це, звичайно, однозначні лексеми, до яких часто належать дієслова іншомовного походження. Деякі багатозначні префіксовані дієслова співвідносяться з непрефіксованими, але тут зв'язки дещо складніші» [25, с. 21]. Складність таких зв'язків полягає в тому, що багатозначне безпрефіксне дієслово не в усіх своїх значеннях співвіднесене за видом із відповідним префіксованим.

Переконаливою ілюстрацією цієї думки слугує, приміром, дієслово *різати* із значенням агентивного подієспрямованого процесу. Зважаючи на те, що події, досягнуті внаслідок його здійснення, позначають перфективи з п'ятьма різними префіксами (*роз-, пере-, по-, на-, від-*), доцільно виокремити п'ять різних видових пар:

1) *різати* (дія) «чим-небудь, переважно гострим, розділяти щось на частини» vs *розрізати* (подія): – *Може, розрізати?* – питаю я, знайшовши потрібне місце, та просовую книжку між сторінками зошита. – *Ріж*. Одним ударом я розрубую міліцейську ливу... (В. Діброва);

2) *різати* (дія) «ріжучи, розділяти навпіл, на частини» vs *перерізати* (подія): *Лаву перерізували* – незручно Довгу річ було їм волокти, Хоч ту лаву батько власноручно Сам зробив – і бильця, і шпунти. І коли грабіжники-піздеї Коїли те варварство страшне – Мати впала з розпачу на неї Й закричала: «*Ріжте* і мене!» (І. Гнатюк);

3) *різати* (дія) «чим-небудь, переважно гострим, подрібнювати щось» vs *порізати* (подія): *Часто, щоб не кусати сухенького окрайця, Василь різав* ним хліб на невеличкі шматочки (Панас Мирний) vs – *Дурний! Хіба ж так ховають баранину!.. Ти б її порізав* на шматочки та гарненько намочив у ночовках, то б я тобі борцику зварила (О. Стороженко);

4) *різати* (дія) «поділяти що-небудь на частини, шматки або відділяти яку-небудь кількість частин, шматків від чогось різальним інструментом» vs *нарізати* (подія): *Овочі нарізають* механічним способом або вручну середнім або малим ножем кухарської трійки. *Овочі можна різати* (просте й фігурне нарізання), сікти, стругати, обточувати ножем, вирізати виїмками і карбувати (Із часопису); vs *Коли спік перший хліб, то нарізав* тоненькими кусниками, як торт, і повільно їв і їв, розжовуючи вкрай (В. Барка);

5) *різати* (дія) «чим-небудь, переважно гострим, відокремлювати частину від цілого» vs *відрізати* (подія): – *Ну, коли вона не хоче різок, – обіззався прикажчик, – так замість того звелить одрізати їй косу!* – *Косу – ридуючи скрикнула Галя. – За віщо ж косу мені різати? Хіба я повія?* (А. Кашенко).

Унаслідок пропозиційного зсуву – елімінації прямого додатка перехідне дієслово *різати* набуває ознак псевдонеперехідного, або дієслова з нульовою перехідністю, що зумовлює його перекатегоризацію з парновидового значення в непарновидове, напр.: – *Там уже ксьондзи та єзуїти володіють світом: в ім'я Христове ріжуть, палять, меч і вогонь пройшов через весь край!* (Л. Старицька-Черняхівська). Як активітив *різати* втрачає можливість суто видового партнерства,

До непарновидових належать і кілька значенневих варіантів *різати*, що виражають інтенсивний перебіг процесів, напр.: «різко, інтенсивно дути (про вітер)»: *Навколо ні душі. Вітер не дме, а ріже* (У. Самчук).

До непарних за видом належать і значення, що виражають каузачію больових відчуттів:

1) «врізатися в тіло, терти його, спричиняючи різкий біль»: *Роса пече босі ноги, скринька ріже плече...* (С. Васильченко);

2) «викликати різкий біль, больові відчуття»: *Нас більше сонце не палило. Не **різав** ніг сухий пісок* (О. Олесь); – *Славку, очі болять, **ріже** повіки. – Це я винен, Ліночко* (О. Бердник);

3) «неприємно діяти на органи чуттів своєю незвичною яскравістю, різкістю, негармонійним звучанням тощо»: *В кімнаті тхнули прілі сигарети, І **різав** носа неприємний дух* (В. Симоненко).

Але схарактеризоване явище не є прерогативою перфективації, воно досить поширене і серед багатозначних дієслів – імперфективних видових партнерів. Так, наприклад, із дванадцяти зафіксованих в одинадцятитомному «Словнику української мови» семантем видових партнерів *перебирати* – *перебрати* лише вісім співвідносні за видом (зважаючи на громіздкість ілюстрацій, наводимо приклад лише одного з них): «розбираючи, беручи в руки одне за одним, переглядати все або багато чого-небудь»: *Після вечері Онися одчинила здорову скриню... й почала **перебирати** та складати сорочки, наволочки, простирадла, сувої полотна, привезені од матері...* (І. Нечуй-Левицький) vs *Учора вона **перебрала** усі папери, що zostалися після покійного, і нічого не знайшла* (Панас Мирний).

Двоє значень дієслова *перебирати* та одне значення дієслова *перебрати* кваліфіковано як одновидові, що підтверджують відповідні ремарки: «тільки недок.» чи «тільки док.»:

1) лише *перебирати* «робити якісь одноманітні, однакові рухи чим-небудь»: *Надимався – щоки, мов пузирі, пітнів, **перебирав** губами, але нічого не можна було зрозуміти* (Я. Баш);

2) лише *перебирати* «виявляти розбірливість у чомусь, бути вередливим, поводити себе капризно»: [Наталка:] *Не рівняйте мене, пане виборний, з городянками: я не вередую і не **перебираю** женихами* (І. Котляревський);

3) лише *перебрати* «беручи поступово, в декілька прийомів, забрати все або велику кількість чого-небудь»: *Котрий же з тих сержантів його суперник?.. Мабуть, отой циганкуватий, що з газиком до робкоопу щотижня підскакує якраз за гуталіном – весь гуталін **перебрав*** (О. Гончар).

Відсутність речення-ілюстрації з дієсловом недоконаного виду в значенні «брати зайве, більше, ніж треба; випивати понад міру, дуже багато хмільного» попри відсутність ремарки «тільки док.» дає підстави для сумнівів щодо його корелятивності, пор.: *...сам качає, сам наливає, тому здачу дає, з тим жартом перекинеться, а на іншого оком уже накинув, чи не **перебрав**, чи не пора тобі, друже, закругляться?* (О. Гончар).

Факти видової гетерогенності полісемічного дієслова, звичайно ж, не залишилися поза увагою мовознавців. У лінгвоукраїністиці деякі з них принагідно розглянуто в дослідженнях В. Русанівського, А. Грищенка, К. Городенської, С. Соколової та ін., у російському мовознавстві – в працях Н. Авілової, Л. Бикової, Ю. Маслова, П. Соболевої, О. Тихонова та ін. Системність цього явища підтверджують і роботи І. Воскресенської та М. Коробової, присвячені аналізу неповної видової співвідносності багатозначних дієслів сучасної російської мови (на матеріалі імперфективації).

Із позицій об'єктивістського підходу до дослідження виду й аспектуальності загалом та двокомпонентної теорії виду зосібна є підстави кваліфікувати таке явище як як полікатегорійність дієслівної лексики – належність різних семантем (лексико-семантичних та контекстуальних варіантів) до різних аспектуально релевантних класів (категорій): 1) термінативів, або здійсненників, 2) активитивів, або діяльників, 3) стативів, або станівників, 4) евентивів, або подійників, 5) релятивів, або відносників [26, с. 72–86].

Це уможливорює констатацію того, що обидва видотворчі процеси міцно пов'язані зі своїм лексичним підґрунтям, тому навряд чи є достатні підстави для категоричного розмежування словозмінного й словотвірного компонентів видотворення на ґрунті протиставлення імперфективації та перфективації. Однак слід відзначити, що перфективація має дещо складніший характер корелятивності, оскільки безпрефіксне полісемічне дієслово недоконаного виду, як ми переконалися вище, нерідко відкрите не лише для поєднання співвідносних і неспіввідносних щодо виду значень, а й для кореляції з різнопредфіксними видовими партнерами доконаного виду, пор. також: *в'язати* –

зв'язати (руки), *в'язати* – *зав'язати* (вузол), *в'язати* – *прив'язати* (коня), *в'язати* – *пов'язати* (хустку). Водночас дієслово доконаного виду в одних значеннях співвідносне лише з суфіксальним корелятом, в інших – як із суфіксальним, так і з префіксальним, тобто функціонує паралельно і як імперфективний, і як перфективний видовий партнер, пор.: *в'язати* – *зв'язати* (рукавички) і *в'язати* – *зв'язати* – *зв'язувати* (руки). Але навіть такі факти, на нашу думку, швидше засвідчують специфіку перфективації, аніж дають підстави для категоричного протиставлення двох видотворчих процесів. Як видотворчі прийоми, і перфективація, й імперфективація – продовження старих словотворчих прийомів, але перфективація, по-перше, має ширший репертуар видотворчих засобів, а по-друге, ними є префікси, яким полісемія притаманна більшою мірою, ніж суфіксам, чим зумовлено й міцніший зв'язок із лексичним матеріалом.

Системність фактів гетерогенності т.з. «видової дистрибуції» (А. Ломов), що охоплює й поєднання в одній полісемічній лексемі корелятивних і некорелятивних щодо виду значень, і суміщення семантем, які мають різнопрефіксні відповідники, і здатність дієслова в одному значенні бути перфективним видовим партнером, у другому – імперфективним, у третьому – перфективним та імперфективним водночас, і комбінований вияв названих вище особливостей, уможлиблює розгляд категорії виду як такої, що має проекцію не на дієслівну лексему загалом, а на кожен, окремо взяту її семантему.

Характеризуючи видові особливості полісемічних дієслів, Н. Авілова стверджує: «Видову пару утворено тут співвіднесенням не дієслів, а різних значень первісного дієслова з префіксальними дієсловами» [11, 33], – додаючи в іншому місці: «Очевидно, що в процесі імперфективації префіксального дієслова видова пара також може бути сформована співвіднесенням не цілих дієслів, а їхніх окремих значень» [11, с. 36]. «Видові пари, – пише Д. Шмельов, – це, по суті, не пари дієслів як такі, а лише пари дієслів у певних значеннях» [27, с. 143]. А. Ломов зауважує, що на протигагу категоріям часу й відмінка, які, зорієнтовані на слово загалом, залишаються нейтральними щодо його семантичної неоднорідності, «для виду далеко не байдужа багатозначність слів, оскільки він зорієнтований передовсім на «складники» слова – його лексико-семантичні варіанти, які є єдино реальними репрезентантами слова у функціональному аспекті мови» [28, с. 17]. С. Соколова, окреслюючи межі граничної семантики, стверджує, що, окрім усіх перфективів, граничність притаманна й частині імперфективів, точніше їхнім лексико-семантичним варіантам, оскільки в різних значеннях дієслово може виявляти неоднакове відношення до граничності, а отже, до формування видових пар [29, с. 111].

З огляду на описані особливості категорії виду П. Соболева наголошує на потребі розмежування морфологічних категорій на підставі того, що одні з них обслуговують слова, а інші – лексико-семантичні варіанти слів [30, с. 48].

Висновки. Усе сказане вище дає підстави сформулювати окремі положення щодо інваріанта видової семантики, статусу категорії виду та характеру видової опозиції.

1. Найбільшою мірою претендує на інваріант видової семантики універсальна ознака «досягнення vs недосагнення межі процесу» (процес уживаємо у широкому сенсі «процесуальна ознака», що охоплює дію, подію, процес (у вузькому сенсі), стан, реляції (відношення, властивості, ознаки тощо).

2. Вид не належить однозначно ні до словозмінних, ні до класифікаційних категорій. Із позицій традиційного поділу він має лише репрезентації, співвідносні з відповідними їхніми виявами. Обслуговуючи не дієслівну лексему загалом, а кожний її лексико-семантичний варіант зосібна, вид є категорією особливого, змішаного, а точніше – конгломераційного типу (конгломерація – (лат *conglomeratio* «нагромадження») – з'єднання в одне ціле окремих предметів, під час якого вони зберігають свої риси й властивості), що передбачає поєднання словозмінних і класифікаційних виявів у межах однієї полісемічної лексеми.

3. Видова корелятивність vs некорелятивність – прерогатива семантики (лексико-семантичного варіанта). За умови аспектуальної однорідності всіх семантем вона слугує

характеристикою лексеми. У разі неоднорідності аспектуальної семантики суто видовим партнерством (видовою парністю) охоплені лише термінативні (граничні) семантими, інтермінативні ж залишаються поза суто видовою корелятивністю, репрезентуючи на внутрішньолексемному рівні відповідні семантичні групи дієслів imperfektiva tantum чи perfektiva tantum. Без аспектологічного аналізу семантичної структури дієслова неможливо безпечно й однозначно кваліфікувати його як корелятивне чи некорелятивне щодо виду.

За умови неоднорідності т. з. «видової дистрибуції» репрезентація грамам виду різними лексемами не викликає сумнівів. А повний паралелізм усіх словозначень суто видових партнерів (здебільшого йдеться про імперфективацію), засвідчує лише те, що вони семантично наближені до словоформ того самого слова. Численні факти порушення регулярності процесу видотворення, як перфективації, так й імперфективації, спричинені здебільшого опором лексичного матеріалу. Словотвірна природа видотворчих засобів, дериваційні відношення між видовими партнерами, некорелятивність семантики цілих дієслівних класів – усе це унеможлиблює кваліфікацію видових партнерів як форм одного слова.

Перспективними бачимо подальші дослідження аспектуальної специфіки українського дієслова, визначальної для теоретичного розв'язання проблеми видового інваріанта, категорійного статусу виду та характеру видової опозиції, що неодмінно пов'язані із виявленням конкретної специфіки видової поведінки дієслів з огляду на різні чинники впливу: парадигматику, синтагматику, прагматику, епідигматику.

Список використаної літератури

1. Карпунин С. А. Семантика русского глагольного вида : автореф. дис. на соискание учен. степени доктора филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / С. А. Карпунин. – Самара, 2008. – 31 с.
2. Плуноян В. А. Грамматические категории, их аналоги и заместители : автореф. дис. на соискание учен. степени доктора филол. наук. – М., 1998. – 48 с.
3. Шатуновский И. Б. Проблемы русского вида / И. Б. Шатуновский. – М. : Языки славянских культур, 2009. – 590 с.
4. Ответы на анкету аспектологического семинара филологического факультета МГУ имени М. В. Ломоносова / [Черткова М. Ю., Плуноян В. А., Рябчиков А. А., Кузнецов Д. О.] // Вопросы языкознания. – 1997. – № 3. – С. 125–136.
5. Виноградов В. В. Русский язык : Грамматическое учение о слове : учеб. пособие для вузов. – [3-е изд., испр.]. – М. : Высшая школа, 1986. – 640 с.
6. Зализняк Анна А. Введение в русскую аспектологию / Анна А. Зализняк, А. Д. Шмелев. – М. : Языки русской культуры, 2000. – 226 с. – (Studia Philologica).
7. Вихованець І. Р. Граматика української мови / Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Грищенко А. П. – К. : Радянська школа, 1982. – 208 с.
8. Жовтобрюх М. А. Українська літературна мова / М. А. Жовтобрюх. – К. : Наук. думка, 1984. – 255 с.
9. Леонова М. В. Сучасна українська мова : морфологія / М. В. Леонова. – К. : Вища школа, 1983. – 264 с.
10. Русановский В. М. Глагольные категории / В. М. Русановский // Украинская грамматика / [Русановский В. М., Жовтобрюх М. А., Городенская Е. Г., Грищенко А. А. ; отв. ред. В. М. Русановский]. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 85–123.
11. Авилова Н. С. Вид глагола и семантика глагольного слова / Н. С. Авилова. – М. : Наука, 1976. – 328 с.
12. Ломов А. М. Аспектуальные категории русского языка и их функциональные связи : автореф. дис. на соискание учен. степени доктора филол. наук : спец. 10.02.01. „Русский язык” / А. М. Ломов. – Воронеж, 1977. – 42 с.
13. Маслов Ю. С. Избранные труды : Аспектология. Общее языкознание / Ю. С. Маслов. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 840 с.
14. Бондарко А. В. Функциональная грамматика / А. В. Бондарко. – Л. : Наука, 1984. – 136 с.
15. Грищенко А. П. Дієслово / А. П. Грищенко // Сучасна українська літературна мова / [за заг. ред. А. П. Грищенко]. – К. : Вища школа, 1997. – С. 403–446.
16. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови. Морфологія : [монографія] / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонДУ, 1996. – 435 с.
17. Серенсен Х. Вид и время в славянских языках. Отрывок / Х. Серенсен // Вопросы глагольного вида : сборник / [сост. сб., редакция, вст. статья и прим. проф. Ю. С. Маслова]. – М. : Изд-во иностр. л-ры, 1962. – С. 184–196.
18. Русанівський В. М. Структура українського дієслова / В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1971. – 315 с.
19. Бондарко А. В. Теория морфологических категорий / А. В. Бондарко. – Л. : Наука, 1976. – 255 с.

20. Падучева Е. В. Семантические исследования. Семантика времени и вида в русском языке. Семантика нарратива / Е. В. Падучева. – М. : Школа „Языки русской культуры”, 1996. – 463 с.
21. Гловинская М. Я. Семантические типы видовых противопоставлений русского глагола / М. Я. Гловинская. – М. : Наука, 1982. – 155 с.
22. Исаченко А. В. Грамматический строй русского языка в сопоставлении с словацким : морфология II / А. В. Исаченко. – Братислава : Изд-во Словацкой АН, 1960. – 579 с.
23. Золотова Г. А. Категории времени и вида с точки зрения текста / Г. А. Золотова // Вопросы языкознания. – 2002. – № 3. – С. 8–29.
24. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1988. – 256 с.
25. Назарова І. С. Лексикографічна розробка українського дієслова (про деякі дієслівні категорії) : дис. ... канд. філол. наук : 661 / І. С. Назарова. – К., 1969. – 258 с.
26. Калько М. І. Аспектуальність : категоризація, класифікація і репрезентація в сучасній українській літературній мові : [монографія] / М. І. Калько. – Вид. 2-ге переробл. й доповн. – Черкаси : Видавець Чабаненко Ю., 2008. – 488 с.
27. Шмелев Д. Н. Современный русский язык. Лексика / Д. Н. Шмелев. – М. : Просвещение, 1977. – 335 с.
28. Ломов А. М. Аспектуальная характеристика действия и ее типы / А. М. Ломов // Вопросы русской аспектологии / [отв. ред. М. А. Шелякин]. – Тарту : Изд-во Тартусского ун-та, 1977. – С. 64–89.
29. Соколова С. О. Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові / С. О. Соколова. – К. : Наук. думка, 2003. – 284 с.
30. Соболева П. А. Дефективность парадигмы и семантическое тождество слова / П. А. Соболева // Вопросы языкознания. – 1979. – № 2. – С. 37–48.

References

1. Karpuhin, S. A. (2008). Semantics Russian verb aspect. Thesis of Doctor. Philology 10.02.01 «Russian languages». Samara (in Russ.)
2. Plungian, V. A. (1998). Grammatical categories and their analogs and alternates. Thesis of Doctor. Philology 10.02.19 «General linguistics, sociolinguistics, psycholinguistics». Moscow (in Russ.)
3. Shatunovskiy, I. B. (2009). *Problems of the Russian aspect*. Moscow: Languages of Slavic cultures (in Russ.)
4. Chertkova, M. Yu., Plungyan ,V. A., Ryabchikov, A. A. & Kuznetsov D. O. (1997). Answers to the questionnaire of the aspectological seminar of the philological department of the Moscow State University named after M. V. Lomonosov. *Voprosy yazykoznaniiya. (Questions of linguistics)*. 3, 125–136. (in Russ.)
5. Vinogradov, V. V. (1986). *Russian language: The grammatical doctrine of the word*. Moscow: Higher school (in Russ.)
6. Zaliznyak, Anna A. & Shmelev, A. D. (2000). *Introduction to Russian Aspectology*. Moscow: Languages Russian culture (in Russ.)
7. Vykhoanets, I. R., Gorodenska, K. G. & Grishchenko, A. P. (1982). *Grammar of the Ukrainian language*. Kyiv: Soviet school (in Ukr.)
8. Zhovtobryuh, M. A. (1984). *Ukrainian Literary Language*. Kyiv: Scientific Thought (in Ukr.)
9. Leonova, M. V. (1983). *Modern Ukrainian Language: Morphology*. Kyiv: Higher school (in Ukr.)
10. Rusanovsky, V. M. (1986). *Verb categories*. In Ukrainian grammar. Kyiv: Scientific Thought (in Ukr.)
11. Avilova, N. S. (1976). *Aspect verb and semantics of the verbal word*. Moscow: Science (in Russ.)
12. Lomov, A. M. (1977). *Aspectual categories of the Russian language and their functional connections*. Thesis of Doctor. Philology 10.02.01 «Russian languages». Voronezh (in Russ.)
13. Maslov, Yu. S. (2004). *Selected Works: Aspectology. General linguistics*. Moscow: Languages of Slavic cultures (in Russ.)
14. Bondarko, A. V. (1984). *Functional Grammar*. Leningrad: Science (in Russ.)
15. Grishchenko, A. P. (1997). *The verb*. In Modern Ukrainian Literary Language. Kyiv: Higher school (in Ukr.)
16. Zahnitko, A. P. (1996). *Theoretical Ukrainian grammar. Morphology*. Donetsk: DonDU (in Ukr.)
17. Serensen, H. (1962). *Aspect and time in Slavic languages. Excerpt*. In Questions verbal aspect. Moscow: Foreign Literature Publishing House (in Russ.)
18. Rusanivskiy, V. M. (1971). *The structure of Ukrainian verbs*. Kyiv: Scientific thought (in Ukr.)
19. Bondarko, A. V. (1976). *Theory of morphological categories*. Leningrad: Science (in Russ.)
20. Paducheva, E. V. (1996). *Semantic study. The semantics of the time and aspect in the Russian language. The semantics of the narrative*. Moscow: The school «Russian Culture Languages» (in Russ.)
21. Glovinskaya, M. Ya. (1982). *Semantic types aspect of specific oppositions of the Russian verb*. Moscow: Science (in Russ.)
22. Isachenko, A. V. (1960). *Grammatical system of Russian language in comparison with Slovak: Morphology II*. Bratislava: Slovak Academy of Sciences Publishing House (in Russ.)
23. Zolotova, G. A. (2002). Categories time and aspect in terms of the text. *Voprosy yazykoznaniiya. (Questions of linguistics)*. 3, 8–29. (in Russ.)
24. Vihovanets, I. R. (1988). *Parts of speech in the semantic and grammatical aspect*. Kyiv: Scientific thought (in Ukr.)
25. Nazarova, I. S. (1969). *Lexicographic development of the Ukrainian verb (about some verbal categories): dissertation candidat philological sciences*. Kyiv (in Ukr.)

26. Kalko, M. I. (2013) *Aspektuality: categorization, classification and representation in modern Ukrainian literary language*. Cherkasy: Publisher Chabanenko Yu. (in Ukr.)
27. Shmelev, D. N. (1977). *Modern Russian language*. Lexica. Moscow: Enlightenment (in Russ.)
28. Lomov, A. M. (1977). *Aspectual characteristic of the action and its types* In Questions of Russian aspectology. Tartu: Tartu University Press (in Russ.)
29. Sokolova, S. O. (2003). *Prefixal word formation of verbs in modern Ukrainian language*. Kyiv: Scientific thought (in Ukr.)
30. Soboleva, P. A. (1979). Paradigm Defectiveness and Semantic Identity of the Word. *Voprosy yazykoznavniya. (Questions of linguistics)*. 2, 37–48. (in Russ.)

KALKO Mykola Ivanovych,

Doctor of Philological Sciences, Professor at the Department of Ukrainian linguistics and applied linguistics
Cherkasy Bohdan Khmelnytsky National University
e-mail: mkalko@ukr.net

**CATEGORY ASPECT: INVARIANT PROBLEM ASPECTS,
STATUS AND CHARACTER OF THE ASPECTS OPPOSITION**

Abstract. Introduction. *The article presents one of the Ukrainian verb facets, that of the close connection between the implicit and explicit components of the dynamic multi-level aspectology category, that is the decisive influence of the aspectual-relevant class incorporating the verb lexeme, on the verb aspect peculiarities. The chief approach to the description of aspectuality regarded by Lyons as objectivist had been created by Maslov and Wendler in the mid 20th century being later established by the aspectuality studies of the late 20th - early 21st century, in the so called “binary” aspect theory. It proves the necessity of applying aspectual analysis for the whole number of meanings and all contexts of the verb since aspectual classes (lexical component of aspectuality) and the category of aspect (grammatical component of aspectuality) are not aimed at a verbal lexeme in general but at each lexical-semantic variant of the lexeme. Ignoring this factor, in our opinion, results in cute polemics over numerous aspectual issues which originated through the attempts to force the aspect into rigid category framework, beyond the influence of various triggers on the aspectual significance of the verb.*

Purpose. *Through all this, the article is aimed at applying the objectivist approach to describing the verbal aspect that enables, with the appropriate research instrumental means, to create a real and detailed, though not schematic, aspectual “picture” of a poly-semantic verbal lexeme. Purpose of the article specification of the invariant of the aspects semantics, categorical status of the verbal form in the grammatical system of modern Ukrainian language.*

Methods. *Integrated aspect diagnostics as integration methodology, which involves the purposeful use of logical, component, word-forming, oppositional and distributive analysis, selection of the corps of fragments discourse.*

Results. *The aspect not belong to the word changes, nor to the classification categories. From the positions of the traditional division he has only representations, correlated with their manifestation. The aspects is a category of special, mixed, or rather, conglomeration type. Through all this, the article is aimed at applying the objectivist approach to describing the verbal aspect that enables, with the appropriate research instrumental means, to create a real and detailed, though not schematic, aspectual “picture” of a poly-semantic verbal lexeme.*

Originality. *Objectivist approach to aspectuality category in the Ukrainian is most generally outlined that proves the necessity for further linguistic investigation of coordinating grammar and vocabulary in the realm of the Ukrainian verb. That is just the problem of connection of the aspectual behavior in verbs to the peculiarities of their lexical meaning, and, eventually, to the evidently specified extralingual situations that appears to stay under consideration.*

Conclusion. *Aspectual studies being generally orientated in an objectivist way, together with the immediate consideration of the aspect influencing the grammatically specified lexical phenomena, like the aspectual regarded verbal classes, are new to the Ukrainian lingual studies, though quite natural in the process of investigating formal grammatical and functioning grammatical traits of the Ukrainian verbal aspect. Analysis the aspect associated with the discovery of a specific specificity of the species behavior of the verbs in view of various factors of influence: paradigm, syntagmatics, pragmatics.*

Key words: *aspect; aspectuality; aspectuality class; aspectual behavior; aspectual multi category structure; correlative asymmetry.*

*Надійшла до редакції 18.09.18
Прийнято до друку 12.10.18*

УДК 811.161.2'367

DOI 10.31651/2076-5770-2018-2-46-52

ORCID 0000-0002-0197-4793

ЛОНСЬКА Людмила Іванівна,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри українського мовознавства і
прикладної лінгвістики
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького
e-mail: L.Lonska@ukr.net

РЕЧЕННЕВОТВІРНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПРЕДИКАТА *СТОЯТИ* В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті проаналізовано реченнєвотвірний потенціал предиката *стояти*, який становить ядро лексико-семантичної групи локативних дієслів, визначено його статус у загальній системі локативних і буттєвих предикатів.

Установлено, що предикат *стояти* формує семантико-синтаксичну структуру двоскладних речень із локативною семантикою. Позиційне дієслово *стояти* на позначення вертикального положення, крім вказівки на відповідне розташування суб'єкта в просторі, здатне виражати семантику загального існування, наявності та функціонувати в ролі предиката буттєвого речення.

Ілюстративний матеріал засвідчив уживання дієслова *стояти* у функції подвійного та складеного іменного присудків. Компонентом подвійного присудка аналізоване дієслово є в разі його сполучуваності з прикметниками та дієприкметниками при суб'єкті – назві особи, у такому випадку дієслово *стояти* набуває семантики перебування суб'єкта в якому-небудь стані. Якщо суб'єктом є неособа, то дієслово трансформується в дієслівну зв'язку складеного іменного присудка.

Кількість обов'язкових компонентів семантико-синтаксичної структури залежить від валентності предиката. У відповідному синтагматичному оточенні дієслівний предикат *стояти* реалізує свою двовалентність, хоч при сполучуваності з суб'єктами – назвами часових понять є одновалентним і не потребує поширювачів. Двовалентність предиката реалізована в разі наявності правобічної (локативної, квалітативної, рідко – темпоральної) синтаксеми.

У статті виокремлено структурно-семантичні моделі речень з предикатом *стояти*, описані морфологічні засоби вираження компонентів семантико-синтаксичної структури.

Ключові слова: семантико-синтаксична структура речення, локативний предикат, предикат буття, існування, реченнєвотвірний потенціал, суб'єктна синтаксема, локативна синтаксема, квалітативний поширювач, атрибутивний поширювач, валентність дієслова.

Постановка проблеми. З утвердженням в українській граматиці теорії валентності актуальними постали проблеми вивчення предиката та його реченнєвотвірного потенціалу, пов'язаного із валентними особливостями. Дослідження дієслівних речень з опорою на семантичні типи предиката має велике значення й для пізнання мовної моделі світу.

У лінгвістиці для опису різних буттєвих ситуацій використовують буттєві дієслівні предикати, позначені складною граматичною й семантичною організацією, орієнтованою на відображення відповідного фрагменту дійсності. У сучасному мовознавстві предикати буття найменш досліджені, які, на думку Н. Ю. Шведової, «можуть слугувати прикладом найбільшої невпорядкованості словникових характеристик як слів загалом, так і їхніх окремих значень» [1, с. 167–168]. Одним із різновидів буттєвих предикатів є локативні на зразок *розташовуватися, міститися, бутиз* (у значенні «перебувати де-небудь»), які формують локативні буттєві речення. До ядра локативних дієслівних предикатів належить і *стояти*, який має величезний граматичний і семантичний потенціал і значні реченнєвотвірні можливості.

Актуальність проблеми дослідження локативних предикатів зумовлена насамперед невизначеністю статусу цих предикатів в загальній системі буттєвих, а також необхідністю аналізу реченнєвотвірних можливостей одного з ядерних локативних предикатів та побудови структурних моделей речень із предикатом *стояти*, який є об'єктом нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження семантико-синтаксичної структури двоскладного речення з предикатом у функції провідного компонента в українському мовознавстві ґрунтуються на основоположних працях Й. Ф. Андерша, І. Р. Вихованця, К. Г. Городенської, А. П. Грищенка, А. П. Загнітка, М. В. Мірченка та інших, які значну увагу приділяли локативним предикатам, до яких, без сумніву, належить *стояти*, котрий по-різному кваліфікують мовознавці. Дієслово *стояти* у функції предиката Т. Є. Масицька зараховує до групи предикатів, що формують локативну семантичну залежність, називаючи їх предикатами статичної семантики, які можуть виражатися різними формами прийменникового відмінка. Сьогодні активізовано дослідження окремих типів предиката, його функційні особливості, реченнєвотвірний потенціал тощо [2]. Так, досліджуючи семантико-синтаксичні параметри речень з одновалентними предикатами стану, В. М. Каленич побіжно згадує серед них і предикат *стояти* [3]. До двовалентних дієслів локативного стану зараховує аналізований предикат Л. В. Гмиря [4]. Крім названих локативних значень, позиційні дієслова на позначення вертикального/горизонтального положення, крім вказівки на розташування суб'єкта в просторі, здатні виражати й інші значення, зокрема виражати семантику загального існування, наявності. Так, Н. В. Мелекесцева називає умову, за якої може реалізуватися це значення: якщо такі предикати сполучаються з іменем абстрактного поняття [5, с. 148]. У названих вище думках лінгвістів дієслово *стояти* функціонує як самостійний компонент семантико-синтаксичної структури речення, однак в окремих дослідженнях проаналізовано дієслово *стояти* в складі подвійного та складеного іменного присудка. Н. В. Кобченко розмежує випадки вживання аналізованого дієслова в різних типах присудка, спираючись на синтагматичні умови, у які потрапляє дієслово *стояти*. Так, дієслово *стояти* функціонує як компонент подвійного присудка, коли воно сполучається із суб'єктами-особами й позначає тимчасове перебування суб'єкта в стані (*стояв самотній*) [6]. На думку І. Р. Вихованця, такі речення є результатом трансформацій двох елементарних: *Люди стояли похмурі й сумні* (Я. Баш) → *Люди стояли* + *Люди були похмурі*. Якщо ж підметом є неособа, то дієслово трансформується у зв'язку, і такі речення є елементарними: *Ліс стояв мовчазний* → *Ліс був мовчазний* [7].

Значну увагу локативним предикатам у ролі провідного компонента семантичної структури речення приділив М. І. Степаненко, досліджуючи просторові поширювачі в структурі простого речення. Мовознавець досить повно описав засоби реалізації правобічних локативних адвербіалізаторів та зазначив, щоб «установити будь-який фрагмент простору – місце, напрям дії, шлях руху, потрібно мати відповідну точку відліку, тобто якийсь орієнтир... Без просторового орієнтира, – зазначає вчений, – в одних випадках неможливо, а в інших досить складно вказати на локалізацію будь-якої процесуальної ознаки. На рівні речення, утвореного за зразком структурної схеми *S+P+Adv loc*, загальна сема 'забезпечення орієнтації в просторі', що закладена в семантичній структурі правобічного поширювача, може мати конкретизовану або неконкретизовану репрезентацію» [8, с. 28].

Дистрибутивно-статистичне дослідження дієслова *стояти* в ідіостилі І. С. Нечуя-Левицького було об'єктом аналізу автора цієї статті [9]. Дієслова на позначення позиції в просторі привертати й сьогодні привертають увагу дослідників, у зв'язку з чим постає необхідність їх ретельного вивчення в конкретному контексті, що дасть змогу виявити його функційний потенціал і реченнєвотвірні можливості.

Мета статті – проаналізувати семантико-синтаксичні параметри речень з дієслівним предикатом *стояти*, з'ясувати його контекстні значення, виокремити

структурні моделі речень із предикатом *стояти* та подати їхню морфолого-синтаксичну реалізацію.

Виклад основного матеріалу. Предикат *стояти* реалізує своє основне значення як «бути на ногах у вертикальному положенні, не рухаючись з місця; міститися на якій-небудь горизонтальній поверхні; розміщатися де-небудь певним чином» [10, с. 1201], тобто ядерною семою семантичної структури аналізованого дієслова є локативна сема 'вертикальна позиція'. Синтагматичні особливості дієслівного предиката *стояти* із суб'єктами лівобічними синтаксемами впливають на актуалізацію тієї чи тієї семи в конкретному контексті. У разі одновалентної реалізації предиката *стояти* при сполучуваності із суб'єктами – назвами осіб – актуалізується сема 'позиція', тобто спосіб розміщення особи, тоді зазначені предикати можуть вживатися самостійно, без локативних чи об'єктних конкретизаторів. Якщо ж останні й функціонують, то займають факультативну позицію, яка вносить додаткову інформацію в зміст повідомлюваного: *На возі таки стояв Степан і щосили шмагав чийхось буланих батогом* (В. Лис). Такі дієслова можуть протиставлятися дієсловом *сидіти* чи *лежати*. У цих випадках актуалізовано сему 'вертикального чи горизонтального розміщення': *Сидів Рудик на возі розлютований, лявся* (Г. Косинка). Значення перебування й розміщення особи чи предмета в просторі може реалізуватися за умови наявності обставинного локалізатора, який є обов'язковим компонентом семантико-синтаксичної структури речення.

Двовалентна реалізація локативного предиката *стояти* зумовлює уживання його в буттєвому значенні, тобто за певних синтаксичних умов (при наявності облігаторного обставинного конкретизатора) дієслово може уподібнюватися до дієслів буття: *Будинок стояв [був, знаходився] по той бік греблі* (В. Шкляр); *Там стояв [був, знаходився] таємничий кам'яний будинок, у якому горіло яскраве світло* (В. Шкляр). Звичайною позицією для будинка є вертикальна позиція, тому, якщо протиставити дієслово *стояти* – *лежати*, факт наявності, існування відповідного суб'єкта нівелюється. У цьому випадку можна говорити про актуалізацію семи існування. Значення «бути в дійсності, існувати» дієслово *стояти* реалізує, за фіксацією в тлумачних словниках, як ЛСВ12 [10, с. 1201]. На значення перебування у вертикальній позиції чи існування впливає лексичне наповнення речення. Пор.: *Щедрик народився в пралісі, в старезному дубовому лісі, що стоїть [знаходиться] над Тікичем* (В. Шкляр), актуалізується сема наявності, існування, оскільки ліс не може займати іншу, крім вертикальної, позицію: *Вони [Катерина і Степан] стояли перед гуртожитком* (В. Шкляр), де актуалізується сема вертикальної позиції.

Предикат *стояти* формує семантико-синтаксичну структуру речень, представлену такими моделями: M1: [Facult Atr] – S – PraedVf; M2: S – PraedVf – Advloc; M3: S – PraedVf – Advquilt; M4: S – PraedVf – Obj; M5: S – PraedVf – Advquilt – Atr ; M6: S – PraedVf – Advloc – Advquilt;

Свою одновалентність аналізований предикат реалізує в синтаксичній парадигмі речень **M1** : [Facult Atr] – S – PraedVf, у якій позицію лівобічної суб'єктної синтаксеми займають іменники на позначення конкретних предметів, назв будівель, рослинного світу, для яких вертикальна позиція є способом їхнього існування, поширювані атрибутивним компонентом, необхідним для інформативної повноти речення, виражений прикметником, який становить невід'ємний комплекс разом з іменником – суб'єктом, назв часових понять, явищ природи, небесних світил. Тут актуалізується сема існування: *Стояв [був] вересень* (М. Хвильовий); *Стояли [існували] блакитні далекі простори* (М. Хвильовий); *...стояла [була] тепла сонячна погода* (В. Лис); *Стояла [була] тиха, ласкава година...* (М. Хвильовий); *Стояли [були] золоті ранки й зодіаковий блиск* (М. Хвильовий). На думку А. П. Грищенка, «обов'язкова наявність означення мотивована загальною значеннєвою природою окремих груп іменників, які характеризуються сильними атрибутивними зв'язками. З цього випливає, що до передумов їх використання у відповідному контексті належить супровідна ознака, виразником якої найчастіше є прикметник» [111, с. 43–44]. У ролі атрибутивного поширювача найчастіше вживають

узгоджені означення, виражені прикметниками: *Стоїть чітка віфлесьська зоря* (М. Хвильовий), де реалізовано значення «міститися на якому-небудь рівні, займати якесь місце, положення», та дієприкметниками чи дієприкметниковими зворотами: *Блискуча піч стоїть, поколупана до цегли* (Г. Косинка), коли дієслово *стояти* має значення «бути укріпленим, установленим на чому-небудь, утримуватися на якійсь основі, опорі», та неузгоджені означення, виражені формою непрямих відмінків іменника: *Батько стоїть без картуза...* (Г. Косинка) (дієслово позначає вертикальну позицію суб'єкта).

У **M2: S – PraedVf – Advloc** – предикат *стояти* реалізує свою двовалентність і передбачає наявність правобічної локативної синтаксеми. На морфолого-синтаксичному рівні ця модель реалізована такими структурними схемами: N1 – Vf – в N6; N1–Vf – на N6; N1 – Vf – біля, коло, серед, ліворуч від, праворуч від, осторонь відN2; N1 – Vf – над, під, перед, нарівні з, за N5; N1 – Vf–Adv (прислівник місця).

У ролі локативної синтаксеми структурної схеми N1 – Vf – в N6 та N1–Vf – на N6 уживають іменники у формі місцевого відмінка, адже він у граматичній системі мови посідає особливе місце, й лише він один може функціонувати з прийменником. Із семантичного погляду названа синтаксема може позначати: назви засобів переміщення: *В купе стояв той химерний електрично-тьмянний присмерк, який буває тільки у вагонах вищого класу* (М. Хвильовий); предмети побуту: *На столі, ближче до крісла стояла попільничка* (В. Шкляр); *На столі стояли [були] фарфорові чашки* (М. Хвильовий); приміщення, житло та його частини: *Степанко вже поглядає на скриню, що стоїть у кутку бабиної хати* (В. Шкляр); *На порозі, як мара якась, стояв гармоніст у ластовинні* (Г. Косинка); просторові поняття: *Стоїть могутній дуб на півдорозі до лісу* (М. Хвильовий); *Стояв по тім боці ріки вуйко* (Г. Косинка); часові поняття: *У весняній ночі стояли два цигаркові огники* (М. Хвильовий).

Поєднання цього відмінка з прийменником є єдиною й невід'ємною його синтаксичною ознакою. На цій підставі форму місцевого відмінка включено до парадигми відмінкової системи як самостійний відмінок. Прийменниковий місцевий відмінок звичайно функціонує в детермінантній семантико-граматичній позиції, визначальну ознаку якої становить залежність від предикативного центру загалом. У детермінантній позиції місцевий відмінок використовують для вираження просторових відношень. У просторовій функції використовують такі прийменники: *в (у), на, при, по*. Базовою позицією відповідних прийменників є позиція в складі предикативного комплексу, тобто в сполуках з локативними дієсловами: *Стоять хорони при мілкі воді* (Л. Костенко); *Готель «Солома» стояв при дорозі* (Є. Гуцало).

Морфолого-синтаксичним репрезентантом локативного адвербіалізатора в межах структурних схем N1 – Vf – (по)біляN2; N1 – Vf – колоN2; N1 – Vf – (по)серед, посерединіN2; N1 – Vf – ліворуч (від)N2; N1 – Vf – праворуч (від)N2; N1 – Vf – осторонь відN2; N1 – Vf – близько (від)N2; N1 – Vf – неподалік (від)N2; N1 – Vf – передN2; N1 – Vf – позадN2; N1 – Vf – обабічN2; N1 – Vf – край N2; N1 – Vf – уздовж N2; N1 – Vf – круг N2 є прийменниковий родовий відмінок: *Коло рову стоїть чорнява Пріся й кличе обідати* (Г. Косинка); *Біля спінінга стояла дівчина...*(В. Шкляр); *Неподалік Горпищенкової кошари стоїть чабанський колодязь* (О. Гончар); *Режисер стояв позад апарата* (Ю. Яновський); *Обабіч шляху густою стіною стояли коноплі* (О. Десняк); *Посередині скверу стояв пам'ятник видатному російському письменнику* (Є. Гуцало). Із семантичного погляду локатив може позначати приміщення, просторові поняття, конкретні предмети: *Уляна стояла посеред класу* (О. Довженко).

Локативна синтаксема в межах структурних схем N1 – Vf – (по)за N5; N1 – Vf – (по)підN5; N1 – Vf – (по)над N5; N1 – Vf – (по)перед N5; N1 – Vf – (по)міжN5; N1 – Vf – поруч з N5; N1 – Vf – поряд з N5; N1 – Vf – нарівні з N5; N1 – Vf – паралельно з N5 виражена прийменниковим орудним відмінком. Прийменник диференціює значення статичної локалізації. У складі структурної схеми речення вживання відмінка не корелює з безприйменниковим вживанням, тут відбувається нейтралізація значення відмінка,

у результаті чого смислове релятивне навантаження в прийменниково-відмінковій формі припадає на прийменник [7, с. 170]. Із семантичного боку локатив може бути виражений власною назвою на позначення території чи загальною назвою: *Величезна заграва пожежі стояла над Солонським Яром* (М. Хвильовий); *Перед дверима Кентаври і Сцілли стоять двоголові* (Михайло Зеров); просторовим поняттям: *Поміж полем і річкою стояв густий туман* (О. Довженко), де адвербіалізатор місця позначає існування, обмеженому кількома поняттями, існування туману в частково обмеженому просторі. Вираження локалізації в просторі перед просторовим орієнтиром реалізовано в таких прикладах: *Перед хатою стоїть старий гіллястий ясен* (С. Васильченко). Значення перебування над об'єктом передає таке речення: *Над ставком стояла Довбишева хата* (І. Нечуй-Левицький). Роль локативної синтаксеми виконує й прислівник місця: *Там стояло невеличке сільце* (Панас Мирний); *Бричка стоїть надворі* (М. Коцюбинський). Локативний адвербіалізатор може ускладнюватись уточнювальним значенням: *А над усім цим, угорі, обіч спадистої дороги, стоять два вітряки* (М. Хвильовий).

Дієслово *стояти*, представлене названою моделлю, реалізує такі значення: статичної локалізації «залишатися на одному місці, не рухатися»: *Біля танку стояла самотня підвода* (М. Хвильовий); перебування на ногах у вертикальній позиції: *Дема стоїть біля мольберта і з мукою дивиться на лінії* (М. Хвильовий); значення «бути укріпленим, установленим на чому-небудь, утримуватися на якійсь основі, опорі»: *Отаманова хата стояла за посадом на хуторі* (І. Нечуй-Левицький) – такою опорою може бути, наприклад, фундамент хати, хоч речення з таким суб'єктом стверджують факт наявності, існування чогось у визначеному місці. Значення «міститися на якому-небудь рівні, займати якесь місце, положення» реалізується в разі сполучуваності предиката *стояти* із суб'єктом – назвою небесних світил, часових понять: *Над П'ями стояла німа зоряна ніч* (Г. Косинка). Значення стану особи, зорове сприймання ним об'єкта репрезентує такий приклад: *Стояли в очах січневі сніги* (М. Хвильовий).

У ролі обов'язкового компонента **M3: S – PraedVf – Advquilt** – уживають квалітативний поширювач, виражений прислівником способу дії: *Юрась стояв тихо* (В. Шкляр), у такому випадку дієслово *стояти* реалізує значення «бути, перебувати в якому-небудь стані (про людину)» або адвербіалізованим іменником у формі орудного відмінка, ускладненим порівняльною конструкцією: *Огірі хазяйські стоять рядами, як намальовані, – не купиш, хоч подивився* (Г. Косинка). Квалітативний поширювач може виражатися порівняльно-уподібнювальним прислівником: *Ліси стоять стіною, хмуряться* (М. Хвильовий); *Курява стоїть стовпом* (Г. Косинка).

У **M4: S – PraedVf – Obj** – у ролі правобічної синтаксеми вжито об'єктний поширювач: *Священик стояв біля Кметя й солоденько всміхався* (М. Хвильовий).

Предикат *стояти* формує семантико-синтаксичну структуру речення, утворену за моделлю **S – PraedVf – Advquilt – Atr**, і відкриває позицію для двох правобічних синтаксем – квалітативної й атрибутивної: *Копи стоять з гордо піднесеними шапками – пишні, як ті шишки на весіллі* (Г. Косинка).

Структурно-семантична модель **M5: S – PraedVf – Advloc – Advquilt**, сформована предикатом *стояти*, передбачає наявність локативного й квалітативного поширювачів: *Швачко стояв коло столу, як той дружко на весіллі: шапка заломлена набакир, на вусах краплини води, а широка долоня руки лягла на стіл так сильно, що захиталося світло каганця в хаті* (Г. Косинка). У ролі квалітатива вжито підрядну порівняльну конструкцію.

M6: Atr – S – PraedVf – Advloc – формує дієслівний предикат *стояти*, лівобічна суб'єктна синтаксема, поширювана атрибутивним компонентом, і локативна синтаксема як обов'язковий компонент семантичної структури речення: *Коло волості стояли довгі валки підвід, навантажених військовим майном і солдатами* (Г. Косинка).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, зважаючи на широкий діапазон валентних характеристик дієслова, семантика дієслівного предиката є одним із найважливіших факторів формування семантико-синтаксичної структури речення.

Дієслово *стояти* реалізує переважно свою двовалентність, рідко – одновалентність. За чітко визначених синтагматичних умов здатне виражати семантику існування, наявності. Формування структурних моделей із дієслівним предикатом *стояти* обумовлене його валентністю, типом варіантної актуалізації валентності предиката (для речень, що мають варіантну реалізацію валентності), а також комунікативними цілями висловлення. Це насамперед стосується речень з атрибутивними поширювачами, які є важливими для структурної схеми, оскільки вилучення з речення цих поширювачів призведе до комунікативної неповноти речення. Таке розуміння має ряд теоретичних і практичних переваг над тим, яке включає до складу структурної схеми лише головні члени речення, бо не допускає утворення граматично й інформативно незавершених речень, а дає змогу глибше й повніше уявити типологію речень конкретної мови. Перспективу подальших досліджень може становити структурно-семантичний аналіз двоскладних буттєвих речень з іншими предикатами.

Список використаної літератури

1. Шведова Н. Ю. Слово и грамматические законы языка. Глагол / Н. Ю. Шведова. – М. : Наука, 1983. – С. 167–168.
2. Масицька Т. Є. Диференційні особливості локативної семантики залежності [Електронний ресурс] / Т. Є. Масицька // Лінгвістичні студії. – ДонНУ, 2013. – Вип. 26. – С. 109–113.
3. Каленич В. М. Семантико-синтаксичні параметри речень з одновалентними дієслівними предикатами стану [Електронний ресурс] / В. М. Каленич. – Режим доступу : www.info-library.com.ua
4. Гмиря Л. В. Синтаксична сполучуваність двовалентних дієслів локативного стану [Електронний ресурс] / Л. В. Гмиря. – Режим доступу: enpuir.npu.edu.ua/bitstream
5. Мелекесцева Н. В. Семантико-синтаксична структура речень локалізованої наявності / Н. В. Мелекесцева. – С. 146–149 [Електронний ресурс] / Режим доступу : irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis-n-nbuv_64/exe
6. Кобченко Н. В. Диференційні ознаки подвійного та складеного іменного присудків / Н. В. Кобченко // Лінгвістичні студії. – Вип. 31. – С. 14–20. [Електронний ресурс] / Режим доступу : ekmair.ukma.edu.ua/bitstream
7. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І. Р. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1992. – 222 с.
8. Степаненко М. І. Просторові поширювачі у структурі простого речення / М. І. Степаненко. – Полтава : АСМІ, 2004. – 463 с.
9. Лонська Л. І. Дистрибутивно-статистичне дослідження дієслова *стояти* в ідіостилі І. С. Нечуя-Левицького / Л. І. Лонська // Лінгвістичні студії. – Вип. 13. – Донецьк : ДонНУ, 2011. – С. 274–278.
10. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Укл. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2002. – 1440 с.
11. Грищенко А. П. Прикметник в українській мові / А. П. Грищенко // Українська мова і література в школі. – 1985. – № 7. – С. 43–44.

Перелік умовних скорочень

Adv – обставинний поширювач; **Advfin** – обставинний поширювач мети; **Advloc** – локативний поширювач; **Advquilt** – квалітативний поширювач; **Advtemp** – темпоральний поширювач; **Atr** – атрибутивний поширювач; **M1...** – модель 1 (2, 3, 4...); **N1** – іменник у називному відмінку (2 – родовому...); **Obj** – об'єктний поширювач; **PraedVf** – предикат у формі дієвідмінюваної форми дієслова; **S** – суб'єкт

References

1. Shvedova, N. Y. (1983). *Words and grammatical laws of language*. Moscow: Nauka, 167-168 (in Russ.)
2. Masytska, T. Ye. (2013). Differential peculiarities of locative semantics of dependence. *Linhvistychni studii: zb. nauk. prats / Donetskyi nats. un-t; nauk. red. A. P. Zahnitko (Linguistic studios: selected scientific works)*. 26. 109–113. (in Ukr.)
3. Kalenych, V. M. (2012). *Semantic and syntactic parametres of sentences with uni-valency verbs-predicates of state* [Electronic resource]. Access mode: www.info-library.com.ua (in Ukr.)
4. Gmyrya, L. V. *Syntactic compatibility of divalency verbs of locative state* [Electronic resource]. Access mode: enpuir.npu.edu.ua/bitstream (in Ukr.)
5. Melekestseva, N. V. (2015). *Semantic and syntactic structure of sentences of located being* [Electronic resource]. Access mode: irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis-n-nbuv_64/exe, 146–49 (in Ukr.)
6. Kobchenko, N. V. (2016). Differential aspects of the double and complex noun-predicates. *Linhvistychni studii (Linguistic studios)*. Vyp. 31 [Electronic resource]. Access mode: ekmair.ukma.edu.ua/bitstream (in Ukr.)
7. Vykhoanets, I. R. (1992). *Essays on the functional syntax of the Ukrainian Language*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.)
8. Stepanenko, M. I. (2004). *Locative extenders of structure of simpl sentence*. Poltava: ACMI, 463 (in Ukr.)

9. Lonska, L. I. (2011). Distributive and statistic investigation of the verb "to stand" in the idiostyle of I. S. Nechuy-Levytskyi. *Linhvistychni studii: zb. nauk. prats (Linguistic studios: selected scientific works)*. 13. 274–278. (in Ukr.)
10. *Great Interpretative vocabulary of the modern Ukrainian Language* (2002) / Ukl. i gol. red. V. T. Busel. Irpin: WTF "Perun" (in Ukr.)
11. Gryshchenko, A. P. (1986). *Adjective in the Ukrainian Language: Ukrainska mova i literatura v shkoli. (Ukrainian Language and literature at schoole)*. 7, 43–44. (in Ukr.)

LONS'KA Lyudmyla Ivanivna,

Candidate of Philology, Associate Professor of Ukrainian linguistics and applied linguistics Cherkasy National University of Bohdan Khmelnytskyi

e-mail: L.Lonska@ukr.net

**SPEECHCREATIVE POTENTIAL OF THE PREDICATE "TO STAND"
IN THE UKRAINIAN LANGUAGE**

Abstract. Introduction. *When the theory of valency was accepted in the Ukrainian grammar, the problems of predicate investigation became actual. One of the problems is predicate speechcreative potential, which is connected with its valency abilities. The core of locative verbs-predicated is the verb "to stand", which has great grammatical and semantic potential and significant speechcreative abilities. This predicate forms semantic and syntactic structure of two-part sentences with locative verbs. The verb "to stand" indicates vertical position of somebody or something; it also has the meaning of general being, existence and it functions as a predicate of the sentences of being.*

Purpose. *The aim of the article is to analyse semantic and syntactic aspects of sentences with the predicate "to stand". The article also aims at investigating its contextual meanings, and to single out structural models of sentences with the predicate "to stand", and to describe their morphological and syntactic realizations.*

Investigation Methods. *The main investigation method is the structural one. It is realized through the method of distributional analysis determined by the valency potential of the predicate "to stand". The article also uses the modeling method, which means to single out structural and semantic models of two-part sentences with the predicate "to stand".*

The Main Investigation Results. *The article gives possibility to use the investigation results for the analysis of any structural and semantic variants of two-part sentences taking into consideration the semantic types of the predicate.*

Scientific Novelty. *The article analyses one of locative predicates which indicates a position in space, and which acquires the semantics of being in certain syntagmatic conditions. The author also singles out and analyses structural and semantic sentence models taking into consideration semantic and syntactic valency of the predicate "to stand".*

Conclusions and Perspectives of Further Investigations. *The article takes into consideration the wide range of valency characteristics of the verb; it describes the semantics of the verb-predicate as one of most important factors of forming semantic and syntactic sentence structure. The verb "to stand" realizes its divalency in most cases, seldom it realizes its uni-valency. It is able in certain syntagmatic conditions to mean existence and to have semantics of being. The formation of structural models with the verb-predicate "to stand" is determined by its valency, by the type of the actualization of the predicate valency, and by communication aims of utterances. The perspective of further investigations can be determined by structural and semantic analysis of the two-part sentences of being with other predicates.*

Key words: *semantic and syntactic sentence structure; locative predicate; the predicate of being; existence; speechcreative potential; subjective syntaxema; locative syntaxema; qualitative extender; attributive extender; valency.*

Надійшла до редакції 30.08.18

Прийнято до друку 12.10.18

УДК 81'367

DOI 10.31651/2076-5770-2018-2-53-58

ORCID 0000-0002-3149-1047

ПОНОМАРЕНКО Катерина Вікторівна,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Донецького юридичного інституту МВС України
e-mail: k.v.ponomarenko@ukr.net

ФУНКЦІОНАЛЬНІ ВИЯВИ ДІЄІМЕННИКА В СТРУКТУРІ РЕЧЕННЯ

У статті розглянуто дієіменник як синкретичну мовну одиницю, що поєднує в собі ознаки дієслова та іменника. Акцентовано пропозиційну природу та предикатність дієіменника та дієіменникового звороту. Визначено особливості функціонування дієіменника як підмета, присудка, головного члена односкладного речення, неузгодженого означення, додатка, обставини в реченні. Досліджено дієіменник і дієіменниковий зворот у ролі вільноприсуджуваних поширювачів речення – детермінантів. Проаналізовано й типологізовано семантико-синтаксичні особливості речень з дієіменниками.

Ключові слова: дієіменник, синкретизм, пропозиція, предикат, предикативність, речення, підмет, присудок, другорядні члени речення, детермінанти.

Постановка проблеми. Для сучасного мовознавства характерна посилена увага до одиниць складної мовної природи, що не підлягають однозначній типологізації, становлять синтез різних реалій мови. Тому доцільним постає аналіз синкретизму дієіменника (у деяких працях – «девербатив», «віддієслівний іменник», «віддієслівне ім'я дії») на семантико-синтаксичному рівні речення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як вияв синкретизму на різних мовних рівнях розглядали дієіменники (девербативи) В. В. Бабайцева [1] та І. Г. Данилюк [2], у системі вторинних предикатів – О. В. Кульбабська [3]. Особливостям темпоральної та аспектуальної семантики дієіменників (девербативів) присвячені праці Н. Г. Долженко [4] та О. Е. Пчелінцевої [5]. Загальні засади функціонування девербативів та деад'єктивів у реченнєвій структурі окреслив П. Адамец [6]. Проте питання про специфіку функціонування дієіменників у реченні не отримало окремого висвітлення.

Відповідно, актуальність роботи зумовлена нетривіальністю мовної природи аналізованої одиниці, особливістю її реченнєвих функцій.

Метою статті є аналіз функціональних виявів дієіменника у реченні, визначення семантико-граматичних особливостей речень подібного типу.

Для досягнення мети необхідно виконати такі завдання: 1) розглянути морфологічний статус дієіменника; 2) проаналізувати функціонування дієіменника в позиціях підмета і присудка двоскладного речення, головного члена односкладного речення; 3) з'ясувати особливості вживання дієіменників як другорядних членів речення та детермінантів; 4) вивчити категорійно-синтаксичні й визначувані ними категорійно-лексичні значення дієслів-предикатів у реченнях з дієіменниками, їх специфіку й призначення.

Виклад основного матеріалу. Термін «дієіменник» [7, с. 15] кваліфікуємо як синкретичну мовну одиницю, яка є фактом переходу дієслова в іменник, поєднує в собі граматичні властивості цих частин мови, позначає дію, зберігає семантичні зв'язки з вихідним дієсловом і використовується в мові для опосередкованої назви дії, напр.: *зізнання, приліт, допомога*.

Однією з визначальних особливостей дієіменника є збереження ним валентних властивостей дієслова й здатності до керування. Дієіменник із залежними словоформами утворює дієіменниковий зворот, який не відокремлюється в структурі речення, хоч для нього й характерна певна семантична автономність, що виявляється в збереженні структури пропозиції й дає йому змогу переходити в самостійне речення, абсолютно тотожне за семантикою, напр.: *Ліс зустрів мене як друга Горлиць теплим воркуванням*,

Пізнім дзвоном солов'їним, Ніжним голосом зозулі, Вогким одудів гуканням, Круглим циканням дроздів (М. Рильський). Дієменник (і дієменниковий зворот) становить особливу форму вираження пропозиції в реченні. Пропозиція, репрезентована девербативом, найчастіше є додатковою, вона поєднується з іншою пропозицією, що є базовою для окремого речення як предикативної одиниці.

Називаючи складне явище дійсності (подію, ситуацію), дієменник із залежними словоформами функціонує в структурі простого речення як звичайний його компонент: вступає в синтаксичні зв'язки з іншими словоформами, поширює або компонент речення, або речення загалом, разом із прийменниками або без них виражає різні семантико-синтаксичні відношення, виконує в реченні певну синтаксичну функцію – головного або другорядного члена. Але, входячи до складу простого речення як його член, дієменникові звороти завдяки своїм семантичним і структурним особливостям набувають (лише в реченні) потенційних можливостей для актуалізації вираженої події й репрезентації її у вигляді самостійного речення. Тому традиційний розподіл за членами речення постає недостатнім для аналізу такого об'єкта мови, як дієменник. Його категорійні властивості зумовлюють необхідність дослідження особливостей семантики та зв'язків, у яких дієменник або дієменниковий зворот перебуває в реченні.

Дієменник у позиції підмета через особливості значення бере участь в організації інших типів речень, порівняно з предметними іменниками. Основне значення дієменника – дія, що являє собою функцію суб'єкта, особового або предметного, дія не може реалізувати іншу дію, що й зумовлює «неприродність» позиції підмета для дієменника. Тому дієменник не може вступати в синтаксичний зв'язок з акціональним дієсловом [8, с. 60] і навпаки.

Перебуваючи в позиції підмета, дієменник бере участь в утворенні: 1) каузативних конструкцій, виконуючи роль каузатора [8, с. 73]: *Несказанно гірке почуття отуманення запанувало нею і скривило болісно уста* (О. Кобилянська); *Казали, страждання здатне очищати душу* (О. Гончар); 2) авторизованих конструкцій, вводить другий суб'єктно-предикатний план: *Чується гармонійний гудок морського пароплава і пісня* (О. Довженко); *Від пекарень доносився п'янкий запах хліба* (Ю. Мушкетик); 3) фазисних конструкцій, предикативний центр яких становить поєднання дієменника з фазисним дієсловом або метафоричним засобом вираження значення початку, тривання або завершення дії, процесу, стану, напр.: *А коли приїхали на Україну, почалося биття* (В. Сосюра); *Пізно в ніч продовжувалася розмова в гетьмановій відпочивальні...* (Б. Лепкий); *Але й у другій половині її, приєднаній до Візантії, то тут, то там спалахували повстання* (С. Скляренко); 4) конструкцій з оцінним значенням, у яких дієменник є оцінюваним компонентом і набуває етичної, прагматичної й естетичної оцінки: *Але любов розумна і прозорлива* (О. Довженко); *Дуже сумне моє прощання! – чи не знак?* (В. Барка); 5) конструкції зі значенням інтенсивності: *Стукіт у скронях стихився* (І. Роздобудько); *Стрільба швидко вирухла* (В. Сосюра); 6) конструкції зі значенням співвідношення вмісту певного об'єкта із самим об'єктом: *Обличчя його зблідло, на чолі у відблисках свічки мерехтіли дрібні краплинки поту, в очах – страждання* (В. Малик); *Мимо пізньої пори в квартирі рух* (Б. Лепкий); 7) інтродуктивні речення на кшталт *У мене є прохання* (С. Скляренко) (буттєвий тип).

У функції присудка дієменник бере участь в організації обмеженого кола конструкцій як частина складеного присудка або частина розщепленого присудка (присудка у формі сталого дієслівного словосполучення).

У функції частини складеного іменного присудка дієменник бере участь в організації речень зі значенням ототожнення, напр.: *Це був без краю довгий крик, він бив по нервах і кликав до бою* (В. Сосюра); *Ця директива – смертний присуд для трудового селянства, я не можу...* (В. Барка); зі значенням партитивного відношення: *У баченні С. Булгакова, М. Лоського, Є. Трубецького, П. Флоренського ікона виступала не тільки комбінацією зовнішніх вражень...* (Л. Квасюк).

Як частина розщепленого присудка дієменник бере участь в утворенні речень зі значенням фізичної або ментальної дії. Така конструкція є функціональним еквівалентом дієслова, але не всі дієслова можуть бути замінені описовими конструкціями. На відміну від аналогічних конструкцій з конкретними іменниками, дієменник змінює значення фінітного

дієслова, із яким поєднується: *Старий гетьман робив враження на молодого короля* (Б. Лепкий). Дієслівна семантика дієменника дає йому змогу утворювати речення зі значенням: а) фізичної дії: *Рахівник не міг довше дивитися на труп, уникаючи його, відвів погляд на стіл до папірців, що там білили* (В. Барка); б) сприйняття: *Піпер дивився, яке враження робить ця промова на короля Карла* (Б. Лепкий); в) соціальної інтерсуб'єктної дії: *І от візьму й буду вести пропаганду за Сонячну машину* (В. Винниченко); г) діяльності (заняття): *Насправді ж я займався шпіонажем* (Іван Багряний); г) способу поведінки: *Робила вигляд, що щось шукає* (Іван Багряний); д) мовленнєвої діяльності: *Пішли розмови про те, що Борис – цар незаконний* (П. Загребельний); е) мисленнєвої діяльності: *Людина здавна цікавилася причинами виникнення таких звуків і намагалася за їх допомогою отримати уявлення про стан того чи іншого органу* (Т. Шолохова) тощо.

Сталі словосполучення з дієменниками можуть брати участь в утворенні складеного дієслівного присудка як його модальна зв'язка: *Звісно, – міркував Максим, – музика теж велика сила, що дає змогу володіти серцем юрби* (В. Короленко); *Мав намір викрасти поламаний віз* (Л. Мартович).

Девербатив може виконувати функцію головного члена односкладного речення в таких різновидах речень: 1) буттєвих номінативних реченнях: *Мовчання* (О. Кобилянська); 2) власне-називних реченнях, до яких належать назви книг, статей, картин, написи на вивісках тощо: *Занепад влади* (М. Наїм); *Спустошення* (Любка Дереш); *Вихід*; 3) речення зі значенням характеристичності стану: а) особи: *Сонливість, апатія, збайдужіння* (О. Гончар); б) зовнішнього середовища: *Скрип підвід, немов ячіння журавлине, жалібне, без кінця й краю...* (О. Гончар); 4) спонукально-бажальні номінативні речення, які стверджують необхідність або бажаність того, щоб стан, дія, названа девербативом, відбулася або почалася: *Мовчання!* (В. Дрозд); *Зйомка!* (О. Довженко), або ж навпаки – припинилася: *Розмови!* (В. Винниченко).

Аналіз семантики речень з дієменниками в ролі основного предиката свідчить про те, що дієменник – це мовна одиниця, яка «обслуговує» речення, пов'язані зі світом логічного мислення й оцінок, а не з конкретно-предметним світом спостережень.

За даними проаналізованого мовного матеріалу, дієменник або дієменниковий зворот може бути реалізований у реченні як неузгоджене означення: *Марійка не була при процедурі примовлення* (О. Кобилянська); прикладка: *Бо хіба ж не чудо: воно й хвиля-коливання, воно й часточка матерії, воно й руйнує, й творить!* (О. Гончар); додаток: прямий: *Любив пташиний щебет у саду і в полі* (О. Довженко); непрямої: *То-то ж і є: треба оберігати народ від експлуатації жидів і павуків, від грабування урядників та панів* (О. Кониський); відокремлений: *На що інші здатні всі ці голови, крім як на сміх і залицяння* (В. Підмогильний); обставина: *Незважаючи на дідову обіцянку, перевіз не прибував* (М. Коцюбинський), у тому числі відокремлена: *Прочинив двері так обережно! – без скрипу* (В. Барка).

Неузгоджене означення – широкоживаний у мовленні різновид означень, для семантика якого характерна багатоконпонентність: значення предиката та означення поєднані з більшою або меншою мірою вираженими значеннями обставини й додатка. Обставинний компонент у семантиці субстантивного означення може виражати ознаку предмета за місцем у просторі, за часом, метою, причиною й ін., напр.: *Сон – форма, спосіб монтажний, композиційний для висловлювання різних цікавих і надзвичайних речей і можливостей нездійснених* (О. Довженко); *Я шукав Святополка в усіх градах на захід сонця від Києва й дійшов аж до україн нашої землі, але ніхто й ніде не бачив ні його, ні дружини* (С. Скляренко). Синкретичні означення, ускладнені відтінками додатка, мають додаткове об'єктне значення: *Монтаж, цех друкування, екран* (О. Гончар); *Мусив сказати собі, що потрапив у дуже небезпечну гру, у котрій вигляди на виграння зникаюче малі, а небезпека програти дуже й дуже велика* (Б. Лепкий). У деяких випадках атрибутивне значення ускладнюється й об'єктивним, й обставинним значеннями: *Броньку їхньому теж належала відзнака (яка? за що? чому?) за рятування табірних дітей* (О. Гончар).

Необхідно зауважити, що основним значенням дієменника-атрибута є значення ознаки за дією, а основною особливістю – можливість так чи інакше трансформувати

дієсменникове означення в підрядне речення й, відповідно, семантична неелементарність таких речень: *Але ж не дурім себе надією на помилування царське* (Б. Лепкий) – *Але ж не дурім себе надією на те, що цар нас помилує*.

У функції атрибута дієсменник може також вживатися як прикладка: *Відчуваю і досі його думи-турботи, його втрати-скорботи, його зерна-чуття* (М. Сингаївський). Прикладка-дієсменник найчастіше приєднується саме до дієсменника, подвоюючи пропозитивне навантаження означуваного слова. У випадках, коли означуване слово – предметний іменник, дієсменник уводить додатковий суб'єктно-предикатний план: *Так і виник один з найяскравіших, найчарівніших звичаїв на Україні – закликання весни* (Р. Кобальчинська).

Додаток, виражений дієсменником, формально може бути прямим: *Вона почула стогін конання, постріли, важкі голоси корабельних гармат* (З. Тулуб); непрямым: *То-то ж і є: треба оберігати народ від експлуатації жидів і павуків, від грабування урядників та панів* (О. Кониський); відокремленим: *Я все бачу і ціню, але, крім кохання, треба знати життя* (З. Тулуб).

Семантика додатка, вираженого дієсменником із прийменником, може ускладнюватись обставинним значенням причини: *Данке шьон за пояснення* (О. Гончар) або мети: *Якщо муки його потрібні для спокутування отсих гріхів – Господи, хай діється воля твоя!* (Б. Лепкий); без прийменника – значенням способу дії: *Самим своїм існуванням, надто ж своїм інтелектом ти просто ображаєш його* (О. Гончар) тощо.

Під час трансформації речень, утворених поєднанням повнозначного дієслова й девербатива (*Причайвся, коли зачув стукіт підводи* (В. Барка); *Івоніка трохи припізнився з оранням* (О. Кобилянська)), можна побачити, що дієсменник разом зі своїми поширювачами й суб'єктом, якщо вони експліковані, легко відривається від керівного дієслова й перетворюється на підрядне речення, причому дієсменник замінено дієсловом: *З благоговінням слухали його казання й розповіді про ті міста і землі, в яких бував і про які читав у книгах* (В. Шевчук) – *З благоговінням слухали, як він каже й розповідає про ті міста і землі, в яких бував і про які читав у книгах*.

У позиції додатка дієсменник вирізняється різноспрямованими зв'язками. У реченні *В цих протилежностях вона усвідомлювала розгін міського життя і його можливості* (В. Підмогильний) дієсменник *розгін* 1) пов'язаний з об'єктом, дію якого позначає (*розгін життя*), і 2) пов'язаний з предикатом речення, у межах якого функціонує (*усвідомлювала розгін*). Як свідчать наведені приклади, дієсменникові додатки найчастіше приєднуються до керівного дієслова зв'язком сильного керування, а отже, це зв'язок передбачуваний, обов'язковий. Тому ми не підтримуємо думку І. В. Космарської про те, що такі дієсменники слід вважати предикативними детермінантами [9, с. 121], оскільки вони є валентно-зумовленими компонентами реченневої структури.

Окрім позиції традиційної обставини, дієсменникові конструкції тісно пов'язані з проблемою «вільного приєднання» прийменниково-відмінкових форм.

Такі особливості, як предикатність семантики й пропозитивна природа дієсменника, те, що за відрахування прийменниково-відмінкової конструкції з дієсменником інша частина речення залишається комунікативною одиницею, уможливають зарахування прийменниково-відмінкової конструкції з дієсменником до обставинних детермінантів у випадках, коли вони приєднуються до цілого речення на основі детермінантного реченневомодифікаційного зв'язку, виконують самостійну роль (вихідного пункту висловлення, його теми) як компонент актуального членування.

Виражені девербативними конструкціями обставинні детермінанти [10] можна класифікувати як:

1) фонові детермінанти, які виконують атрибутивну функцію щодо всього висловлення і є своєрідною експозицією; до їх складу входять темпоральні й локальні детермінанти: *Вже під час богослужіння в церкві помітна була тривога* (Б. Лепкий); *У відсвіті блискавиць Феофано побачила перекошене від муки, сухе безбороде обличчя постільничого* (С. Скляренко);

2) детермінанти зумовленості, які називають ситуацію, подію, що перебуває у відношенні зумовленості з основною подією; ці детермінанти диференційовані на групи: а) причини: *Від зворушення він тоді вже не бачив більш нічого всю решту дороги, як його везли* (І. Багрянний); б) мети: *Потім відкреслив синім олівцем поля — для поправок* (В. Дрозд); в) умови: *Там були гра, буяння сил, молода дурість, яким при бажанні і влітні можна протиставити те саме* (Ю. Мушкетик); г) міри й ступеня: *Він або божевільний, або справді любить мене до запаморочення* (В. Дрозд); г) наслідку: *На муку я покохав її* (Т. Осьмачка); д) допусту: *Тоді буде значитися, що я шпигував, незалежно від правди, наперекір моїм твердженням* (І. Багрянний);

3) детермінанти із характеризувальним значенням, які вміщують різноманітні якісні характеристики основної події: *Над усяке сподівання гарно* (Б. Лепкий); *Падають під регіт глядачів* (О. Довженко).

Висновки. Функціонально-семантична типологія дієменника засвідчила його можливість виконувати в реченні різноманітні функції, поставати носієм як додаткової предикативності, так й основної. У будь-якій позиції дієменники відрізняються від власне-іменників, характеризуються синкретизмом семантики й реалізують подвійний різноспрямований зв'язок, поглиблюючи тим самим семантичний рівень речення.

Семантика утворених дієменниками моделей речень дає змогу підсумувати, що дієменник – це синкретична неізосемічна асиметрична мовна одиниця, пов'язана зі сферою логічного мислення, яка являє собою результати осягнення людиною дійсності (емпіричного й наукового), відповідно, рівень синтаксичної ієрархії речень з дієменниками вищий за рівень речень із предметними іменниками.

Список використаної літератури:

1. Бабайцева В. В. Явления переходности в грамматике русского языка / В. В. Бабайцева. – М. : Дрофа, 2000. – 640 с.
2. Данилюк І. Г. Синкретизм у системі частин мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. Г. Данилюк. – Донецьк : Вид-во Донецького нац. ун-ту, 2006. – 20 с.
3. Кульбабська О. Вторинні предикати: лінгвальний статус, класифікація і репрезентація в сучасній українській мові / Олена Кульбабська // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць / укл. : А. Загнітко (наук. ред.) та ін. – Донецьк : ДонНУ, 2009. – Вип. 18. – С. 70–75.
4. Долженко Н. Г. Русское предложение с девербативным оборотом: особенности темпоральной семантики // Филологические науки. – 2005. – № 6. – С. 63–71.
5. Пчелінцева О. Е. Аспектуальність у структурі віддієслівних імен дії в російській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02 «Російська мова» / О. Е. Пчелінцева. – К., 1999. – 17 с.
6. Адамец П. О семантико-синтаксических функциях девербативных и деадъективных существительных // Филологические науки. – 1973. – № 4. – С. 40–45.
7. Словник української мови : В 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1971. – Т. 2. – С. 393.
8. Золотова Г. А. Коммуникативная грамматика русского языка / Г. А. Золотова, Н. К. Онипенко, М. Ю. Сидорова. – М. : Наука, 2004. – 544 с.
9. Космарская И. В. Наблюдения над приглагольным девербативом / И. В. Космарская // Коммуникативно-смысловые параметры грамматики и текста : сб. ст. / сост. Н. К. Онипенко. – М. : Эдиториал УРСС, 2002. – С. 211–215.
10. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.

References

1. Babaytseva, V. V. (2000). *Transitional phenomenon in the Russian grammar*. Moscow : Publishing House «Drofa» (in Russ.)
2. Danylyuk, I. G. (2006). *Syncretism in the Parts of Speech*. Theses of Candidate of Philology. 10.02.01 «Ukrainian Language». Donetsk (in Ukr.)
3. Kul`babs`ka, O. (2009). Secondary Predicats: Language Status, Classification and Representation in the Modern Ukrainian Language. *Lingvisty`chni studiyi (Linguistic Studies)*, 18, 70–75 (in Ukr.)
4. Dolzhenko, N. G. (2005). Russian Sentence with Deverbative Turn: Specifics of Temporal Semantics. *Filologicheskie nauki (Philological sciences)*, 6, 63–71 (in Russ.)
5. Pchelinceva, O. E. (1999). *Aspectuality in the Structure of Deverbative Nouns in the Russian Language*. Theses of Candidate of Philology. 10.02.02 «Russian Language». Kyiv (in Ukr.)
6. Adamets, P. (1973). About Semantic and Syntax Functions of Deverbative and Deadjective Nouns. *Filologicheskie nauki (Philological sciences)*, 4, 40–45 (in Russ.)

7. *Ukrainian Language Dictionary* (1971). Kyiv: Publishing House «Naukova dumka», Vol. 2, 393 (in Ukr.)
8. Zolotova, G. A., Onipenko, N. K. & Sidorova, M. Yu (2004). *Communicative Russian grammar*. Moscow: Publishing House «Nauka» (in Russ.)
9. Kosmarskaya, I. V. (2002). Observations Over the Adverbial Deverbative. *Kommunikativno-smyslovyye parametryi grammatiki i teksta (Communicative and semantic parameters of grammar and text)*. Moscow: Publishing House «Editorial URSS», 211–215 (in Russ.)
10. Zaghnitko, A. P. (2001). *Theoretical Grammar of Ukrainian: Syntax*. Donecjk: Publishing House «DonNU» (in Ukr.)

PONOMARENKO Kateryna Viktorivna,

PhD, Assistant Professor at the Department of the Social-Humanitarian Disciplines

Donetsk Law Institute of Ministry of Internal Affairs

e-mail: k.v.ponomarenko@ukr.net

FUNCTIONAL REVELATIONS OF DEVERBATIVE NOUN IN THE SENTENCE STRUCTURE

Abstract. Introduction. *Today linguistics more and more looks into the language units of complex nature, which cannot be categorized unequivocally due to the fact that these units combine different realities of the language.*

Purpose. *The purpose of the article is to analyze the functional manifestations of the deverbative noun in a sentence, to determine semantic and grammatical features of sentences of this type.*

Results. *A deverbative noun is the syncretic linguistic unit, which is the result of a verb transited into a noun, the deverbative noun keeps its semantic relations with the original verb and is used to convey an indirect action name.*

In the structure of the sentence, a verb portrays the same behavior as any of its members, but the predictability of its semantics defines the depth of the sentence content.

The study of the deverbative noun syntactic properties in a role of a subject leads to the conclusion that we deal with a qualitatively new subject: it is a causator in causative constructions, an object of evaluation in evaluative constructions, an object of perception in authorized constructions, etc.

As the predicate, the deverbative noun may belong to a compound nominative predicate, both as its nominal part and as its modal connector, or deverbative noun acts as a part of a split predicate, while changing the value of the accompanying verb and behaves as the main semantic predicate in a sentence.

Observations over monosyllabic sentences with deverbative nouns, prove the inextricable connection with the closest context; the deverbative noun characterizes the surrounding space or introduces the subject of next message.

Investigations on how the deverbative noun functions as an object indicate that this noun is not an implementation of a verb on its word-association ties. The deverbative noun is ruled by semantically incomplete verbs, and thus, there is a mono-credible non-elementary model formed, close in its scope both to semantically elementary verbs and full-length verbs, forming a simple polypropositive sentence with doubled semantic.

The analysis of adverbial-modifier functions of the deverbative noun shows a bright semi-predicative character of its prepositional forms. Frequently it behaves as an adverbial-modifier determinant.

The semi-predicative nature of the deverbative noun turn is caused by a double functional capacity: on the one hand, the deverbative noun indicates the attribute of its own subject, on the other hand, it performs a certain function in relation to the main predicate. Deverbative noun construction is characterized by synonymy with a subordinate sentence with realized predicativeness.

Originality. *The realizations of deverbative nouns in the sentence, the predicate of deverbative noun in semantically non-elementary constructions, categorically-syntactic and categorically-lexical meanings of verb-predicates in such constructions, their specifics and purposes are analyzed.*

Conclusion. *The deverbative noun possesses a special status in the system of the noun as a part of the language, as it functions in a sentence differently from substantive nouns, forming other relationships. In any position, the deverbative noun deepens the sentence semantics, introduces additional, «curtailed» propositions, compresses the conveyed information.*

Key words: *deverbative noun; syncretism; proposition; predicate; sentence; subject; secondary members of the proposal; determinants.*

Надійшла до редакції 14.09.18

Прийнято до друку 12.10.18

УДК: 811.161.1'366

DOI 10.31651/2076-5770-2018-2-59-64

ORCID 0000-0002-1316-6742

ДОРОШЕНКО Марина Нестерівна,
аспірант кафедри української мови
Київського університету імені Бориса Грінченка
e-mail: domarinen@ukr.net

ФУНКЦІЙНО-СЕМАНТИЧНІ ВИЯВИ СПОЛУЧНИКОВИХ ЧАСТОК У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Сучасне розуміння частки обґрунтовано з послідовним аналізом широкого та вузького погляду на її природу, оскільки в первинному значенні поняття «частка» ототожнювали з усіма службовими словами (прийменник, сполучник, частки-зв'язки та власне-частки), а у вузькому підході частки охоплюють особливий клас слів. Їхній частиномовний статус покваліфіковано як таких, що надають різних додаткових відтінків самостійним словам або цілим реченням, а також використовувані для утворення слів та їхніх форм.

Більшість часток у своєму значенні є виразниками модальних відтінків і тяжіє до категорії модальних слів. Така модальність може бути загальнореченнєвого характеру або стосуватися окремого складника речення.

Визнаємо наявність у часток особливого лексичного значення. З одного боку, специфіка його полягає в тому, що воно є невід'ємним складником модального (у широкому розумінні) значення всього висловлення. З іншого боку, частки – один з основних засобів репрезентації у висловленні прагматичних значень. Семантика часток функційна і прагматична.

Межі часток як окремої категорії слів є відносними. Передусім це пов'язано з різномірністю функцій цих службових одиниць. Здатність частки бути скріпом у різних синтаксичних одиницях функційно зближує її зі сполучником, але нетипізованість переданих відношень між різними одиницями внеможливіє кваліфікувати її як повноправного представника цього лексико-граматичного класу. Така функційна особливість дає підстави зарахувати її до синкретичного службового слова – сполучникової частки.

***Ключові слова:** частка, сполучник, речення, висловлення, модальність, структурний тип, семантичний тип.*

Постановка проблеми. У сучасній лінгвістиці проблема системного опису частин мови не втрачає наукової актуальності. Висока частотність уживання неповнозначних слів, функційний динамізм й активні процеси залучення до цього класу все нових і нових повнозначних слів пояснюють перебування їх у зоні пильної уваги вчених.

Одним із проблемних питань є дослідження класу часток в аспекті теорії системних відношень у мові й мовленні, їхній опис і лінгвістичне «портретування». Опрацювання в такому напрямі дають змогу дослідити й описати складний світ семантичних і конструктивно-синтаксичних особливостей окремо взятого слова в умовах його особливої комунікативної та прагматичної значущості. Досить повна й чітка картина функціонування часток може бути репрезентована на ґрунті послівного їхнього опису, дослідження кожної одиниці з урахуванням її парадигматичних зв'язків з іншими, функційно подібними словами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Частки як один з актуалізаторів певних значень у реченні і тексті досліджували такі вчені, як І. Р. Вихованець, М. О. Вінтонів, С. М. Колесникова, Т. М. Ніколаєва, О. О. Стародумова, О. О. Шахматов, Н. Ю. Шведова та ін.

Мета роботи – проаналізувати функційні вияви сполучникових часток в українській публіцистиці.

Виклад основного матеріалу. Наслідком дії явища партикуляції в класах часток є виникнення міжчастиномовної омонімії та гібридних перехідних типів слів. До таких насамперед належить лексема *i / й* у функції частки, активно вживана в українській

публіцистиці, напр.: *Ми пропонуємо зменшити елітні пенсії до 10 тисяч. Це пропонують 59 депутатів з нашої партії. Тому **і** починаємо з себе* (Радіо Свобода. – 14.09.2009); *Проте саме цей досвід **і** дозволив мені зрозуміти, як працює механізм лівих рухів у моїй країні (Комуністичної партії, зокрема), в який спосіб там ухвалюються рішення* (День. – 17.12.2014).

Частку *і / й* уживають, по-перше, для підкреслення, виділення значення слова, перед яким вона стоїть. Значення цієї лексеми в такому випадку близьке до *ж / же*, напр.: *Ми передбачали, що реакція, з огляду на те, що це дуже актуальна тема, що реакція перехожих, глядачів може бути загостреною. Такою **і** була ситуація в Україні* (День. – 17.12.2014); *От тобі **й** на!* (День. – 16.11.2013); *Це підтверджують **і** самі договори* (День. – 17.12.2014). По-друге, частку *і / й* уживають із відтінком результативності в середині речення перед присудком для підкреслення внутрішнього зв'язку явищ, подій, про які йдеться в повідомленні. Також партикула може вказувати на відповідність подій очікуванням, напр.: *А щодо пана Путіна, то я вважаю серйозною помилкою, коли багато хто в Європі розглядає його як російського націоналіста. Це зовсім не так! Насправді він як був, так **і** лишився агентом КДБ з відповідним способом **і** масштабом мислення* (День. – 17.12.2014); *От тобі **і** маєш!* (ДивенСвіт. – 12.12.2010); *Опозиціонери згорнули свої плакати **і** пішли з Ради. Засідання так **і** не розпочалось* (Gazeta.ua. – 24.02.2014). По-третє, частку *і / й* уживають у значенні, близькому до частки *навіть*, напр.: *Я **і** не знаю, як це пояснити (= я **навіть** не знаю, як це пояснити)* (Радіо Свобода. – 14.09.2009). По-четверте, значення може бути наближеним до часток *теж, також*, напр.: *Частина позичальників – із тих, хто не встиг зробити значних виплат фінансовій установі, серйозно готується повернути «рідному» банкові ключі від квартири чи автомобіля. Проте **є** **й** такі, що намагаються боротися. Серед них **і** чернігівка (= серед них **також** чернігівка)* (День. – 17.12.2014).

Частка *і / й* активно функціонує в межах сполук *і (й) так* (у значення «без того»), *і то* (у значенні «справді»), напр.: *Треба приймати інші закони. **І так** закони ними розробляються!* (Радіо Свобода. – 16.11.2009); *Ви всі **і так** багато робите* (Радіо Свобода. – 16.11.2009); *Хоча б зробити невелику розминку. **І то** – все ніколи!* (Еспресо – 12.01.2005).

Ненаголошена частка *та* бере участь у формуванні речень зі значеннями акцентованого протиставлення і власне-акцентування [7]. У реченнях зі значенням акцентованого протиставлення *та* вживають між протиставними компонентами, функцію яких можуть виконувати будь-які члени речення, але за обов'язкової умови входження в цю групу присудка, головного члена речення або всієї його предикативної основи, напр.: *З його здібностями **та** не вчиться!* (Кременчуцький телеграф. – 13.11.2014); *У себе в будинку **та** не зуміє він сховати?* (Вісник Кременчука. – 30.10.2014). Завдання такого протиставлення – підкреслити невідповідність предикативної ознаки і його носія чи ознаки й об'єкта або обставин його виявлення. Читаючи подібні речення, зазвичай маємо паузу між зіставляваними словами. Пауза посилюється тоді, коли за *та* вжито складник *щоб*, який розчленовує всю структуру на дві частини, напр.: *З його розумом **та** не зрозуміти? і З його розумом **та** **щоб** не зрозуміти?* [3].

Серед речень зі значенням акцентованого протиставлення С. М. Колесникова диференціює такі, у яких ознака зіставлявана (у плані допустового обмеження) з невідомим його суб'єктом, об'єктом чи обставиною. Тоді до складу групи обов'язково входить неозначений займенник: *що-небудь, хто-небудь, де-небудь, куди-небудь, чому-небудь* тощо. Значення акцентованої ознаки завжди поєднуване зі значенням упевненості в її наявності, напр.: *Я не думаю, що **хто-небудь** із українських чиновників чи бізнесменів ризикне підписатися під тими знижками, які хоче отримати Ryanair* (Цензор.net. – 2017.04.22) [3].

У межах речень зі значенням власне-акцентування в особливу групу виокремлено такі, у яких О. О. Шахматов [6] убачав значення афективного виявлення. Це майже завжди

репліки діалогу, у яких текст повідомлення (не обов'язково відповідь) акцентований із відтінком емоційного ставлення: подразнення, здивування, оцінки, впевненості тощо. Частка завжди починає собою репліку, вона може бути посилена часткою *ж/же*, що вжита за логічно виділеним словом, напр.: *Так чого ж ми не ставимо питання про продаж тих об'єктів, які держава не може все утримувати, які вже «лежать»? Так давайте будемо шукати ефективного власника для того, щоб ті підприємства підняти, давати робочі місця, давати зарплату* («5 канал». – 21.09.2009. – 23:00); *Та я цього тепер зовсім не боюся... Та не хочу я ні про що про таке в цю хвилину і думати...* (Кременчуцький телеграф. – 12.10.2013).

Структури зі сполучниковою часткою *теж* об'єднані загальним значенням негативного ставлення. Крім того, окремі значення структур із *теж* різняться залежно від характеру конструкції. До них насамперед зараховують іменні речення. В іменних структурах основну групу становлять непоширені речення зі значенням заперечення в предмета (зазвичай – особи) тої основної якості, яка повинна бути притаманна йому відповідно до його назви. Ці одиниці завжди передають значення негативного ставлення, глузування, іронії. До їх складу може входити форма *мені, вам*, що втрачає особове значення й виокремлена від системи форм відповідного займенника; форма *мені, вам* уживана безпосередньо після частки, напр.: *Теж мені розумник!* (Високий замок. – 02.03.2014); *Теж мені чоловік – не може самотійно...* (Високий замок. – 12.04.2009).

Поодинокими в публіцистичних текстах є випадки вживання частки *ще*. Можна виокремити конструкції з такими значеннями: 1) пригадування, віднесення до відомого; 2) побоювання; 3) невідповідності; 4) засудження, невдоволення, сумніви; 5) акцентування; 6) посилення.

У реченнях зі значенням пригадування, віднесення до відомого частка *ще* зазвичай уживана в середині речення, напр.: *Служив він у мене ще недавно* (День. – 11.03.2010); *Ці події ще називають «повстанням молоді»; я був свідком і учасником цього* (День. – 17.12.2014). Щодо присудка, то частка зазвичай стоїть у препозиції, а присудок виражений формою минулого часу, напр.: *Ще в листопаді Полторак анонсував кадрові зміни в структурі* (День. – 17.12.2014).

Типові правила розташування частки виявлювані і в дієслівних структурах із загальним значенням побоювання. Дієслово в подібних уживаннях завжди має форму майбутнього часу. У складі присудка частка перебуває безпосередньо при головному слові, напр.: *Хімічні підприємства треба швидше продавати, бо ще збанкрутують* (Радіо Свобода. – 26.10.2009).

Для частки *ще* в реченнях зі значенням побоювання характерне поєднання (не обов'язково безпосереднє) зі словами *мабуть, чого доброго, дивись* (у значенні приблизно), напр.: *Бо там справжня війна! Чого доброго, ще й вб'ють!* (Кременчуцький телеграф. – 10.10.2014).

Конструкції з часткою *ще* можуть передавати значення невідповідності ознаки виявлюваного і того, яким повинен бути характер названого. В основному це речення односкладні іменні, рідше – дієслівні. В іменних реченнях, зазвичай непоширених, частка може перебувати або на початку речення, або наприкінці (рідше). У першому випадку частці зазвичай передують сполучник *а*: невідповідність стверджується через протиставлення [7, с. 200–201], напр.: *А ще монашкою називають. Яка там вона монашка? Сама ж мені і розказувала, як приїхала до нас, то і «Отче наш» не знала* (Гордон. – 02.04.2015); *Ех ти... А ще друг називається!* (ДивенСвіт. – 01.02.2009).

На початку речення частка може поставати в ускладненій формі *ще й*, уносячи в речення додатковий відтінок градації, напр.: *Ще й третя категорія* (День. – 17.12.2014). У реченнях, головний член яких виражений поєднанням дієслова та іменника, виявлюване лексичне обмеження з боку дієслова: воно позначає називання в широкому значенні цього слова (*називатися, зватися, вважатися* і под.), напр.: *Ще вчителька називається...* (Кременчуцький вісник. – 09.09.2011).

У структурах із часткою *це* можуть бути передані своєрідні відтінки невдоволення, засудження, недовіри, сумніву, напр.: *Чи цілі **це** гроші?* (Українська правда. – 02.03.2009).

У реченнях, головний член яких виражений дієсловом у формі наказового способу, а частка стоїть у постпозиції, передано значення невдоволення й погрози, напр.: *Ти мені поговори тут **це** трохи* (Вісник Кременчука. – 11.11.2014).

Якщо значення погрози в реченнях із *це* відсутнє, тоді такі структури передають значення незгоди, несхвалення, невдоволення, недовіри, напр.: *Ти **це** мене повчи тут* (Радіо Свобода. – 21.02.2012).

Поширені структури з часткою *це* із загальним значенням акцентування, підкреслення виділеного. У складі присудка частка завжди вживана безпосередньо при головному слові, частіше вона оформляє групу членів, пов'язаних із присудком, напр.: *Коболєв вважає, що, відключивши газ жителям окупованих районів, Україна **це** більше погіршить їм ситуацію* (День. – 17.12.2014); *Я от нещодавно дивився телепередачу на «5 каналі», в якій журналіст із Донецька розповідав, що у них в місті – «все в порядку»: електроенергію не вимикають, газ є, місто прибирають краще, ніж Київ, та **це** й безкоштовно їжу роздають, цигарки та горілку... І взагалі, населення там живе добре, резюмував журналіст* (День. – 17.12.2014).

Значення посилення в реченнях із *це* виникає, коли частка поєднана із займенниковими словами *як*, *який* і кількісним *раз*, напр.: *Як **це** й досі Янукович на свободі?!* (Експрес. – 09.12.2014). Такі приклади є поодинокими, оскільки притаманні розмовному мовленню.

Нерідко на початку речення вживають частку *адже*. Вона виконує функцію підсилення висловлюваної думки, напр.: *Сам по собі проект «Південний потік» однозначно шкідливий для Євросоюзу. **Адже** він не веде до диверсифікації джерел постачання енергоресурсів. <...>. Цей сценарій умовно можна назвати «Європа в німецько-російському полоні». **Адже** Росія, в такому разі, спільно з Німеччиною будуть керувати газовими потоками в Європейському Союзі. РФ забезпечуватиме монополні постачання газу по всіх напрямках, а Німеччина буде «радити», як маскувати російську антиконкурентну політику під європейський манер. **Адже** Німеччина чим аргументує ЄС потребу схилити Росію до відновлення проекту «Південний потік»?* (День. – 17.12.2014).

Речення, побудовані за участю частки *адже*, об'єднані загальним значенням акцентування, підкреслення висловленого. Акцент зроблено на тому слові, із яким безпосередньо вжита сама частка. Щодо цієї частки, то виявлені деякі правила словорозташування. Найчастіше аналізовану частку вживають на початку речення, напр.: *Але очевидним від всіх цих змін буде ускладнення на кілька місяців механізмів сплати податків. **Адже** для освоєння нових правил бізнесу потрібно щонайменше півроку, а влада планує починати жити наступний рік одразу з новими податковими правилами* (День. – 17.12.2014); *Виникає відчуття того, що досягнута дуже значима ціль. Але це відчуття оманливе. **Адже** вступ до вузу і отримання диплому є не самоціллю, а лише інструментом на шляху до отримання статусу в суспільстві, особистісного розвитку і, звичайно, цікавої та високооплачуваної роботи* (Молодь України. – 17.12.2014).

Специфічні побудови зі складною часткою *тільки й*, напр.: *Ну от тепер би **тільки й** жити* (ДивенСвіт. – 04.04.2011). Ця частка виражає посилений відтінок обмеження, напр.: ***Тільки** мені й радості, що слухати ваше радіо* (Радіо Свобода. – 01.02.2010).

Ця частка завжди входить до складу головного члена речення або до складу присудка. Проте значення єдності і виключності, утворене таким поєднанням, виявлюване не в присудку або в головному члені речення, а в залежному від нього слові з об'єктним, обставинним або суб'єктним значенням (характерні випадки сполучникового приєднання такого слова), або в сполучниково приєднаній частині реченні [7, с. 209]: *Ми вже скільки часу **тільки і** чуємо про багатство* (Радіо Свобода. – 07.12.2009); *У кого міцніші нерви – той вистійть – **тільки і** всього* (Радіо Свобода. – 07.12.2009).

Специфічні для структур із часткою *тільки й* випадки сполучникового (зі *що*) приєднання слова, що зосереджує в собі значення видільного обмеження, напр.: *Скажіть, будь ласка, чому політики тільки і говорять, що про покращення життя в майбутньому?!* (Радіо Свобода. – 14.12.2009).

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, матеріал засвідчує, що функціонування часток у тексті вирізняється широким діапазоном додаткових градаційних відтінків значень і складною граматиною. Уживання часток у мові стає й стилетвірним засобом. Ця проблема є досить цікавою, актуальною, а тому потребує окремого наукового дослідження. Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у вивченні конкретних функцій часток у різних стилях сучасної української мови.

Список використаної літератури

1. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови / І. Вихованець, К. Городенська. – К. : Пульсари, 2004. – 400 с.
2. Вінтонів М. О. Актуальне членування речення і тексту: формальні та функційні вияви : монографія / М. О. Вінтонів. – Донецьк : ДонНУ, 2013. – 328 с.
3. Колесникова С. М. Семантика градуальності і способи її вираження в сучасному руському мові : монографія / С. М. Колесникова. – Москва : МПУ, 1998. – 180 с.
4. Николаева Т. М. Функции частиц в высказывании (на материале славянских языков) / Т. М. Николаева. – М. : Наука, 1985. – 168 с.
5. Стародумова Е. А. Соотношение функций союзов и частиц в контактном и неконтактном расположении / Е. А. Стародумова // Языковые категории в лексикологии и синтаксисе. – Новосибирск : Новосибирский ун-т, 1991. – С. 216–230.
6. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка / А. А. Шахматов. – Ленинград : Учпедгиз, 1941. – 620 с.
7. Шведова Н. Ю. Очерки по синтаксису русской разговорной речи / Н. Ю. Шведова. – Москва : Изд-во АН СССР, 1960. – 371 с.

References

1. Vykhovanets I. & Horodenska K. (2004). *Theoretical morphology of the Ukrainian language*. Kyiv: Pulsary (in Ukr.)
2. Vintoniv M. O. (2013). *Actual division of sentence and text: formal and functional manifestations*. Donetsk: DonNU (in Ukr.)
3. Kolesnikova S. M. (1998). *Semantics of graduality and ways of its expression in modern Russian*. Moscow: MPU (in Russ.)
4. Nikolaeva T. M. (1985). *Particles functions in utterance* (based on the Slavic languages). Moscow: Nauka (in Russ.)
5. Starodumova E. A. (1991). Conjunctions and particles function correlation in contact and non-contact arrangement. *Yazykovye kategorii v leksikologii i sintaksise (Language categories in lexicology and syntax)*. Novosibirsk: Novosibirsk university., 216–230 (in Russ.)
6. Shakhmatov A. A. (1941). *Syntax of the Russian language*. Leningrad: Utchpedgiz (in Russ.)
7. Shvedova N. Y. (1960). *Essays on the syntax of Russian colloquial speech*. Moscow : Publishing house of Academy of Sciences of the USSR (in Russ.)

DOROSHENKO Maryna Nesterivna,

postgraduate student of Ukrainian language department of Borys Grinchenko Kyiv University

e-mail: domarinen@ukr.net

FUNCTIONAL-SEMANTIC EXPRESSION OF PARTICLE IN MODERN UKRAINIAN LANGUAGE

Abstract. Introduction. *The article offers insight into the status of auxiliary parts of speech in contemporary Ukrainian linguistics. It also highlights key conceptions of the types of particles and provides analysis of their differentiated attributes.*

Particles in Ukrainian language constitute relatively small class of words, which is quite controversial regarding characteristics. It has to be mentioned, that the issue on extraction of sub-classes into classes of actualization marks is not completely solved, as construction of particles is not characterized by accuracy due to the absence of a unified principle of classification and linkage of etymologic-semantic and syntactic-functional principles.

Purpose. *The purpose of the work is to analyze the functional manifestations of connective particles in Ukrainian publicism.*

Results. *Particles class remains a subject for deep and multidimensional analysis in modern linguistics. Putting one or another functional-semantic property of particle in the forefront, scientists treat its classification differently. Besides, defined classes of particles are qualified unevenly: as classes under meaning or meaning and function, under meaning and use; or as classes under place and role in linguistic units or under role in word and sentence; or as a group under the character or expressing relation to communication etc. In our thinking, the most persuasive is classification, which defines three key sections of particles: phrase, inflectional and word-formative.*

The modern understanding of the particle is predicated on with a sequential analysis of a broad and narrow view of its nature, since in the original sense the notion of "particle" was identified with all official words (preposition, conjunction, particle-links and particles as such) and in the narrow approach the notion "particles" refers to a special class of words. As a part of speech, they are qualified as providing various additional shades to independent words or whole sentences, as well as used to form words and their forms.

Most of the particles in its meaning are the expressions of modal shades and tends to the category of modal words. Such a modality may be of a general sentence nature or relate to a separate component of the sentence.

Originality. *We recognize a special lexical importance of the particles. On the one hand, its specificity lies in the fact that it is an integral part of the modal (in wide sense) meaning of the whole expression. On the other hand, particles are one of the main means of representation in the expressing of pragmatic meanings. Semantics of particles is functional and pragmatic.*

Conclusion. *The boundaries of particles as a separate category of words are relative. First of all, this is due to the heterogeneity of functions of these service units.*

In functionality, the binding ability of a particle in different syntactic units brings it closer to the conjunction, but the atypical conveying of the relations between different parts does not allow to qualify it as a full representative of this lexico-grammatical class. This functional feature makes it possible to classify it as a syncretic service word - a conjunctive particle.

Key words: *particle; conjunction; sentence; statement; modality; structural type; semantic type.*

Надійшла до редакції 10.09.18

Прийнято до друку 12.10.18

ЛІНГВОСТИЛІСТИКА

УДК 81' 373.7:821.161.2-31Дочинець7Мафтей

DOI 10.31651/2076-5770-2018-2-65-72

ORCID 0000-0002-4882-5322

ПРОКОПОВИЧ Лідія Сигізмундівна

кандидат філологічних наук, завідувач кафедри
філологічних дисциплін та соціальних комунікацій
Мукачівського державного університету
e-mail: tubek25@gmail.com

СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНІ ФУНКЦІЇ ФРАЗЕМУ РОМАНІ МИРОСЛАВА ДОЧИНЦЯ «МАФТЕЙ»

У статті висвітлено фраземіку роману Мирослава Дочинця «Мафтей» як особливий образний, лінгвостилістичний та ментально-культурний феномен. Проаналізовано походження та особливості трансформації фразеологічних одиниць відповідно до стилістики твору, з'ясовано їх семантичне значення за словником та подано розгорнутий опис смислу фразем. Визначено дві головні риси семантико-стилістичної та функціональної особливості фразеологізмів у художньому мовленні Мирослава Дочинця. Це – народнорозмовна та психологічна вмотивованість. Форма фразеологізмів, природно, зумовлена експресивно-характеристичною формою закарпатських говірок, яка творить живе мовленнєве тло його роману. Головне в стилістичному ладі його твору – розмовна тональність, що ілюструє простоту і безпосередність сприйняття життя. До складу більшості фразеологізмів входять діалектні елементи: лексичні, фонетичні, граматичні. Ці усталені одиниці часто витворюють особливу емоційну тональність фрагментів роману, виступають яскравими мовленнєвими ідентифікаторами психологічного малюнка. Іншою не менш важливою рисою фразеологізмів Мирослава Дочинця є їхня психологічна вмотивованість. Глибокий, тонкий і складний психологізм у зображенні людей і внутрішніх конфліктів зумовили вибір таких фразеологізмів, котрі б інтенсивно підсилювали напруженість ситуації, служили засобом підсилення її психологічного тла. Зроблено висновок, що необхідність помістити в слово важливі особистісні асоціативно-оціночні конотації примушує письменника особливо ретельно відбирати мовні одиниці та організовувати у канві тексту.

Ключові слова: *індивідуально-авторський стиль; фразеологізми; трансформація; ампліфікація; фразеолого-паремійні номінації; соцікультурний зміст.*

Постановка проблеми. Кінець ХХ ст. і поч. ХХІ ст. позначений в історії української культури і літературної мови знаковими постатями і знаковими текстами. Майстри художньо-прозового дискурсу актуалізували нові теми, поглибили психологічний струміль в українській літературі, звернулися до глибинних джерел літературної мови, створюючи мовні типи персонажів і демонструючи пошуки нових форм авторської оповіді. «За півстоліття змінилася метамова дослідників мови української художньої літератури. Лінгвістичний аналіз виробив свої методи інтерпретації художніх текстів. Відбір самих текстів і оцінка їхньої естетичної вартості спирається на досвід колективного підсвідомого, що можна пояснити впливом мови на пізнання світу мовцем – інтерпретатором» [1, с. 287–288]. Під пером майстра мова модифікується, змінюється і починає жити своїм життям. Нашарування різних прочитань, різних ідей, виявлення тих потенціальних змістів, про які не замислювався автор, пов'язане з особливостями пізнання, з психологією творчості. Мова як мистецтво – особливий феномен. Як писав О. О. Потебня «Мистецтво – мова художника, і як за допомогою слова не можна передати

іншому своєї думки, а можна тільки збудити в ньому свою власну, та не можна її висловити і в мистецькому творі; тому зміст цього останнього (коли твір завершений) розвивається не в художника, а в тих, хто його розуміє [2, с. 130].

У важливій сфері культивування загальномовної норми, вироблення естетичної доцільності щодо вживання різних за стилістичною оцінкою мовних засобів художнім текстам відведено важливу роль. Зокрема тим художнім текстам, в яких використано народну мову «в усьому її мовному розмаїтті» [3, с. 366]. Зауважимо, йдеться про народнорозмовні вислови, діалектні слова, фразеологізми, словотвірні семантико-синтаксичні моделі висловлювань, в яких виявляється зміст і манера виразно національної комунікації. Фразеологію письменника не можна розглядати шляхом механічного роздроблення, поза художнім рівнем авторського мислення. До оцінювання семантико-стилістичних функцій фразеології треба підходити, маючи на увазі не лише літературознавчі й мовознавчі аспекти, а й культурологічні. Адже фразеологізми – це один із мікроелементів художньо-естетичного цілого, різнорідна сукупність яких створює складну систему – індивідуальний авторський стиль [4, с. 379].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фразеологічний фонд кожної мови унікальний у контексті відображення національно-специфічних рис етносу: в ньому акумулюються спостереження народу за довкіллям і самою людиною, духовний його досвід, закономірності перебігу психічних та когнітивних процесів, поведінкові стереотипи тощо. Вивченню фразеологічних засобів мовив аспекті взаємозв'язку понять *мова – культура – етнос* присвячені праці М. Алефіренка, Я. Барана, В. Калашника, О. Селіванової, Л. Скрипник, Н. Бабич, М. Демського, В. Ужченка, Д. Ужченка, А. Івченка, Г. Ступінської.

Сучасна ситуація глобалізації і взаємовпливів культур безперечно спричиняє перегляд і модифікацію національно-культурних вартостей. Фразеологізація – один із видів реалізації образності, яка в системі засобів художнього зображення і – ширше в системі поезики письменника займає вагому позицію. Фразеологізми здебільшого створені на словесних образах і є результатом розвитку образного мислення. Закарпатський письменник Мирослав Дочинець у своєму романі «Мафтей» вміло використовує не тільки давні мовні джерела українського народу, зокрема традиційні фразеологізми, але й свіжі, *трансформовані*, що часто виступають в ролі стилістичної фігури ампліфікації. Під трансформацією фразеологізмів розуміємо такі релевантні зміни в їх лексичному складі, синтаксичній структурі, семантиці, за яких узуальна стала виразу протиставлена його оказіональній формі «Трансформами називаємо традиційні стійкі сполучення слів, що зазнали змін компонентного складу та змісту з метою експресивізації чи оновлення вислову» [5, с. 110]. Мар'ян Демський справедливо зазначав: «Фраземи, принаймі наявні в слов'янських мовах, мають одну дуже цікаву властивість: вони позначають далеко не все пізнане людиною, але лише ті моменти, які з точки зору мовного колективу необхідно представити образно, емоційно, експресивно [6].

Фразеологізми створені здебільшого на словесних образах і є результатом розвитку образного мислення. До проблеми діалектики словесного образу й смислової структури словесної одиниці зверталися О. Потебня, Ш. Баллі, І. Гальперін, В. Коптилов. Це питання ґрунтовно висвітлено в монографії Р. Зорівчак «Фразеологічна одиниця як перекладознавча категорія» [7].

Деякі мовознавці не відносять до діалектних ті фраземи, у складі яких є лексичні, як і морфологічні, фонетичні діалектизми. «Наявність компонентів – лексичних діалектизмів у складі фразеологічних одиниць, – зауважує Н. Москаленко, – свідчить не про діалектний характер усього фразеологізму, а про його локальне походження або точніше про місце побутування, про мандрування по території України [8].

Однак із таким міркуванням важко погодитись. Те, що у структурі фраземи є діалектна одиниця будь-якого рівня, свідчить не тільки про її локальне походження, а про обмеження функціонування певною територією, про діалектну віднесеність її. «Інша річ,

що окремі з таких фразем, як, зрештою, й інші мовні одиниці, під впливом різних чинників стають надбанням літературної мови, набувають загальномовного поширення, втрачають локальну діалектну прив'язаність, репрезентуючи взаємодію літературної мови й діалектного мовлення» – розмірковують Василь та Валентина Грещуки [9, с. 73].

Дослідження фразеологічних одиниць складно уявити без аналізу контексту, в якому вони реалізуються. Темі реалізації та функціонування фразеологізмів у просторі художнього тексту присвячені роботи А. Васиної, Т. Євтушеної, Т. Кедич, Т. Здіховської, О. Мерзлікіної, В. Папіш, Т. Шульги, Л. Щербачук.

Актуальність наукового дослідження спричинена вагомістю і недостатньою розробкою у вітчизняному, так і зарубіжному мовознавстві питань, пов'язаних з інвентаризацією індивідуально-авторського фразеовживання. Варто також наголосити, що своєрідність підбору та специфіка введення фразеологічних одиниць в мовну тканину твору з урахуванням їхніх виражальних можливостей і значення в мовотворчому процесі своїм функціональними корінням сягає не лише генетики лінгвістичного мислення автора, але й мовної пам'яті всього народу.

Мета статті полягає в дослідженні семантико-стилістичних функцій фразем у романі Мирослава Дочинця «Мафтей». Досягнення поставленої мети передбачає опрацювання відповідних теоретичних праць, що стосуються фразеології загалом та художньої мови Мирослава Дочинця зокрема. При розгляді і оцінюванні фразеологічних одиниць як таких спираємося на теоретичні міркування та узагальнення відомих дослідників фразеології Ш. Баллі, В. Виноградова, М. Шанського, М. Демського, В. Ужченка, О. Селівної та ін. Мову художніх текстів Мирослава Дочинця досліджували А. Вегеш [10], Л. Прокопович [11], Р. Теребус [12].

Виклад основного матеріалу. У лінгвостилістичних розвідках, присвячених мові художніх творів Мирослава Дочинця, йдеться про потребу цілісного системного дослідження його фразеологічної системи, адже чи не кожен його твір зітканий із надзвичайно влучних та експресивно містких фразем, що вербально репрезентують не лише багатство закарпатських говірок, а й виступають важливими текстотвірними категоріями. Фразеологізми передають найтонші характеристики людей, відтворюють особливості того чи того явища, події, характеру, складний спектр емоційних станів. Ті самі реалії навколишньої дійсності залежно від життєвого досвіду людей, особливостей їхнього світосприймання можуть бути оцінені за допомогою висловів, в основі яких лежать не однакові образи. Пор.: *Хочеш повісти: куди нитка, туди й ігла? Куди кінць з копитом туди й жаба з хвостом.* Що означає «*слідкування однієї людини за іншою в поглядах, діях, справах*» (туті далі див. Словник фразеологізмів української мови) [СФУМ].

Свідченням когнітивної інтеграції ментальної і сакральної сфер в романі Мирослава Дочинця є фразеологізми з компонентом *Бог*:

Бог не осудить, а чорт і так із плечей не злазить (15, с.38); *Чоловік планує, а чорт шиє торбу* (15, с. 326). Лексема *чорт* у компонентному складі фразеологізмів позначена негативними пейоративно-оцінними конотаціями. *Гай – гай, неборе, знайдуться і в Бога для тебе ногавиці* (15, с.42). В цьому контексті прочитується фразеологізм: *кара Божя (Господня)* [СФУМ]. Автор вживає його для вираження обурення, незадоволення діями, намірами персонажа. *Чоловік мислить, а Бог креслить* (15, с. 326). В аналізованому контексті *Бог* позиціонується як керівник над світом, над людьми, надприродна істота, наділена вищим правом втілювати в реальність свої думки і плани на відміну від людей.

Отже, образного значення набули фразеологізми, які так чи так пов'язані з текстом Біблії. Аналізовані контексти позбавлені свого первісного релігійного ареолу і часто мають жартівливий характер.

За допомогою фразеологізмів здійснюється форма відтворення інформації, що охоплює норми, які є загальноприйнятими і відображені в закарпатських говірках. Серед

фразеолого-паремійних номінацій виокремлюємо групу виразів, які актуалізують сему 'смерть': *А отець рано покинув білий світ* (15, с. 235); *Біль усіх рівняє, а смерть примирює...* (15, с. 257).

Часове поняття «дуже рано» представлено структурно-семантичною моделлю *Рушили ми в треті когуги*. Словникове стилістично нейтральне значення фразеологізму *до третіх півнів* [ФСУМ]. Як зазначає В. Ужченко: «Характерною особливістю народнометрологічних позначень часу є їх «розмитість», приблизність, нечіткість. Час засвідчує ставлення людини до природи; час наповнений подіями, явищами, повторюваними циклами» [13, с. 457]. Особливо продуктивним є представлення часу за народними святами. «У романі Мирослава Дочинця часовим орієнтиром є такі свята: *Минулого Великодня пропала перша дівчиця. На Вознесіння – друга. На Петра – третя...* (15, с.13); *За кількоро днів по Петрові, вона вертає додому* (15, с.158); *У ніч – петрівку, настояну на яблучних росах, дістав я з ясенового дупла білу платинку...*(15, с. 158); *Жаливу ми брали до Великодня, як тільки тріснуть пупчики на вербі* (15, с. 184); *На Здвиження сталося. Коли гадя сходилося на свою прощу* (15, с.307) [11, с. 68].

Існує чимало шляхів авторських трансформацій фразеологічних одиниць. Не можемо залишити поза увагою фразеологізмами, які передаються стосунки між людьми. Соціокультурний зміст наявний у зображення типових пар чоловік-жінка. Адже одним із найважливіших архетипів, виокремлених філософом і психоаналітиком К. Г. Юнгом, є архетип родини, який виражає ставлення до нації, оскільки сім'я розуміється як основне мірило вартостей. Тому додатковим експресивним тоном характеризуються фразеологізми, в яких зображено жіночу вправність, хазяйновитість, бережливість: *Вода як та жона, що волоссям шиє, а дріт пряде* (15, с. 109); *Як у вас, русинів, кажуть: добра пряжа й на шкіпці напряде* (15, с. 133); *Бо з женою і пан Біг не вгадує. Ніколи не знаєш достоту, чи шиє, чи поре, чи бриє, чи стриже...*(15, с. 271); *Така їх природа. Ти сам казав, що жона кроїть уздовж, а шиє впоперек* (15, с. 272); Пор. про чоловіка: *Мати скоро зрозуміла, що чекати від мужа газдовитості марно. Із пса солони не буде* (15, с.181). Використання фразеологічних одиниць для окреслення жіночих та чоловічих образів художнього тексту не тільки збагачує його різнотипними мовними засобами та допомагає уникнути різноманітності, а робить образи більш рельєфними і спрямовує читача на осмислення образу на емоційному рівні, віддзеркалює їх соціальне та сімейне становище.

Когнітивно-семантичний простір лексеми *душа* фіксуємо у фразеологічному контексті: *Не каламутить собі душу* (15, с. 236): *скаламутити (всю) душу*. Надвичайно сильно, глибоко схвилювати когось, внести неспокій [ФСУМ]. Трансформацію фразеологізму *душа в п'яти втекла* [ФСУМ] спостерігаємо на прикладі: *Циммер не страх як противися, каже в бідолахи вже й так душа на плечі* (15, с. 132).

Концепт *доля* реалізується у складі розмовно-побутових фразеологізмів: *Марниця, все марниця, – вертався він до тям, не думайте, я не злий серцем. Та доля зла, Куди не глип – клин* (15, с. 59) і має негативне емоційне забарвлення. Зауважимо, що Мирослав Дочинець часто вплітає в текстову канву декілька фразеологізмів: *Суєта суєт*. Життєві дрібниці та їх оцінка як незначних, мізерних, не пов'язаних із справжніми цінностями життя [СФУМ]; *Лиха (гірка, щербата і т. ін.) доля* 1. *чия* Хто-небудь нещасливий, безталанний. 2 *Горе, нещастя* [СФУМ]; *Забити клин в голову (у тім'я)*. Викликати у когось певні думки, прагнення, бажання [СФУМ]. Таке вживання супроводжується експресивно оцінним відтінком розпачу, безнадії. Пор.: *Куди і на якому коні втечеш від судьбини* (15, с. 44); *В одну річку ніколи не ввійдеш двічі...* (15, с. 108).

Відчутного стилістично ефекту досягає письменник обираючи модель мовного контрастування. Наприклад, *Грив до неї халявки, прилюбився. А вона ним, як рядниною помикала туди - сюди* (15, с. 82). *Смалити халявки до кого*. Залицятися до кого-небудь; *Накрити (вкрити, напати, напнути, обпати і т. ін) мокрим рядом кого* 1. Виляяти когось (звичайно раптово, зненацька) або різко висловити своє незадоволення, сказати щось неприємне [СФУМ].

Письменник творчо ставиться до фразеологічного фонду національної мови. Такі перетворення фразеологічної одиниці як **Про рибу промовка, а риба тут** (15, с. 123) засвідчують характер уснорозмовної трансформації без втрати первинного значення фразеологізму: **Про вовка промовка**, що означає: тільки згадали про когось, а він саме тут. Пор. *Про вовка промовка, а вовк у хату* (М. Вовчок); *Про вовка промовка, а він осьде* (І. Франко).

Розмовний струмінь прозової мови підтримують характерні фразеологічні одиниці, що передають певні ситуативні сентенції:

- «вигадувати, прикрашати»:

Проте кіз у золоті не буду тобі показувати (15, с.13); *Усі кози в золоті кому*. Все здається, сприймається кращим, ніж є насправді [СФУМ];

Що за химині кури? (15, с. 203); *Розводити химині кури, зневаж*. Говорити про що-небудь пусте, не варте уваги [СФУМ];

- «робити щось намарне»:

І сіллю посипали, і вапняним молоком, прокислим вапном кропили – псові під хвіст (15, с.205); *Собаці (псу, кобилі) під хвіст, вульг.* Даремно, марно без позитивних наслідків [СФУМ];

- «хитрувати»:

Хитрувала баба з колесом та в спицях застрягла

- «базікати, теревенити»:

Казки казку вати – не волок тягти (15, с. 203).

- «розмірковувати, з'ясовувати»:

Але ти не морочи собі голову. – Я не морочу, я тяжкого до голови не беру (15, с. 20); *Морочити голову, чим, над чим*. 1. Розмірковувати, роздумувати над чим-небудь, намагаючись розібратись в чомусь, з'ясовувати, зрозуміти щось [СФУМ]; *Брати / взяти (забрати) собі в голову*. 1. Думати про що-небудь задумуватись над чимсь [СФУМ];

- «нервувати»:

Щоб далі не збавляти собі кров, я спішно покинув вертеп (15, с. 41) *Псувати / попсувати (зіпсувати) кров, кому зі сл. собі* Нервувати, дратуватися [СФУМ];

Тестовий матеріал роману засвідчує: в арсеналі мовних засобів Мирослава Дочинця фразеологізовані порівняння займають помітне місце, часто вражаючи оригінальністю, високохудожністю, глибиною висвітлення думки: **Як бджолине жало, солодка пам'ять** (15, с. 266). Пор. в іншому контексті: **Сам у кузні, як миш у горшківі. А скільки їх помагати запалося. Той хитрує, аби день перетягти. В того персти дерев'яні. Один націлявся що би вкрати – хоч під ніготь сховати** (15, с. 260).

В контексті семантика компонентів порівняння може переосмислюватися, набувати нових нюансів. Емоційний компонент, виникнувши на базі предметно-логічного значення (порівняння «як миш у горошківі» позначає передовсім стан несподіваної самотності, безпорадності, розгубленості. Порівняння схоплює основне в явищі, а далі автор через нанизування синтаксичних конструкцій розгортає своєрідне передбачення художнього образу.

Р. Зорівчак розглядає таку особливість фразеологізованих порівнянь з лінгвістичного погляду. Перший їх компонент, на думку дослідниці, зберігає своє пряме призначення, а інші зазнають часткового або повного переосмислення, перетворюючись при цьому з елемента порівняння в елемент інтенсифікації чи уточнення якості, що мислиться у першому контексті» [14, с. 39].

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Якщо визначити семантико-стилістичу й функціональну особливість фразеологізмів у художньому мовленні Мирослава Дочинця, то можна назвати дві головні риси. Це – народнорозмовна та психологічна вмотивованість. Форма фразеологізмів, природно, зумовлена експресивно-характеристичною формою закарпатських говірок, яка творить живе мовленнєве тло його роману. Головне в стилістичному ладі його твору – розмовна

тональність, що ілюструє простоту і безпосередність сприйняття життя. До складу більшості фразеологізмів входять діалектні елементи: лексичні, фонетичні, граматичні. Ці усталені одинці часто витворюють особливу емоційну тональність фрагментів роману, виступають яскравими мовленнєвими ідентифікаторами психологічного малюнка.

Іншою не менш важливою рисою фразеологізмів Мирослава Дочинця є їхня психологічна вмотивованість. Глибокий, тонкий і складний психологізм у зображенні людей і внутрішніх конфліктів зумовили вибір таких фразеологізмів, котрі б інтенсивно підсилювали напруженість ситуації, служили засобом підсилення її психологічного тла. Необхідність помістити в слово важливі особистісні асоціативно-оціночні конотації примушує письменника особливо ретельно відбирати мовні одиниці та організовувати їх у тексті.

Зрозуміло, світоглядні позиції й національна специфіка творчості митця значною мірою розкривається через мову його творів. Отже, систематизація та реєстрація фразеологічного розмаїття художніх творів письменника повинна покласти початок укладанню словника його мови. Окрім того, темою самостійної наукової розвідки може бути концептосфера фразеологічних одиниць Мирослава Дочинця.

Список використаної літератури

1. Єрмоленко С. Мовно-естетичні знаки української культури / С. Єрмоленко. – К. : Інститут української мови НАН України, 2009. – 352 с.
2. Потебня А. А. Мысль и язык. – Х., 1913 / А. А. Потебня // Эстетика и поэтика. – М., 1976 – С. 130.
3. Русанівський В. М. Історія української літературної мови. – К. : АртЕк, 2001. – 392 с.
4. Стецик Марія. Штрихи до проблеми ментально-культурних особливостей та функціонування фразеологічних одиниць у новелах Василя Стефаника / М. Стецик // Мовознавчі студії. Вип. 2: Фразеологізм і слово в тексті і словнику (За матеріалами всеукраїнської наукової конференції на пошану 75-річчя від дня народження професора Мар'яна Демського) – Дрогобич : Посвіт, 2010. – 592 с.
5. Глуховцева Ірина. «Скажи мені, хто я, тоді скажу тобі, хто ти» (трансформація прислів'їв у сучасній мові / Ірина Глуховцева // Культура слова. – 2013 – Вип. 78. – С. 109–113.
6. Демський Мар'ян. Українські фраземи і особливості їх творення. – Львів : Просвіта, 1994. – 63 с.
7. Зорівчак Р. Фразеологічна одиниця як перекладознавча категорія / Р. Зорівчак. – Львів: ЛДУ, Вища школа, 1983. – 176 с.
8. Москаленко Н. А. Лексичні діалектизми у складі фразеологізмів української літературної мови / Н. А. Москаленко // Українська літературна мова в її взаємодії з територіальними діалектами. – К., 1997.
9. Грещук Василь, Грещук Валентина. Фраземіка у словнику «Гуцульська діалектна лексика в українській художній мові» / Василь Грещук, Валентина Грещук // Мовознавчі студії. Випуск 2: Фразеологізм і слово у тексті і словнику. – Дрогобич : Посвіт, 2010.– 592 с.
10. Вегеш А. Промовистість назв романів М. Дочинця / Анастасія Вегеш [Електронний ресурс] // Режим доступу: [www. visnyk_filolog.uzhnu.edu](http://www.visnyk_filolog.uzhnu.edu).
11. Прокопович Л. С. Вербалізація концепту *час* у романі Мирослава Дочинця «Мафтей» / Л. С. Прокопович // Науковий вісник ДДПУ імені Івана Франка. Серія «Філологічні науки». Мовознавство. Том 2 № 8, 2017.– С. 66–69.
12. Теробус Р. М. Функціне навантаження власних назв у романах Мирослава Дочинця «Криничар» та «Вічник» / Р. М. Теробус // Науковий вісник ДДПУ імені Івана Франка. Серія «Філологічні науки». Мовознавство. Том 2 № 8, 2017. – С. 110–113.
13. Ужченко В. Часовий код українських фразем / В. Ужченко // Лінгвостилістика: Об'єкт – стиль, мета – оцінка: Збірник наукових праць, присвячений 70-річчю від дня народження проф. С. Я. Єрмоленко / Відп. ред. академік НАН України В. Г. Складенко. – К., 2007. – С. 457–464.
14. Зорівчак Р. Семантична структура словесного образу: до методології перекладознавчого аналізу / Р. Зорівчак // Провідні лінгвістичні концепції кінця ХХ ст.: Тези всеукраїнської наукової конференції. – Львів, 1996. – С. 105-106.

ДЖЕРЕЛО ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

15. Дочинець М. Мафтей. Книга написана сухим пером. Роман. / Мирослав Дочинець. – Мукачево : Карпатська вежа, 2016. – 352 с.

Умовні позначення

СФУМ – Словник фразеологізмів української мови / Уклад.: В. М. Білоноженко та ін. – К. : Наукова думка, 2003. – 1104.

References

1. Yermolenko, S. (2009). *Language and aesthetic signs of Ukrainian culture*. Kyiv: Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine (in Ukr.)
2. Potebnia, A. A. (1976). *Thought and language*. Moscow: Nauka (in Russ.)
3. Rusanovskiy, V. M. (2001). *History of the Ukrainian Literary Language*. Kyiv: ArtEk (in Ukr.)
4. Stetsyk, Maria (2010). Issues to the problem of mentally-cultural peculiarities and the operation of phraseological units in the stories of Vasyl Stefanyk. *Linguistics studios. Whip 2: Phraseologism and the word in the text of the dictionary (According to materials of the All-Ukrainian scientific conference in honor of the 75th anniversary of the birth of Professor Maryan Demsky)* Drohobych: Enlightenment, 2010. (in Ukr.)
5. Gluhovtseva, Irina (2013). «Tell me who I am, then I will tell you who you are» (transformation of proverbs in the modern language. *Culture of the Word*. 78. 109–113. (in Ukr.)
6. Demsky, Marian (1994). *Ukrainian phrases and peculiarities of their creation*. Lviv: Enlightenment (in Ukr.)
7. Zorivchak, R. (1983). *The phraseological unit as a translation*. Lviv: LDU, Higher School (in Ukr.)
8. Moskalenko, N. A. (1997). A lexical dialecticism in the phraseology of the Ukrainian literary language. *Ukrainian Literary Language in its Interaction with Territorial Dialects*. Kyiv (in Ukr.)
9. Greschuk, V. & Greschuk, V. (2010). Phrasemic in the dictionary "Hutsul dialect vocabulary in the Ukrainian artistic language". *Linguistics studios*. Issue 2: Phraseologism and word in the text and dictionary. – Drohobych: Enlightenment (in Ukr.)
10. Vegesh, A. The pronouncency of the names of novels of M.Dochynets [Electronic resource] // Access mode: www.visnyk_filolog.uzhnu.edu.
11. Prokopovych, L.S. (2017). The Verbalization of the Concept of Time in the novel Myroslava Duchinka "Mafthey". *Scientific Bulletin of the Ivan Franko DDPU. Series "Philological Sciences". Linguistics*. 2. 8, 66–69. (in Ukr.)
12. Terubus, R. M. (2017). Functional loading of proper names in novels of Myroslav Duchinka "Krynychar" and "Vichnyk". *Scientific herald of Ivan Franko DDPU. Series "Philological Sciences". Linguistics*. 2. 8, 110–113. (in Ukr.)
13. Uzhchenko, V. (2007). Time code of Ukrainian phrases. *Lingovystilistika: Object – style, purpose – assessment: Collection of scientific works devoted to the 70th anniversary of the birth of prof. S. Ya. Yermolenko* Kyiv 457–464. (in Ukr.)
14. Zorivchak, R. (1996). Semantic structure of verbal image: to the methodology of translation analysis. *Leading linguistic concepts of the late twentieth century. : Theses of All-Ukrainian Scientific Conference*. Lviv. 105–106. (in Ukr.)

Illustrated material

15. Dochynets', M. (2016). *Maftey*. A book written by dry pen. Novel. Mukachevo: Karpatska vezha (in Ukr.)

Abbreviations

SFUM – Slovník frazeologizmů ukrajinského jazyka (2003) / Ed. V. M. Bilonozhenko ta in. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.)

PROKOPOVYCH Lidia Sygizmundiva,

Candidate of philological science, head of the department of philological sciences and social communications of Mukachevo state university

e-mail: tubek25@gmail.com

**SEMANTIC AND STYLISTIC FUNCTIONS OF PHRASEOLOGICAL UNITS
IN THE NOVEL «MAFTEY» BY MYROSLAV DOCHYNETS**

Abstract. Introduction. *The current situation of globalization and co-influence of cultures undoubtedly causes revision and modification of national and cultural values. Phraseological derivation is one of the types of figurative implementation, which is rather important for the system of means of artistic image as well as for the poetics of the writer. The phraseological units are mostly made-up on verbal images and are the results of the development of figurative thinking. Transcarpathian writer Myroslav Dochynets in his novel "Maftey" skillfully uses not only ancient language sources of the Ukrainian people, for example traditional phraseologisms, but also fresh, transformed phraseological units often acting as a stylistic figure of amplification.*

Purpose. *Aim of the article lies in the research of semantic and stylistic functions of phraseological units in the novel «Maftey» by Myroslav Dochynets.*

Methods of investigation. *Method of functional and stylistic analysis made it possible to investigate the language-expressive, axiological, occasional significance of phraseological units.*

Results. *Phraseological units render the subtle characteristics of people, reproduce the features of the phenomenon, events, character, complex spectrum of emotional states. Two main characteristic features can be singled out in the artistic speech of the novel "Maftey" by Myroslav Dochynets, taking into consideration their semantic, stylistic and functional peculiarity. The first is bulky and psychological*

motivation. The form of phraseologisms, of course, is influenced by expressive characteristic form of Transcarpathian dialect sayings, which creates a living language background of his novel. The main thing in the stylistic system of his work - the spoken tone, which illustrates the simplicity and directness of perception of life. The majority of phraseologisms include the following dialectal elements: lexical, phonetic, grammatical. These well-established ones often create a special emotional tone of the fragments of the novel, they act as bright linguistic identifiers of the psychological image.

Another feature of the same importance is psychological motivation of Myroslav Dochynets' phraseological units. Deep, sophisticated and complex psychology in people depiction and internal conflicts led to the choice of those phraseologisms, which would intensively intensify the tension of the situation, served as a means to enhance its psychological background. Writer's necessity to place into a word some important personal associative and appraisal connotations forces him to select carefully phraseological language units and insert them into the text canvas.

***Scientific novelty of the results of investigation** lies in the fact that, it is the first made analysis in lingua-Ukrainian studies of the phraseological units in the novel of the modern Transcarpathian writer Myroslav Dochynets in the context of the language of Ukrainian prose of the beginning of the XX century. The functional-semantic and genre-style features of the investigated group of phraseological units are outlined.*

***Conclusion.** Of course, philosophical positions and the national specificity of the artist's creative work are largely disclosed through the language of his works. Thus, the systematization and registration of the phraseological diversity of the works of the writer should begin the process of author's language dictionary make up. In addition, the subject matter of the following scientific research lies in the investigation of conceptual sphere of phraseological units of M.Dochynets.*

***Key words:** individual and author style; phraseologisms; transformation; amplification; phraseological and proverb nominations; sociocultural content.*

Надійшла до редакції 10.05.18

Прийнято до друку 12.06.18

УДК 811.161.1'26

DOI 10.31651/2076-5770-2018-2-73-79

ORCID 0000-0002-9394-1664

КАЛЬКО Валентина Володимирівна,
кандидат філологічних наук, доцент,
докторант кафедри українського мовознавства і
прикладної лінгвістики
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького
e-mail: mkalko@ukr.net

СТИЛІСТИЧНА МЕТАФОРА-ПАРЕМІЯ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті проаналізовано стилістичні особливості метафор-паремій в українській мові. Матеріалом аналізу послуговували художні твори української літератури XIX–XXI ст., а також тексти публіцистичного стилю різної тематики. Установлено, що як метафора, прислів'я належить до стилістичних фігур, здатних закодувати глибинний зміст, активізувати його, сприяє компресії, виразності текстового матеріалу. Більшість метафор-паремій пов'язана з антропоморфізмом, зооморфізмом і побутоцентризмом.

Ключові слова: стилістика, стилістична фігура, паремія, метафора, антропоморфізм, зооморфізм, побутоцентризм, символ.

Постановка проблеми. Виразні семантико-стилістичні риси паремій – їхня образність і глибинний зміст відсвіжують мовлення, роблять його невимушеним, містким, влучним, «ці згустки розуму й емоцій, як і мова, отже, наскрізь пронизані враженнями оцінками, почуттями, пристосовані до вербалізації семантики мовця і слухача, читача; вони суціль комунікативні й прагматичні, з найширшою й деталізованою шкалою конотацій» [1, с. 262], що й, власне, визначає їхнє продуктивне використання як експресивно-стилістичних засобів. Прислів'я функціонують у співвідношенні з іншими знаками тексту як стилістичні фігури, забезпечуючи його увиразнення, оригінальність, слугуючи прийомами посилення змісту тексту, розширюючи емоційно-експресивні можливості твору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як відзначають Л. І. Мацько, О. М. Мацько, О. М. Сидоренко, прислів'я належить до стилістичних засобів [2, с. 447]. Одним із найважливіших завдань функційної стилістики, найбільш актуальних для лінгвістичної теорії тексту й комунікації, є аналіз фігур мовлення як стилістичних прийомів – «навмисного й свідомого підсилення якої-небудь типової, структурної і / або семантичної риси мовної одиниці (нейтральної чи експресивної), що досягло узагальнення і типізації, а отже, стало породжувальною моделлю» [3, с. 29–30]. Стилійстична фігура – це «побудований за певною моделлю засіб мовлення, властивий відповідному стилю, сфері спілкування, який надає їм виразності, образності, експресивності шляхом свідомого посилення якихось рис мовних одиниць, відхилення планів змісту або форми від буквального простого способу повідомлення» [4, с. 694]. Фігуративність паремій зумовлена їхнім особливим змістовим навантаженням, специфікою семіозису (нетривіального позначення), образністю, емоційністю, експресивністю тощо. О. О. Селіванова розмежує серед найбільш регулярних фігур мовлення фонетико-сміслові, графіко-сміслові, семантико-сміслові, структурно-сміслові [5, с. 107].

Метою статті є стилістичних особливостей метафор-паремій в українській мові. Матеріалом аналізу послуговували художні твори української літератури XIX–XXI ст., а також тексти публіцистичного стилю різної тематики. Як основний метод дослідження використано лінгвостилістичний аналіз – для виявлення й характеристики паремій як образних засобів, стилістичних фігур, зокрема метафори.

Виклад основного матеріалу. Метафору, слідом с за О. О. Селівановою, розуміємо як «найпродуктивніший креативний засіб збагачення мови, вияв мовної

економії, семіотичну закономірність, що виявляється у використанні знаків однієї концептуальної сфери на позначення іншої» [4, с. 388]. За Дж. Лакоффом та М. Джонсоном, метафора пов'язує дві поняттєві зони, одна з яких чітко структурована і добре відома учасникам комунікації – це сфера-джерело (донорська зона), а інша – сфера-мішень (реципієнтна зона), яка вимагає категоризації, пояснення, концептуалізації [6]. У процесі метафоризації донорська зона слугує для опису нового, відносно невідомого фрагмента дійсності. Традиції перенесення інформації з однієї сфери на іншу пов'язані з культурою (міфологічною, релігійною, політичною, соціальною, історичною терміносистемами) народу. На особливості процесу метафоризації впливає етнічна природа свідомості та культура етносу, оскільки мотиваційною ознакою метафор є національно-культурна мовна своєрідність [6, с. 124]. Культура визначає власне взаємодією реципієнтних зон із донорськими та те, з якої сфери діяльності буде запозичено вихідний концепт, сцену чи сценарій, використовуваний для вербалізації певного смислу.

Досить продуктивно паремії використовують у текстах художньої літератури для вираження семантико-сміслових фігур – найбільшої групи, частиною якої є тропи, когнітивна природа яких «могла б бути схарактеризована як репрезентація мовними засобами неістинної, такої, що не відповідає пропозиції інформації, яка висвічується в асоціативно-термінальній частині концепту» [5, с. 108]. Вони забезпечують образність художньої мови, посилюють емоційність, виразність, допомагають письменникові яскравіше змалювати персонажів, оскільки є «будівельним матеріалом для створення образних засобів із заданим стилістичним ефектом» [2, с. 39]. У художніх текстах паремії передовсім слугують для реалізації метафори як стилістичного засобу, що являє собою «приховане порівняння, здійснюване шляхом застосування назви одного предмета до іншого, що виявляє таким чином яку-небудь важливу рису іншого» [7, с. 83]. Т. А. Єщенко цілком слушно висловлює думку, що «метафора становить ієрархічно вищий рівень поетичного образу. Вона перебуває в ядерній сфері всієї системи художніх засобів, і динамізм тропів спрямований саме з периферії (де містяться всі інші тропи) у бік метафори» [8, с. 170]. Паремійна метафора як стилістична фігура належить до розгорнутих метафор, що, синтезуючи певні ознаки, надають кількісної й якісної інформативності та влучності висловленому, сприяють формуванню емоційно, естетично, культурно насиченого образу. У художньому тексті прислів'я уможлиблює формування метафоричних сценаріїв, які увиразнюють авторський стиль, впливають на читача, активізують сприйняття. Паремійна метафора розрахована на здійснення прагматичного впливу на реципієнта. Зрозуміти паремію-метафору можна лише в контексті твору, де всі асоціації злиті воедино.

Першим різновидом вживання паремії як семантико-сміслові стилістичної фігури є зооморфна метафора, умотивована процесами «аналогізації сценаріїв двох концептів, що ґрунтуються на наївних, часом інтуїтивних уявленнях про стан тварин, стереотипах етносу щодо них та пов'язаних із цим гештальтах» [9, с. 43]. Приміром, у контексті *Дійшло до Івана: князь вказує йому місце. «Що ж, мишу проковтнути образу. Це наука: знайся кінь з конем, а віл з волем. Приятелювання з князем небезпечне»* (Р. Федорів) метафоричне значення прислів'я *Знайся кінь з конем, а віл з волем* [П-89, с. 160] «кожен має триматися свого соціального стану» увиразнює стосунки між князем Ярославом Осьмомислом та співцем Іваном.

Якщо у текстовому фрагменті *Це підкреслювало, що паном у домі має бути чоловік, а не жінка, бо біда тому дворові, де корова наказує воліві* (І. Огієнко) паремія *Біда тому дворові, де корова наказує воліві* [П-89, с. 156] має традиційний глибинний зміст, підтримуваний лівобічним контекстом, то в мікротексті *Австріяки відступили в ніч, звідки й вистромилися. Провидніло, і настала моя черга вкусити печеного лиха. Камінь напикався, як під у печі. Я зрізував багнетом іржаві гілки ялівцю і стелив під себе. Та на тій колькій постелі довго не полежиш, все тіло в шпичаках. Та ще й каміння сипалося*

згори, треба було пантрувати, аби не причмелило. **Біда тобі, воле, як тебе й корова коле** (М. Дочинець) вона трансформує своє метафоричне значення до «зле тій людині, якій завдають прикрощів різні природні чинники».

Зооморфна паремійна метафора в художніх текстах ґрунтується на тому, що тварини втілюють риси людини чи соціальні ролі: лисиця – хитрість, лев – силу, голуб – вірність, щука – хижацтво тощо [10, с. 49], пор.: *Імператор говорив Ростиславові Михайловичу і всьому посольствові болгарському вельми теплі слова, але помста за те безчестя і теперішня втіха в душі не гасли. Те відчував Ростислав і подумки для себе відзначив: «Дивиться лисицею, а думає вовком»* (І. Корсак); *Але теплого мілководдя не буде. Як кажуть у народі, на те щука в річці, щоб карась не дрімав. Роль хижої риби тут відводиться, звісно ж, Юлії Тимошенко, що здатна стати не лише найгострішим, а й найконструктивнішим критиком дій Порошенка-президента. Такий «дуєт», може, й нагадуватиме де в чому персонажів української класики: Карася та Одарку із «Запорожця за Дунаєм», де «підконтрольний» чоловік вимушений звітувати перед вибагливою дружиною, але ця модель є кращою, ніж діалог і співпраця з потенційними сепаратистами та просто антидержавними силами* («Український тиждень» № 21 (341). 23–29.05.2014).

Метафорична переінтерпретація паремій почасти слугує стилістичним засобом відображення самохарактеристики персонажа. Так, складником текстового фрагменту – *Але я не забирав її з собою, бо, як ви, люба пані, можете собі уявити, охотників до цих речей багато, аж надто багато. За мною стежили. Навіть підглядали, що я беру з собою до шпиталю, ба перетрусили там усі мої речі. Другого ж дня перетрусили пожитки, що я залишив у шпитальній камері схову. Але я це передбачив; старого горобця на полові не обдуриш; я знаю, що роблять з людиною гроші...* (Й. Хмелевська) є паремія *Старого горобця на полові не обдуриш* [П-89, с. 218], де герой ідентифікує себе як *старого горобця*, що постає як метафоричний образ бувалої, досвідченої людини, яку неможливо обдурити на чомусь простому.

Прислів'я можуть також слугувати стилістичним засобом метафоричного позначення характерних рис персонажів. Приміром, контекст *У моїй присутності скаржилася Майрі, що з ним обходиться не по правді якийсь потаємний ділок. Ділок той за документами, корі Синяжин батько, працюючи десь у області, має можливість виписувати, отримує у великій кількості зерно, потай переробляє його на горілку, продає, а гроші майже цілком забирає собі. Касьчиному батькові перепадають жалюгідні крихти. «То що ти хочеш?» – спитала Майра. – «Щоб ділив порівну». – «По-перше, вовкові барана з горла не видереш, по-друге, батькові твоєму краще від цього діла відійти, поки не пізно»* (Д. Вітюк) містить прислів'я *Вовкові барана з горла не видереш* [П-89, с. 202], ужите для характеристики персонажа – афериста, махінатора, пов'язаної зі стереотипним потенціалом, з одного боку, *вовка* як метафоричного уособлення жорстокої, зажерливої багатой людини, експлуататора чужої праці, здирника, а з іншого – *барана*, що символізує жертву. Натомість паремійна метафора *Знає кішка, чиє сало з'їла* [П-89, с. 184] у контексті *Йшла, дивлячись просто перед собою, але куточками очей побачила, як Арсен зняв руку з коліна дівчиська й зробив спробу заховатися за неї. Отож знає кішка, чиє сало з'їла* (Р. Самбук) підкреслює здатність героя визнавати свою провину.

Другим досить представленим різновидом уживання паремії як семантико-сислової стилістичної фігури є антропоморфна метафора, оскільки значна частина прислів'я позначає поняття й явища предметного й непередметного світу, асоціативно приписуючи їм дії, стани, властивості, ознаки, поведінку людини. Причину широкої репрезентації метафор такого типу вбачаємо також і в тому, що «нічого в пізнанні природи людина не отримує без первісної антропологізації предмета дослідження» [11, с. 13]. Як стилістичні прийоми паремії антропоморфні метафори продуктивно взаємодіють із реципієнтним доменом ЧАС. У процесі цього спостерігаємо асоціативне поєднання знаків донорського домену ЛЮДИНА як із темпоральним знаком-гіперонімом,

пор.: *За Мартою постійно хтось слідує – пані Агнеса, Петро, медсестри. Навіть уночі. Наразі – активна реабілітація. Лікарі переконують: час – найліпший лікар* (Дара Корній), так і з гіпонімами на позначення часових відрізків, напр.: *– Та не забирайся ти в крижаний панцир. Відкладемо проблеми на потім, ранок вечора мудріший. Ходімо!* (В. Пеунов); *Їде осінь на рябому коні. / Рябі в осені дні: / То сизая хмара низько нависне, / То ясно сонечко весело зблисне* (В. Пепа).

Водночас паремії – антропоморфні метафори відображають і різні періоди людського життя, уселяючи оптимізм на світле майбутнє, позитивні зміни на краще, які ґрунтуються на протиставленні похмурих і сонячних, погожих днів, пор.: *Всі шукали щастя, говорили «загляне сонце і в наше віконце», а про свободу люди не говорили* («Буквоїд» 21.10.11). Переінтерпретація знаків донорського домену ЛЮДИНА може відбуватися і в межах реципієнтного домену ПРИРОДНЕ ЯВИЩЕ, напр.: *У ніч перед святом Юрія молодь перестрибувала через полум'я. Кожен повинен був приборкати в такий спосіб вогонь, як Юрій свого коня гнуждає, «бо вогонь добрий слуга, але поганий господар»* (Г. Кожелянко). Паремійна метафора у цьому контексті слугує стилістичному увиразненню сприйняття двоїстої природи вогню: з одного боку, він корисний, бо дає тепло, а з іншого – шкідливий, оскільки людина, втрачаючи над ним контроль, може зазнати великих збитків. Підґрунтям цього є компоненти паремії – лексеми *слуга* і *господар*, які зазнають метафоричної переінтерпретації.

Цікавим семантико-стилістичним різновидом антропоморфної переінтерпретації компонентів паремій у відповідних текстових фрагментах є «родинна» метафора, пов'язана з аналогізацією природних та предметних феноменів із лексемами на позначення кровної спорідненості: *батько, мати, брат, сестра* тощо. Продуктивність такої паремійної метафори можемо пояснити її потужними можливостями характеристики ставлення людини до довкілля, пор.: *«Не бути тому, не бути, – кричали запорозці. – Січ – мати, а Луг – батько. Сядемо новим кошем, а поки нас, поти й Україні не пропасти. Гетьман ще живий»* (Б. Лепкий); *Ніч – мати, а степ – батько. Обоє сприяли козакам, як своїм дітям рідним* (Б. Лепкий); *Узявши торбу й книжку, Тарас віддихався й пішов у ніч. Дорогу в Лисянку він добре знав. Проте звернув на греблю, щоб вийти в степ за левадою й піти полями просто на захід. Ніч – мати, а степ широкий – батько для козака!..* (В. Шевчук); *«Скрізь земля – мати, а батько – Бог»* (Б. Лепкий). Прагматичний потенціал прислів'я як стилістичної фігури метафори дає змогу актуалізувати увагу читача, аксіологічно маркувати повідомлення, напр.: *– А в нас на обід борщ та каша – мати наша, – сказала Ївга й осміхнулась* (І. Нечуй-Левицький); *Хліб – батько, вода – мати. Люди здавна шанують воду. На знак пошани чоловіки знімали шапки, коли пили воду. Жінки зранку одягали чисте вбрання та йшли за водою. Приносили стільки, щоб вистачило на цілий день. Після цього вони переодягалися. У робочій одежі жінки виконували господарські роботи* (Т. Сало); *Але голод не свій брат, вічно терпіти його несила, надто коли мусиш працювати. І Євген почав нишком красти* (Б. Антоненко-Давидович); *Дівчата не хотіли цього одягати, але холод не свій брат – примусив. Вони тремтіли від холоду і страху* (Н. Семенюта).

Вважаємо, що паремійна метафора ґрунтована на образі матері належить до архетипних, які «існують на доконцептуальному рівні як ідеальні когнітивні моделі, а на концептуальному рівні впорядковують у схематичних моделях образів різні концепти, що структурують концептуальний рівень» [12, с. 222]. У художніх текстах продуктивно вживано паремію *Земля – мати*, пор.: *Не можна землю бити, і дітей сього треба навчати, і не можна землю лихим словом згадувати, бо земля – мати, а ми сини й дочки її, се свідчу я, Нестор, чиї діди й прадіди з роду оратаї* (В. Дрозд); *– Земля – мати, казав він, – шануй її, то вона тебе озолотить, а оті генделі всякі, то чорт зна що! То від лукавого!.. З того добра не буде!..* (Б. Грінченко); *– Благодать нам послана: живи й радій. Ось, сказати б, природа землі нашої: чи є де краща? Та ви мене в раювання Едемів пішліть, скажу все одно — пропаду там, зів'яну, бо чуже сонце не гріє, чужа земля не*

пригорне, а тільки своя земля – мати (Ю. Косач). У цих контекстах прислів'я як стилістичні фігури передають ідею святості, істини, правди, пізнаваних не логічними закономірностями, а духом. Такі паремійні метафори виокремлюють відповідні вияви довкілля як найбільш значущі для життя українців.

У художніх творах автори активно вживають як метафору різні варіанти паремії *Ніч – мати* [П-89, с. 77], пор.: – *Що поробиш, козаче, треба ж твого братчика рятувати, – відповів Остап, торкнувши хлопця за плече, і додав: – Нічого, місяць – то козацьке сонце, а ніч – козацька мати...* (Д. Білий); *А там – ніч, мати козацька, прийме їх під свої темні крила, а дикий степ, що розіслався між Дністром і Бугом, поглине, як море тріску* (В. Малик); *Ніч – козацька мати. Легко йдеться, хоч наплечники обтяжені. Микола думав, що Віктор нездарний піхотинець, а той, набувши сил за останній час, біжить, мов на весілля* (Данко Вітер). Розумінню цієї метафори сприяє символіка ночі, яка в народних уявленнях є матір'ю смерті та сну. Живе на протилежній від вирію стороні, на далекому заході, де кінчається земля. Коли на землю приходить богиня ночі, богиня смерті Мара теж приходить із царства мертвих, щоб забрати з собою наступну жертву. Ніч – охорониця людини, замикач зла [13, с. 336]. З огляду на це в пареміа-метафора породжує низку асоціацій, позначаючи сприятливий для персонажа час. Стилістична метафора виявляє в паремії її глибинний зміст. Приміром, у фрагменті *А вартіві почувли, та пізно, як тікали вже. Стрілянину зняли там таку були. Ну, ніч – мати. Піймай його! Він радо сміявся очима, що так поталанило втікачам* (А. Головка), який передає стан справ героя, паремійна метафора *Ніч – мати* повністю реалізує свою глибинну семантику завдяки сполученню з правобічним контекстом. Унаслідок цього створений асоціативний образ набуває конкретного змісту.

Третім різновидом функціонування паремії як семантико-сислової стилістичної фігури є артефактна метафора, пов'язана з побутоцентризмом, виявлена у позначенні різноаспектної діяльності людини знаками ситуацій та предметів побутової концептосфери [9, с. 44]. Така паремійна метафора естетично збагачує текст, надає йому емоційно-експресивного забарвлення, пробуджує уяву читача, розкриваючи шляхом порівняння двох явищ нові грані одного з них, адже метафорична переінтерпретація – це «перехід інтуїтивного осяяння в царину раціональних понять. Ознаки чим несподіваніших, віддаленіших об'єктів переносяться з одного на другий, тим яскравіша, оригінальніша метафора» [14, с. 100], пор.: *Але схаменилися й турки: несамовито кидаються на запорожців, як голодні вовки. Одчай додає їм сили. Нема більшої ганьби, ніж втекти з бою. Трапила коса на камінь: краще й козакам тричі вмерти, ніж відступити, пустити на свою землю ворога* (М. Пригара). Прислів'я *Трапила коса на камінь* розширює свій глибинний зміст «про двох упертих людей, які не хочуть одне одному поступитися» до «про два військові загони, кожен із яких однаковою мірою прагне перемогти ворога».

Висновки та перспективи дослідження. Вважаємо, що метафора-паремія як стилістичний засіб відображає насамперед типові ситуації, усталені в українській етносвідомості, сформовані на основі життєвого досвіду, оскільки їхнім підґрунтям є образна мотивованість, зрозуміла всім членам мовної спільноти. Метафора-паремія передовсім прагматично маркує ставлення автора до зображуваного, сприяє економії мовних засобів, емоційно збагачує текст, естетично впливає на читача. Вона належить до однієї з найвикористовуваних стилістичних фігур, здатних закодувати глибинний зміст, активізувати його, сприяє компресії, виразності текстового матеріалу. Перспективу подальших досліджень убачаємо в аналізі стилістичного потенціалу українських паремій.

Список використаної літератури

1. Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К. : Знання, 2007. – 494 с.
2. Мацько Л. І. Стилістика української мови / Л. І. Мацько, О. М. Мацько, О. М. Сидоренко. – К. : Вища школа, 2005. – 462 с.

3. Galperin I. R. *Stylistics* / I. R. Galperin. – М. : Higher School Publishing House, 1971. – 334 p.
4. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К., 2010. – 844 с.
5. Селіванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации / Е. А. Селіванова. – К. : Фитосоцицентр, 2002. – 336 с.
6. Lakoff G. *Metaphors We Live By* / G. Lakoff, M. Jonson. – Chicago : CUP, 1980. – 242 p.
7. Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка / И. В. Арнольд. – М. : Просвещение, 1990. – 330 с.
8. Єщенко Т. Функціональна трансформація метафор у поетичному мовленні / Т. Єщенко. *Функціонально-когнітивні вияви граматичних структур*. К. : ІЗМН, 1998. – С. 165–171.
9. Селіванова О. О. Нариси з української фразеології (психологнітивний та етнокультурний аспекти) / О. О. Селіванова. – К.; Черкаси : Брама, 2004. – 275 с.
10. Літературознавча енциклопедія : У 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – Т. 2. М (Маадай-Кара) – Я (я-форма). – 622 с.
11. Попович М. В. Понимание как логико-гносеологическая проблема / М. В. Попович // Понимание как логико-гносеологическая проблема. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 3–18.
12. Кравець Л. В. Динаміка метафори в українській поезії ХХ ст. / Л. В. Кравець. – К. : ВЦ «Академія», 2012. – 416 с.
13. Войтович В. М. Українська міфологія / В. М. Войтович. – К. : Либідь, 2005. – 664 с.
14. Пахаренко В. І. Основи теорії літератури / В. І. Пахаренко. – К. : Генеза, 2009. – 294 с.

Список використаних джерел

ПП-89 – Прислів'я та приказки: Природа. Господарська діяльність людини / [упоряд. М. М. Пазяк]. – К. : Наукова думка, 1989. – 480 с.

References

1. Uzchenko, V. D. & Uzchenko, D. V. (2007). *The phraseology of modern Ukrainian language*. Kyiv: Knowledge (in Ukr.)
2. Matsko, L. I., Matsko, O. M. & Sidorenko, O. M. (2005). *Stylistics of the Ukrainian language*. Kyiv: Higher school (in Ukr.)
3. Galperin, I. R. (1971). *Stylistics*. Moscow: Higher School Publishing House
4. Selivanova, O. O. (2010). *Linguistic Encyclopedia*. Poltava: Environment-K. (in Ukr.)
5. Selivanova, E. A. (2002). *Fundamentals of linguistic theory of text and communication*. Kiev: Phytosociocentre (in Russ.)
6. Lakoff, G. & Johnson, M. (1980) *Metaphors We Live By*. Chicago: CUP
7. Arnold, I. V. (1990). *Stylistics of modern English language*. Moscow: Enlightenment (in Russ.)
8. Yeshchenko, T. (1998). *Functional transformation of metaphors in poetic speech*. In Functional-cognitive expressions of grammatical structures. Kyiv: IZMN. 165–171 (in Ukr.)
9. Selivanova, O. O. (2004). *Essays on Ukrainian phraseology (psycho-cognitive and ethno-cultural aspects)*. Kiev; Cherkasy: Gate (in Ukr.)
10. *Literary Encyclopedia* (2007). In 2 t. / Avt.-way. Yu. I. Kovaliv. Kiev: «Academy» (in Ukr.)
11. Popovich, M. V. (1982). *Understanding as a logical-epistemological problem*. In Understanding as a logical-epistemological problem. Kyiv: Scientific thought. 3–18 (in Russ.)
12. Kravets, L. V. (2012). *Dynamics of metaphor in Ukrainian poetry of the twentieth century*. Kiev: Academy (in Ukr.)
13. Voytovych, V. M. (2005). *Ukrainian mythology*. Kyiv: Lybid. (in Ukr.)
14. Paharenko, V. I. (2009). *Fundamentals of the theory of literature*. Kyiv: Genesis (in Ukr.)

KALKO Valentyna Volodymyrivna,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of Ukrainian linguistics and applied linguistics
Cherkasy Bohdan Khmelnytsky National University
e-mail: mkalko@ukr.net

STEELISTIC METAFORA-PROVERB IN UKRAINIAN LANGUAGE

Abstract. Introduction. *The syntactics of proverbs implies their connection with other signs in the speech stream. Proverbs as signs that are reproduced in a stable form and transmitted from generation to generation form their separate, but their final meaning can only be established on the basis of implementation in the context. The phraseological stock of a language refers to the part of the lexicon that reflects lingvo-cultural peculiarities of the native speakers, and it is a mirror in which the nation finds its national identity and worldview. So proverbs and sayings are the source that can be studied in terms of lingvo-cultural information.*

Purpose. *The purpose of the article is to analyze in the complex the metaphor- proverb as one of the main structural-semantic stylistic figures.*

Methods. *The method of linguistic-stylistic analysis is used - to detect and characterize proverbs as figurative means, stylistic figures. The method of linguistic description and observation was used to*

systematize and classify the material of investigation; the analysis of dictionary definitions was used to describe the semantics of linguistic units.

Results. *We believe that a metaphor proverb units primarily reflects the typical situation established in the Ukrainian consciousness, formed on the basis of experience, as their foundation is shaped motivation clear to all members of the linguistic community. The symbolism of fauna names becomes the key factor to the determination of the metaphoric meaning of a number of proverb units. National-cultural elements of the semantics of a proverb may be expressed through images of reinterpretation, metaphORIZATION, semantic shift of a fauna lexeme.*

Originality. *The functional-semantic and genre-style features of the investigated group of phraseological units are outlined. Proverbs well-established ones often create a special emotional tone of the fragments of the novel, they act as bright linguistic identifiers of the psychological image. Words-images as key units of paremic complexes reflect the conception of the world inherent to a people, national coloring connected with humor, irony, sometimes grotesque. The imagery of proverbs is achieved by expressive means. Images in Ukrainian proverbs are created by the names of money, biblical characters, religious phenomena and concepts, food, people's professions, work, precious materials, time, human body parts, family, animals and travelling. Proverbs imagery conveys information through verbal images created by special figures of speech (tropes) - metaphor, metonymy. Stylistic devices of different levels are used to intensify the images: phonetic (alliteration, assonance, rhyme), morphological (using the invariant meaning of objectivity), lexical (archaic and popular language forms, poetic words) as well as syntactic (parallelism).*

Conclusion. *First of all metaphor-paramia pragmatically marks the author's attitude towards the depicted, contributes to the saving of linguistic means, emotionally enriches the text, aesthetically influences the reader. It is a productive stylistic figure that encodes deep meaning, activates it, promotes compression, expressiveness of text material.*

Key words: *stylistics; stylistic figures; proverb; metaphor; pobutotsentryzm; symbol; zootsentryzm.*

Надійшла до редакції 20.09.18

Прийнято до друку 12.10.18

ДИСКУРСОЛОГІЯ

УДК 811.111: 629.7

DOI 10.31651/2076-5770-2018-2-80-85

ORCID 0000-0003-3182-6801

MOSKALENKO Olena Ivanivna,

Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Professor of Foreign Languages Department Flight
Academy of the National Aviation University
Kropyvnytskyi, Ukraine

e-mail: concordmoskalenko@ukr.net

THE PROBLEM OF BILINGUALISM IN AVIATION ENGLISH

In the article it was highlighted the problem of bilingualism in aviation and its role in accidents and incidents. Language plays a key role in future aviation specialists' professional preparation in the context of flight safety. Code switching is a term that refers to the alternation between two or more languages, dialects or language registers in the course of communications between people who have more than one language in common. Code switching often occurs in bilingual communities or families. In aviation environment code switching can occur even between native English speakers and often involves switching between technical jargon and vernacular English. This can lead to communication problems when the same word has different meanings in the technical and vernacular language. In the article the author gives a brief overview about communication failures due language problems. The recommendations for teaching process of bilinguals in language training were suggested.

Keywords: *bilingualism, aviation specialist, professional language training, aviation English, accidents and incidents.*

Introduction. English is the official language of aviation. Today, English is spoken by more non-native speakers than native speakers. Many flight crews are now composed of non-native English speaking pilots from different countries. This situation, combined with the fact that many controllers are non-native speakers, can lead to substantial communication issues that can affect flight safety. Therefore, any discussion of communications must focus not only on the intelligibility of non-native speakers to native speakers but also on the interaction between non-native speakers.

In the context of European integration and globalization of Ukrainian educational space, a key challenge is deep and comprehensive modernization of the high school with necessary resources and creating mechanisms for their effective implementation. For successful implementation of the indicated processes it becomes important ensuring education quality in future specialists' training. Code switching is a term that refers to the alternation between two or more languages, dialects or language registers in the course of communications between people who have more than one language in common. Code switching often occurs in bilingual communities or families. Sometimes the switch lasts only for a few sentences or for a single phrase. Code switching within a sentence tends to occur more often at points at which the syntaxes of the two languages align. Thus it is uncommon to switch from English to a native language in everyday life. But it has become common to use two or more languages in professional activity. Bilingualism in aviation is an important element of flight safety in the civil aviation, because lives of passengers and crew on board depend on the pilots' professionalism and their knowledge of English. Thus, it is a very topical issue to operate native language as well as English in aviation sphere.

Analysis of recent research and publications. The problem of bilingualism was investigated by many scholars: Yu. Molotkina, H. Kyuchukov, J.-M. Dewaele, T. Bathia,

W. Ritchie, N. Ringblom, V. Sheludko, N. Mukan, Ju. Shyika., M. R. D'Acerno; in aviation the attention on bilingualism was focused by R. Yan, A. Rasouli, S. Simin, etc.

Taking into consideration the achievements of scholars in the aforementioned problem, we should underline that the issue of bilingualism in aviation in the context of its influence upon flight safety has been insufficiently investigated and needs further research.

The purpose of the article is to analyze the concept “bilingualism” in aviation context and to investigate its influence on aviation incidents and accidents; to suggest recommendations for teaching process of bilinguals in language training.

The main material presentation. Due to intensive globalization process, bilingualism often appears in Ukrainian language. In recent years, this process has been reinforced by the rapid development of Internet communications and social media. Bilingualism is typical for every language in the world as it is the result of cultural contacts between two or more language communities.

S. Romaine states that bilingualism or code switching can be defined as the use of more than one language, variety, or style by a speaker within an utterance or discourse, or between different interlocutors or situations [1, p.110].

Some researchers claim that these days there is a tendency of integrating of Ukraine in other cultures which influence its language. As Yu. Molotkina claims the most considerable impact on Ukrainian had Polish and Russian languages as the great part of Ukrainian territory had been under Polish and Russian control for a long time. It led to the appearance of big amount of different Polish and Russian borrowed words. Such lasting co-existence of two languages within one country caused the appearance of Ukraine-specific language-phenomenon like “Surzhyk” [2]. In authors’ opinion Ukraine is now experiencing the process of purification of language from Russian words and implementing Ukrainian equivalents. But on the other hand, it has the problem of using internationalisms at all levels. For example, usage of anglicisms which touched linguistic aspects of the usage of English loanwords.

Based on the observations of H. Kyuchukov about influence of bilingualism and cross-cultural study of language three type of bilingualism have been differentiated: Turkish-Bulgarian, Romani-Slovak and Russian-German. All these languages are very different from each other and they belong to different languages families. H. Kyuchukov’s idea of bilingualism is that the earlier children start to learn a foreign language the better their cognitive process is. On the detailed analysis of three different types of bilingualism a scholar proved that all the processes of transfer of knowledge from one language to another, comparing the language phenomenon in both languages, help children to improve their knowledge on the languages earlier than monolingual children. The metalanguage abilities of bilinguals, the ability earlier to develop sensitivity to languages, help bilinguals from early age to develop their cognitive abilities [3]. From the authors’ observations it can be concluded that children who take up English since early childhood develop very quickly in other languages. Thus, we can agree with this concept as many schools of early development were opened and we can observe the process of language development very often in Ukraine.

N. Mukan, Ju. Shyika, O. Shyika assume that bilingual education develops the more sensitive perception of other cultures and religions, promotes interest in cultures which are associated with certain languages, helps to understand differences, and prevents racism development and stereotype formation [4, p. 37].

S. Esen adds that code switching can be classified as follows:

1. Inter-sentential (in case the language switch is done at sentence boundaries. This is seen most often between fluent bilingual speakers. For example: *If you are late for the job interview, işe alınmazsın.*

2. Intra-Sentential (in case code switching is done in the middle of a sentence, with no interruptions, hesitations or pauses indicating a shift. Code switch occur within the clause level including within the word level. For example: *You are sleepy çoğu zaman, because you spend a lot of saat in your bed.*

3. Extra-Sentential (in case there is an insertion of a tag from one language into an utterance that is in another language. For example: *Turkish students use some boundary words like ama (but) or yani (I mean) while speaking English.* [5].

According to M. D'Acierno a discussion of bilingualism and second language learning distinguishes three types of bilingualism, namely, compound, coordinate, and sub-coordinate. A compound bilingual is an individual who learns two languages in the same environments that he/she acquires one notion with two verbal expressions. A coordinate bilingual acquires the two languages in different contexts (e.g., home and school), so the words of the two languages belong to separate and independent systems. In a sub-coordinate bilingual, one language dominates. As illustration, language development is examined in case studies the following Italian / English bilingual children in Italy: 1) a two-year-old whose Italian father uses both languages and whose English mother uses mostly English; 2) two sisters aged five and nine whose parents are Italian but who have always attended English-language schools; and 3) two Italian teenage boys whose mother has always spoken English to them and who have always attended English-language schools. It is concluded by the scholar that in addition to biological predisposition, motivation and context play a significant role in bilingual development, and that overall, the bilingual experience is enriching [6].

Bilinguals use two or more languages for different purposes, with different interlocutors, in different domains of life. It has touched aviation sphere as well. English is one of the crucial factors influencing flight safety. The professional activity of pilots and air traffic controllers predetermines the need to act in special, complicated and dangerous flight conditions. It means that pilots and ATCs need to know English at a very high level. For most of aviation personnel English is not a native language. Thus, the phenomenon of bilingualism is unavoidable. There are some research questions: is bilingualism good or bad? How does bilingualism influence aviation?

The priority task of the pilot is the ability to make the right and timely decision, to choose the right behavioural strategy in any non-standard situation and to be responsible for the safety of passengers. This also applies to flights on international air routes where radio exchanges are conducted in English, one of the six official languages of International Civil Aviation Organization (ICAO) – French, Spanish, English, Russian, Arabic, Chinese. English was chosen as aviation language by the Aerospace Linguistic Foundation, which conducted a comparison of 18 languages. According to this study, the English language is the most optimal for radio communication between crew and air traffic controllers (ATC).

Code switching can occur even between native English speakers and often involves switching between technical jargon and vernacular English (normal spoken language). This can lead to problems when the same word has different meanings in the technical and vernacular language. In one particular accident, a flight was cleared to land at the same time another flight was cleared to taxi into position for takeoff. The controller told the in-air flight to go around, but the captain asked for the permission to continue landing and inadvertently used the word “hold” to express his request while speaking to his first officer. Specifically, the pilot said “can we hold? Ask him if we can hold.” In aviation jargon, “hold” always means to “stop what you are doing,” but in ordinary English it means to continue on the same course. The controller agreed for the flight to “hold” intending for it to go around, but the flight continued with the landing and collided with the aircraft on the ground.

R. Yan conducted a research concerning the bilingual issue of language proficiency for pilots and air traffic controllers (ATCs) in the international aviation context. Bilingualism is crucial in international aviation, because English is used as the international language for communication between pilots and ATCs irrespective of whatever their first languages may be, and research shows that human errors associated with language communication problems between pilots and ATCs account for 70% to 80% of all airline accidents. For international pilots and ATCs who lack sufficient bilingualism in English, international operations present a safety problem. However, there is a lack of research on English language bilingualism, especially in proficiency testing, in the context of international aviation. The chapter critically examines the bilingual problem in aviation, with the focus on the importance of English language proficiency

for international aviation safety as well as on pilots' and ATCs' awareness of the language factor in aviation safety [7].

In the conducted research A. Rasouli, Sh. Simin investigated the effect of code switching on the process of language learning and the attitudes of teachers / learners about code switching in the classroom. The study concerned aviation English for Iraq students. The researchers found out that teachers and students' perceptions of code switching in aviation language learning courses were not similar about the usefulness of using code switching in classroom management. But their opinions were in line about teacher's persona in using code switching. These results helped them to identify the areas that the students have negative and positive attitudes about using code switching and to manage its usage to enhance and maximize the process of language learning [8]. In authors' opinion this research was a real breakthrough in curriculum design of aviation English as both teachers' and learners' opinions have been taken into consideration.

Because of the importance of bilingualism in English for international aviation safety, it is essential to ensure the highest possible reliability and validity in the bilingual (English) language proficiency testing programs for international pilots and ATCs to enable them to deal successfully with unexpected events and emergency situations. However, most previous studies took for granted the reliability and validity of language testing, and did not ask how to enhance them. The research shows that not only is the reliability and validity of language testing critical to international aviation safety but that good communication between test administrators and test takers can improve the reliability and validity of testing [7].

According to Air Canada's research bilingualism can be used beneficially in classroom activities. As Canada is the largest private sector bilingual employer and provider of bilingual services across the country and globally, Air Canada is proud of its dedicated and hardworking workforce and is fully supportive of the objectives of official bilingualism in Canada. When recruiting new employees who will interact with the public, Air Canada focuses on hiring bilingual candidates. Through considerable efforts in this regard, the company has succeeded in recruiting more than 9,500 flight attendants and airport agents over the past 15 years, close to 60 per cent of whom are bilingual. Air Canada's regional airline partners have also prioritized the recruitment of bilingual candidates and since 2000 Jazz Aviation has tripled its proportion of bilingual flight attendants to approximately 76 per cent. This is despite the challenge of hiring qualified personnel outside of Quebec, the National Capital Region and Moncton. Outside of these three regions, the challenge is the lack of bilingual candidates to fill vacated positions – despite the fact that the company contact Francophone organizations and advertise jobs in newspapers with a Francophone minority readership [9]. So, we can see that leading aviation companies encourage employing bilinguals at their sites. For professional activity it may be a great advantage, because a pilot or ATC can orient very quickly in non-standard situations. In such a way many dangerous situations and emergencies can be avoided.

Based on the aforementioned the authors suggest the following bilingualism initiatives and recommendations for aviation personnel language training:

- to assess the need for bilingual employees in each shift based on airport capacity, category of an airport and labour requirements;
- to determine the appropriate number of bilingual employees required for each shift in order to meet language obligations
- to establish the number of bilingual employees to be recruited;
- to develop a clear procedure to follow when no bilingual employees are available and ensure that it is communicated to and understood by all affected employees;
- to provide employees with training sessions and to promote their language training programs in order to raise employees' awareness of bilingual service;
- to implement numerous automated systems that offer the same standard of quality services in three languages (English, Russian and Ukrainian) – for example, airport self-service, transactions, the mobile apps and the websites;
- to introduce financial encouragement for bilingual employees;

- to re-assess employees to be sure that they are maintaining their language skills and to implement a language evaluation system to help monitor the language skills of new hires and employees based on established corporate standards;
- to offer a vast range of language courses, such as skills maintenance, beginners, announcements and individualized coaching, etc., to develop online training modules that are much more flexible for employees who work various shifts;
- to ensure an English language support telephone line is available to all agents across the world.

Conclusion. So, we can say that language situation in Ukrainian aviation companies is still problematic although many steps are being undertaken concerning language training. Excessive usage of anglicisms makes it even more complicated. Due to internationalism in the world and integration of Ukraine into world aviation the problem of using two or more foreign languages has become topical. It complicates the work of personnel. Moreover, professional language training is also of great concern. The authors emphasize the positive aspect of bilingualism in the sphere of aviation. Improving the quality of aviation specialists' language training is a today's necessity considering the aviation industry progress. Approaches revision to the assessment of professionals' educational achievements is enhanced by the European integration process of the higher education in Ukraine. It can be seen a trend of gradual transition to more complex methods of assessment and using of multilevel assessment scales, differential approaches to the assessment of students' educational achievements. It was suggested some bilingualism initiatives and recommendations for aviation personnel language training. Further research can be conducted in the way of improvement the professional training of the aviation industry in the context of globalization and European integration processes by means of implementing recommendations concerning bilingual education at flight schools and aviation companies.

References

1. Romaine, S. (1992). *Bilingualism*. Blackwell Publishers: Cambridge.
2. Molotkina, Yu. O. (2017). Usage of anglicisms in the context of current language situation in Ukraine. *Psycholinguistics*, 21 (2), 89–99
3. Kyuchukov, H. S. (2016). Bilingualism and cross-cultural study of language and cognitive development. *Psycholinguistics*. 20 (1), 154–160.
4. Mukan, N., Shyika, Ju., Shyika, O. (2017). The development of bilingual education in Canada. *Advanced Education*, 8, 35-40. DOI: 10.20535/2410-8286.100924
5. Seçkin, E. Code Switching: Definition, Types and Examples. Retrieved from <https://owlcation.com/humanities/Code-Switching-Definition-Types-and-Examples-of-Code-Switching> (Accessed on September, 3, 2018).
6. D'Acierno, M. R. (1990). *Three types of bilingualism: 24th Annual Meeting of the International Association of Teachers of English as a Foreign Language* (March 27-30, 1990). Ireland: Dublin, Trinity College
7. Yan, R. Assessing the English Language Proficiency of International Aviation Staff (2013). Retrieved from <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/9781118411360.wbcla050> (Accessed on September, 7, 2018).
8. Rasouli, A. & Simin, Sh. (2016). Teachers and students' perceptions of code switching in aviation language learning courses. *International Journal of Research Studies in Language Learning*. 5 (3), 3–18.
9. Air Canada Linguistic Action Plan (2015–2017). Retrieved from <https://www.aircanada.com/content/dam/aircanada/portal/documents/PDF/en/linguistic-action-plan.pdf> (Accessed on September, 3, 2018).

MOSKALENKO Olena Ivanivna,

Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Professor of Foreign Languages Department
Flight Academy of the National Aviation University Kropyvnytskyi, Ukraine
e-mail: concordmoskalenko@ukr.net

THE PROBLEM OF BILINGUALISM IN AVIATION ENGLISH

Abstract. Introduction. In the article it was highlighted the problem of bilingualism in aviation and its role in accidents and incidents. Language plays a key role in future aviation specialists' professional preparation in the context of flight safety. English is the official language of aviation. Today, English is spoken by more non-native speakers than native speakers. Many flight crews are now composed of non-native English speaking pilots from different countries. This situation, combined with the fact that many controllers are non-native speakers, can lead to substantial communication issues that can affect flight

safety. Therefore, any discussion of communications must focus not only on the intelligibility of non-native speakers to native speakers but also on the interaction between non-native speakers.

Code switching is a term that refers to the alternation between two or more languages, dialects or language registers in the course of communications between people who have more than one language in common. Code switching often occurs in bilingual communities or families. In aviation environment code switching can occur even between native English speakers and often involves switching between technical jargon and vernacular English. This can lead to communication problems when the same word has different meanings in the technical and vernacular language. In the article the author gives statistical data about communication failure due language problems.

Purpose. The aim of this article is a study of concept «bilingualism», its role in aviation; to suggest recommendations concerning bilingualism initiatives in language training.

Methods. In the research the empiric and theoretical methods were used, namely: theoretical analysis and synthesis of psychological and pedagogical scientific sources, observation, comparison.

Results. In the article a theoretical analysis was conducted concerning the concept “bilingualism”. It allowed to come to the conclusion that bilingualism can be defined as the use of more than one language, variety, or style by a speaker within an utterance or discourse, or between different interlocutors or situations. The research has shown that bilingualism is crucial in international aviation, because English is used as the international language for communication between pilots and ATCs irrespective of whatever their first languages may be, and research shows that human errors associated with language communication problems between pilots and ATCs account for 70% to 80% of all airline accidents. It was marked that because of the importance of bilingualism in English for international aviation safety, it is essential to ensure the highest possible reliability and validity in the bilingual (English) language proficiency testing programs for international pilots and ATCs to enable them to deal successfully with unexpected events and emergency situations.

Originality. Based on the approaches to bilingualism the authors suggest the following bilingualism initiatives and recommendations for aviation personnel language training, namely: to assess the need for bilingual employees in each shift based on airport capacity, category of an airport and labour requirements; to determine the appropriate number of bilingual employees required for each shift in order to meet language obligations; to establish the number of bilingual employees to be recruited; to develop a clear procedure to follow when no bilingual employees are available and ensure that it is communicated to and understood by all affected employees; to provide employees with training sessions and to promote their language training programs in order to raise employees' awareness of bilingual service; to implement numerous automated systems that offer the same standard of quality services in three languages (English, Russian and Ukrainian) – airport self-service, transactions, the mobile apps and the websites; financial encouragement for bilingual employees; to re-assess employees to be sure that they are maintaining their language skills and to implement a language evaluation system to help monitor the language skills of new hires and employees based on established corporate standards; to offer a vast range of language courses, such as skills maintenance, beginners, announcements and individualized coaching, etc., to develop online training modules that are much more flexible for employees who work various shifts; to ensure an English language support telephone line is available to all agents across the world.

Conclusion. Language situation in Ukrainian aviation companies and flight schools is still problematic although many steps are being undertaken concerning language training. Due to internationalism in the world and integration of Ukraine into world aviation the problem of using two or more foreign languages has become topical. It complicates the work of personnel. Moreover, professional language training is also of great concern. The authors emphasize the positive aspect of bilingualism in the sphere of aviation. Improving the quality of aviation specialists' language training is a today's necessity considering the aviation industry progress. Approaches revision to the assessment of professionals' educational achievements is enhanced by the European integration process of the higher education in Ukraine. It can be seen a trend of gradual transition to more complex methods of assessment and using of multilevel assessment scales, differential approaches to the assessment of students' educational achievements in bilingual education. Thus, it was suggested some bilingualism initiatives and recommendations for aviation personnel language training.

Key words: bilingualism; aviation specialist; professional language training; aviation English; accidents and incidents.

Надійшла до редакції 01.10.18

Прийнято до друку 12.10.18

УДК 811.161.1'42

DOI 10.31651/2076-5770-2018-2-86-93

ORCID 0000-0002-9795-5035

ВЕЛІВЧЕНКО Валентина Федорівна,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри англійської філології
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького
e-mail: velivchenko@cdu.edu.ua

**ОСОБЛИВОСТІ КОНСТРУЮВАННЯ ЗМІСТУ
ПОЛІТИЧНОГО МЕДІАДИСКУРСУ
(на прикладі англомовних політичних медіатекстів)**

У цій статті з'ясовуються особливості конструювання змісту політичного медіадискурсу російського інтернет-ресурсу sputniknews.com за вересень 2016 року, представленого англомовними політичними медіатекстами, в яких йдеться про події в Україні. Стаття доводить, що конструювання змісту проаналізованих медіатекстів типово опирається на цілеспрямоване оперування інформацією, що здійснюється продуцентом (відправником) повідомлення у різний спосіб та різними засобами – це, зокрема, підтасовка фактів, їх часткова деформація, зсув у межах семантичного поля поняття, спрощення поняття та стереотипізація. Спотворенню інформації сприяє і сама форма її подання – твердження, повторення, фрагментація, терміновість, сенсаційність та відсутність альтернативи (джерел інформації або точки зору). Конструювання змісту політичних медіатекстів у такий спосіб забезпечує продуценту (відправнику) повідомлення можливість подавати конкретні факти, політичні події та саму соціальну реальність у потрібному світлі, приховано нав'язуючи чи навіюючи одержувачу повідомлення певне (потрібне) розуміння сприйнятого.

Ключові слова: політичний медіадискурс, політичний медіатекст, конструювання змісту, оперування інформацією, спотворення інформації, маніпуляція.

Постановка проблеми. Політичний медіадискурс, поширюючи політичні погляди й переконання, не лише диверсифікує джерела інформації, а й інтегрує інформаційний простір в єдину систему потужного маніпулятивного впливу на суспільну свідомість. Лінгвістичні особливості політичного медіадискурсу віддзеркалюють його комплексну природу, забезпечену наявністю трьох взаємопов'язаних площин його (як і будь-якого іншого різновиду дискурсу) об'єктивації – когнітивної, комунікативної (мовної) і прагматичної, кожна з яких представлена відповідними характеристиками. Тож процедура лінгвістичного аналізу політичного медіадискурсу має бути обов'язково комплексною, тобто такою, що враховує взаємопов'язаність характеристик усіх трьох площин. Таку процедуру аналізу здатна забезпечити когнітивно-дискурсивна наукова парадигма, наразі панівна у сучасній лінгвістиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багатогранне наукове вивчення політичного дискурсу представлено соціологічними (наприклад, В. В. Петренко, Р. М. Блакар та ін.), політологічними (наприклад, С.-В. О. Кривенко, Я. Чайковський та ін.), PR-технологічними (наприклад, Т. Ю. Ковалевська, Г. Г. Почепцов та ін.) та лінгвістичними розвідками (наприклад, Н. В. Кондратенко, Т. М. Вашук та ін.). Сучасні лінгвістичні студії зосереджуються на аналізі особливостей мовного втілення контенту політичного (медіа)дискурсу (наприклад, А. П. Загнітко, А. А. Найчук та ін.), на його інтертекстуальності (Л. Б. Нагорна, П. Б. Паршин та ін.), прецедентності й симпліфікаційності (наприклад, О. К. Павлова, О. М. Чадюк та ін.), а також на його лінгвопрагматичних характеристиках (наприклад, Г. В. Касіян, та ін.), зокрема на впливовості та маніпулятивній спрямованості (наприклад, О. П. Косенко, В. В. Лойко, О. Л. Михалева та ін.). Проте здійснені розвідки особливостей функціонування політичного медіадискурсу все ще далекі від своєї вичерпності.

Метою цієї статті є розкриття особливостей конструювання змісту політичного медіадискурсу, для чого аналізується когнітивна площина його об'єктивації в її взаємопов'язаності з прагматичною та комунікативною (мовною) площинами. Аналіз когнітивної площини представлений описом особливостей конструювання змісту проаналізованих англійських політичних медіатекстів, в яких йдеться про події в Україні, що представляють політичний медіадискурс російського інтернет-ресурсу *sputniknews.com* за вересень 2016 року.

Наукова новизна статті визначена її внеском у лінгвокогнітивні, лінгвопрагматичні та дискурсивні дослідження, зокрема ті, що аналізують маніпулятивний компонент комунікативного процесу, притаманний політичному медіадискурсу. Представлена у статті інформація стосовно типових прийомів спотворення інформації може бути використана для протидії анти-українській пропаганді російських ЗМІ.

Виклад основного матеріалу. Мова виконує низку функцій, дві з яких визнаються базовими – це функція комунікативна та функція когнітивна (мислетворча, гносеологічна, пізнавальна). Комунікативна функція мови уможливорює й забезпечує процес міжособистісного спілкування, а когнітивна функція мови уможливорює й забезпечує формування та формулювання думки, яка не лише виражається словом, а й здійснюється в ньому. Тобто, мова, матеріалізуючи уявлення людини про навколишній світ, забезпечує не лише отримання й узагальнення знань про цей світ, а й фіксацію та змінюваність таких знань.

Мовні одиниці як концептуалізатори навколишнього світу, виформовують мовну картину світу людини. Ця картина, будучи по своїй суті омовленою моделлю світу, не лише безпосередньо пов'язана зі світоглядом і переконаннями людини, а й здатна впливати, іноді кардинально, і на світогляд, і на переконання. Це означає, що світоглядні зміни та зміни у переконаннях людини відбуваються не лише з об'єктивних причин, тобто як реакція людини на зміни у навколишньому світі, а й із причин суб'єктивних, тобто як результат змін, внесених у мовну картину світу людини. Тому цілеспрямоване, зокрема маніпулятивне, використання мови здатне не лише регулювати, а й корегувати або повністю змінювати свідомість і світогляд людини та суспільства в цілому, оскільки механізм реакції людини на слово є таким самим, як і механізм її реакції на сигнали, які надходять до неї від її органів чуття. Тобто, механізм сприймання людиною відчуття як реального сигналу, який надходить із навколишнього середовища, переноситься нею і на сприймання слова, а також на образ або поняття, сприйняті через і завдяки цьому слову. Тому словесно створений образ, який є суто віртуальним, сприймається людиною, як реальний і в подальшому переноситься нею у реальний світ [1, с. 5].

Розуміння того, що змістове наповнення повідомлення першочергово залежить не стільки від ужитих мовних одиниць, скільки від продуцента (відправника) повідомлення висвітлює вирішальну роль людини, яка усвідомлено й цілеспрямовано використовує мову для досягнення конкретної комунікативної мети. Цією метою може бути як інформування, тобто висвітлення певних подій і явищ, так і просування або пропагування певних ідей і думок, а також активація потрібних емоцій і почуттів, що здійснюється з оперттям на стереотипи, які або уже є у свідомості одержувача повідомлення, або спеціально впроваджуються в його свідомість за допомогою різноманітних номінативних, аксіологічних і риторичних мовних засобів. Це означає, що можливості мовних одиниць використовуються продуцентом повідомлення для того, щоб нав'язати одержувачу цього повідомлення певне уявлення про дійсність, запрограмувати його на певне ставлення до неї, що завжди викликає певні емоційні реакції, які можуть кардинально відрізняються від тих, що могли б сформуватися у його свідомості самостійно, без «допомоги» ззовні. Отже, слугуючи одночасно і засобом вираження думки, і інструментом її формування, мовні одиниці отримують здатність ставати інструментом здійснення цілеспрямованого впливу на свідомість для поширення певних поглядів і переконань [1, с. 4].

Сучасне експансивне використання ЗМІ, у тому числі й мережі Інтернет, інтегрує інформаційний простір та перетворює його в єдину систему потужного маніпулятивного впливу, мовним утіленням якого постають політичні медіатексти. Змістове наповнення таких текстів демонструє яскраво виражену технологічність, тобто побудову за певними

техніками й технологіями, які забезпечують цілеспрямоване привнесення у свідомість одержувача повідомлення необхідної концептуальної інформації, яка не стільки висвітлює, скільки викривляє певні факти дійсності. Як результат, у свідомість одержувача повідомлення імплантуються або з неї вимиваються певні ідеї та цінності. Тому сучасні політичні медіатексти є не просто наративами, що віддзеркалюють реальну дійсність. У переважній більшості випадків основне їх призначення полягає в цілеспрямованому створенні позитивного або негативного іміджу конкретної людини, події або цілої країни. І такий імідж як суто віртуальна дійсність може кардинально відрізнятися від реальності.

Політичні медіатексти здатні як змінювати, так і руйнувати наявні у свідомості людини стереотипи, які є, за К. Юнгом, сталими, оцінними й узагальненими уявленнями про будь-що: конкретну державу, її керівництво, внутрішню та зовнішню політику цієї держави, певну подію тощо.

Проаналізовані англомовні політичні медіатексти, в яких йдеться про події в Україні, що представляють політичний медіадискурс російського інтернет-ресурсу *sputniknews.com* за вересень 2016 року, належать до трьох рубрик: *Europe* (157 текстів), *Politics* (71 текст) і *World* (42 текстів). Кожна з цих рубрик має свої домінуючі теми щодо висвітлення подій в Україні, а саме:

- у рубриці *Europe* це зустрічі у Нормандському форматі у зв'язку з подіями на сході України; стосунки між Україною та країнами західної Європи і МВФ; події на території України; висловлення та дії українських політиків; санкції ЄС проти Росії у зв'язку з подіями в Україні;

- у рубриці *Politics* це події на сході України; Мінські угоди у зв'язку з цими подіями; санкції проти Росії у зв'язку з цими подіями; Росія на міжнародній арені у зв'язку з подіями в Україні; стосунки між Україною та Росією, без їх віднесеності до подій на сході України і в Криму;

- у рубриці *World* це розслідування трагедії малайзійського літака рейсу МН-17, що трапилася над територією України; міжнародні зв'язки та співпраця Росії з іншими країнами у зв'язку з подіями в Україні; опис міжнародних подій (саміт Великої двадцятки, засідання Генеральної Асамблеї Ради Європи, НАТО і т.п.) у зв'язку з подіями в Україні; стосунки України і США та їх співпраця у протидії агресії Росії.

Здійснений аналіз когнітивної площини політичного медіадискурсу російського інтернет-ресурсу *sputniknews.com* за вересень 2016 року свідчить про те, що конструювання змісту його медіатекстів типово опирається на оперування інформацією, що є усвідомленим і цілеспрямованим її перетворенням. Це означає, що проаналізовані медіатексти не просто інформують одержувача повідомлення про конкретні факти, політичні події та саму соціальну реальність, а подають їх у потрібному світлі або певним чином їх інтерпретують, приховано нав'язуючи чи навіюючи одержувачу повідомлення певне (потрібне) розуміння сприйнятого.

Оперування інформацією найчастіше представлене її спотворенням, яке, за Є. Доценком [2, с. 43], може мати такі різновиди, як підтасовка фактів, їх часткова деформація, зсув у межах семантичного поля поняття, спрощення поняття та стереотипізація. Спотворенню інформації сприяє і сама форма її подання, котрою може бути твердження, повторення, подрібнення (фрагментація), терміновість, сенсаційність та відсутність альтернативи (альтернативних джерел інформації або альтернативної точки зору).

Тож конструювання змісту проаналізованих медіатекстів корелює та є спрямованим на досягнення головної мети політичного медіадискурсу – здійснення впливу, почасти прихованого (маніпулятивного), на одержувача повідомлення з метою формування або зміни його світогляду. Причому чим прихованішим є спотворення інформації, тим сильнішим виявляється маніпулятивний вплив на свідомість одержувача повідомлення [3, с. 249]. Наведемо конкретні приклади.

Найчастіше спотворення інформації досягається шляхом часткової деформації фактів та кумуляції дрібних відхилень від правди, що «поляризує» надану інформацію, приховано виформовуючи потрібне ставлення до неї (у наведених нижче прикладах (1) і (2) це ставлення є негативним).

(1) *“to free men caught up in the first wave of mobilization in 2014, who have since been tricked into endless contract service”* [4], – де стверджується, що мобілізовані в армію українці мають безстрокові контракти, а далі у цьому медіатексті українські контрактників названі *indefinite contract servicemen*, хоча відомо, що кожен контракт має чітко встановлений термін своєї дії.

(2) *“In fact, the 7th wave of mobilization, rumors about which are circulating among social networks and Ukrainian forums, has not been announced for one simple reason: there's nobody else to take in”* [там само], – де стверджується, що нова хвиля мобілізації в Україні не розпочата із-за відсутності тих, кого можна мобілізувати, хоча справжня причина полягає в тому, що українське військо більше не потребує контрактників, яких вже має достатньо.

Зсув у межах семантичного поля поняття, тобто подання малозначущого факту як головного (може бути і навпаки – подання головного як малозначущого) спостерігаємо у (3):

(3) *“Head of the self-proclaimed Donetsk People’s Republic (DPR) Alexander Zakharchenko said that Ukraine is responsible for shot down of Malaysia Airlines flight MH17 in 2014”* [5], – де йдеться про те, що керівник невизнаної самопроголошеної ДНР висловлює думку, аналогічну офіційній позиції РФ, що створює ілюзію істинності та загальної визнаності цієї позиції.

Спотворення наданої інформації досягається також і шляхом маніпулювання смислами й поняттями, для чого широко використовуються як політичні евфемізми (4), так і терміни (5) і (6), значення яких може бути відомим або невідомим одержувачу повідомлення, проте головною в обох випадках є магічна дія термінів на свідомість – такі мовні одиниці завжди «заряжені» авторитетом науки.

(4) *“The Russian Defense Ministry cast doubt on the conclusions of the investigators”* [6], – де політичний евфемізм *cast doubt* заміщує дієслово *denied*.

(5) *“The United States and the European Union imposed several rounds of sanctions on Russia over ... Crimea’s secession from Ukraine and reunification with Russia”* [7], – де термін *reunification (with Russia)* спотворює реальність факту анексії Криму Росією.

(6) *“Rekas pointed to political and economic repercussions of the fact that about five million Ukrainians currently work in Poland on a permanent basis”* [6], – де термін *repercussions*, незрозумілий пересічному одержувачу повідомлення, надає висловленій думці серйозності й науковості.

Якщо надана інформація подається як спрощена або стереотипізована, то це позбавляє одержувача повідомлення від необхідності прикладати додаткові зусилля для її осмислення. Значна привабливість такої інформації полягає і в тому, що продуцент (відправник) повідомлення знімає всі застереження, які можуть виникнути в одержувача повідомлення, пропонуючи йому готове рішення, подане як реальний факт, що й усуває можливість незгоди або критичного аналізу змісту сприйнятого. Наприклад:

(7) *“Flight MH17 crashed with 298 people on board on July 17, 2014 in eastern Ukraine, while en route to Kuala Lumpur from Amsterdam, leaving no survivors”* [8], – де інформація про збитий літак рейсу МН-17 подається максимально спрощено: сухим переліком фактів, супроводжуваних терміном-запозиченням *en route* як аттрактором.

Спрощення наданої інформації досягається і шляхом її подання у короткій та динамічній формі твердження – це форма, яка виключає сумніви та не передбачає жодного обговорення, адже те, що підлягає обговоренню, втрачає правдоподібність. У разі повторення твердження, воно отримує додаткову вагу та переконливість, перетворюючись на нав’язливу ідею. Остання, знищуючи альтернативу, стає перепорою на шляху живої думки, зводячи до мінімуму процес мислення в одержувача інформації.

Наведені нижче приклади (8) і (9) ілюструють спосіб подання інформації, за якого ні доведення правдивості наданих фактів, ні можливість їх обговорення (тобто їх ставлення під сумнів) не передбачаються.

(8) *“It is too early to make any conclusions on the crash of the MH17 airliner in eastern Ukraine, as the investigation has not finished”* [9].

(9) *“Unwilling to recognize and apologize for the crimes of wartime nationalists that have become deified in contemporary Ukraine”* [10].

Ще одним дієвим способом спрощення наданої інформації є її фрагментація (подріблення), що досягається низкою різних технічних прийомів. Це, зокрема, розбиття медіатексту на окремі частини, розміщення таких частин у різних місцях медіадискурсу, включення у медіатекст реклами, а також надання інформації статусу невідкладності (терміновості) та/або сенсаційності.

Терміновість інформації значно підсилює її маніпулятивні можливості, адже щоденне, а то й щогодинне її оновлення позбавляє її будь-якої постійної структури, оскільки одне повідомлення швидко витісняється іншим, новішим. Таке подання інформації значно ускладнює або навіть унеможлиблює її повне осмислення й розуміння одержувачем повідомлення.

Яскравим прикладом терміновості подання інформації є оприлюднення висновків незалежної міжнародної комісії із розслідування катастрофи малайзійського літака рейсу MH-17: перший медіатекст проаналізованого політичного медіадискурсу з'явився 28.09.2016 о 13:58, а потім, до кінця цього самого дня з'явилося ще 15 медіатекстів із загальної кількості 21, тобто, 71% медіатекстів, які з'явилися у проаналізованому політичному медіадискусі 28.09.2016, містили інформацію на одну й ту саму тему.

Сенсаційність інформації виявляється в тому, що певній події надається така важливість та унікальність, що вона цілеспрямовано й постійно утримується у фокусі уваги одержувача повідомлення, хоча це і не означає, що одержувач повідомлення отримує повну й вичерпну інформацію про цю подію. При цьому саме сенсаційність уможливує як замовчування, так і приховування певної важливої події, або ж навпаки – уможливує припинити скандал, який вже вичерпався і про який вже слід забути. Наприклад:

(10) **EXCLUSIVE:** *Dusseldorf, Moscow “Maintain Bilateral Ties” Despite Sanctions* [11], – де інформація про інформативно неважливу подію отримує додаткову вагу завдяки слову *exclusive*, написаному великим літерами перед заголовком медіатексту.

Успіх маніпулятивного впливу на свідомість одержувача повідомлення часто залежить від того, наскільки повно вдається його ізолювати від стороннього впливу. Тому продуцент (відправник) повідомлення докладає спеціальні зусилля для того, щоб унеможливити альтернативність думки або альтернативність джерел інформації. Із цією метою для одержувача повідомлення створюється ілюзія незалежності та плюралізму каналів інформації, для чого продуцент (відправник) повідомлення спеціально вдається до видимості різноманіття ЗМІ, хоча насправді всі ці ЗМІ підпорядковані спільній головній меті та спільній настанові (що також уможливує й замовчування інформації).

Для прикладу, звернемося до медіатексту *Russian Foreign Ministry to Summon Dutch Ambassador Over MH17 Probe Report* [12]. Інформуючи про висновок міжнародної комісії щодо збитого малайзійського літака рейсу MH-17, цей медіатекст наводить лінк, який відсилає до джерела цього висновку, хоча насправді цей лінк веде до іншого медіатексту цього самого сайту [9] – у ньому повідомляється про негативне ставлення міністра закордонних справ РФ до висновку міжнародної комісії. Тобто, інформація про офіційний висновок міжнародної комісії фактично замовчується, а висловлене міністром закордонних справ РФ негативне ставлення до цього висновку тиражується, для чого усвідомлено створюється ілюзія різноманітності джерел інформації.

Підпорядкованість спільній меті має місце і при обмеженості тематики медіатекстів, тобто, коли продуцент (відправник) повідомлення інформує лише про ті події або проблеми, які мало чим або лише опосередковано зачіпають суть головної настанови, як, наприклад, у (11):

(11) **“He was echoed by RT correspondent Murad Gazdiyev, who quoted Almaz-Antey experts as saying that it was the shape of the missile's fragments which helped the experts finally establish the type of the missile itself”** [13], – де альтернативним джерелом інформації подається інший російський новинний портал RT.

Тож результати здійсненого аналізу когнітивної площини об'єктивації політичного медіадискурсу англомовного інтернет-ресурсу *sputniknews.com* дають всі підстави стверджувати, що конструювання змісту його медіатекстів, в яких йдеться про події в Україні, типово опирається на оперування інформацією, що спотворює факти, політичні

події та соціальну реальність. Саме технологічність політичних медіатекстів уможливило й забезпечує політичному медіадискурсу здійснення прихованого (маніпулятивного) впливу на суспільну свідомість.

Висновки. Отже, політичний медіадискурс англomовного інтернет-ресурсу *sputniknews.com*, як і будь-який інший різновид дискурсу, є комплексним феноменом, який має три взаємопов'язані площини своєї об'єктивації: когнітивну, комунікативну (мовну) і прагматичну, кожна з яких представлена відповідними характеристиками. Тому аналіз такого дискурсу має бути обов'язково комплексним, здатним найповніше розкрити його комплексну сутність. За отриманими даними аналізу когнітивної площини політичного медіадискурсу, представленого 270 англomовними політичними медіатекстами трьох рубрик (*Europe, Politics, World*), в яких йдеться про події в Україні, конструювання змісту медіатекстів типово опирається на оперування інформацією як її цілеспрямованого спотворення. Здійснюване продуцентом (відправником) повідомлення у різні способи та різними засобами, таке спотворення інформації забезпечує як певну інтерпретацію конкретних фактів, політичних подій та соціальної реальності в цілому, так і приховане (маніпулятивне) нав'язування їх певного розуміння з метою впливу на свідомість одержувача повідомлення і суспільну свідомість загалом.

Перспективу подальших досліджень убачаємо в аналізі двох інших взаємопов'язаних площин об'єктивації політичного медіадискурсу – комунікативної (мовної) та прагматичної.

Список використаної літератури

1. Велівченко В. Ф., Велівченко В. О. Мова як засіб впливу на свідомість : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / В. Ф. Велівченко, Велівченко В. О. – Черкаси : Видавець ФОП Гордієнко Є. І., 2017. – 122 с.
2. Доценко Е. Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита / Е. Л. Доценко. – М. : Речь, 2003. – 304 с.
3. Пальшина О. М. Вплив національних засобів масової інформації на зовнішню політику Сполученого Королівства Великобританії та Північної Ірландії / О. М. Пальшина // *Studia Linguistica* ; зб. наук. праць. – Київ. ун-т, 2009. – Вип 3. – С. 248–252.
4. Kiev Fears Mass Desertion From the Army as Donbass Campaign Sputters [Electronic source] / Access mode : <https://sputniknews.com/europe/20160929/1045828345/ukraine-mass-desertion-fears.html>
5. DPR Head Denies Donbass Militias' Involvement in MH17 Flight Crash [Electronic source] / Access mode : <https://sputniknews.com/europe/20160929/1045827108/mh17-dpr-militias.html>
6. Scrapping EU Visas for Ukrainians Would Be "Political Suicide for Poland" [Electronic source] / Access mode : <https://sputniknews.com/europe/20160930/1045870070/ukraine-eu-visa-regime.html>
7. West, Russia Should Develop Strategic Partnership – Former NATO Chief [Electronic source] / Access mode : <https://sputniknews.com/politics/20160930/1045854325/west-russia-strategic-partnership.html>
8. Blame and Bias: MH17 Plane Crash Investigation's Goal is "to Discredit Russia" [Electronic source] / Access mode : <https://sputniknews.com/world/20160930/1045878229/russia-ukraine-investigation-plane-crash.html>
9. Making Conclusions on MH17 Crash Premature as Probe Ongoing – Lavrov [Electronic source] / Access mode : <https://sputniknews.com/world/20160930/1045872311/lavrov-mh17-crash.html>
10. Just Say Sorry: Poroshenko Dodges Ukrainian Nationalists' Holocaust Culpability [Electronic source] / Access mode : <https://sputniknews.com/europe/20160930/1045877299/ukraine-israel-diplomatic-scuffle-over-holocaust.html>
11. EXCLUSIVE: Dusseldorf, Moscow "Maintain Bilateral Ties" Despite Sanctions [Electronic source] / Access mode : <https://sputniknews.com/world/20160923/1045615933/russia-germany-relations-sanctions.html>
12. Russian Foreign Ministry to Summon Dutch Ambassador Over MH17 Probe Report [Electronic source] / Access mode : <https://sputniknews.com/politics/20160930/1045888418/mh17-report-dutch-ambassador.html>
13. MH17 Crash: Dutch Investigators Turn Blind Eye to Russian Data [Electronic source] / Access mode : <https://sputniknews.com/world/20160929/1045824406/plane-crash-ukraine-investigation-russia.html>

References

1. Velivchenko, V. F. & Velivchenko, V. O. (2017). *Language as a Means of Influencing Consciousness*. Cherkasy (in Ukr.).
2. Dotsenko, Ye. L. (2003). *Psychology of Manipulation: Phenomena, Mechanisms, and Protection*. Moscow: Rech (in Russ.).
3. Palshyna, O. M. (2009). *Influence of National Media on Foreign Policy of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland*. К. : (in Ukr.).
4. *Kiev Fears Mass Desertion From the Army as Donbass Campaign Sputters* [Electronic source] / Access mode : <https://sputniknews.com/europe/20160929/1045828345/ukraine-mass-desertion-fears.html>
5. *DPR Head Denies Donbass Militias' Involvement in MH17 Flight Crash* [Electronic source] / Access mode : <https://sputniknews.com/europe/20160929/1045827108/mh17-dpr-militias.html>

6. *Scrapping EU Visas for Ukrainians Would Be “Political Suicide for Poland”* [Electronic source] / Access mode : <https://sputniknews.com/europe/20160930/1045870070/ukraine-eu-visa-regime.html>
7. *West, Russia Should Develop Strategic Partnership – Former NATO Chief* [Electronic source] / Access mode : <https://sputniknews.com/politics/20160930/1045854325/west-russia-strategic-partnership.html>
8. *Blame and Bias: MH17 Plane Crash Investigation’s Goal is “to Discredit Russia”* [Electronic source] / Access mode : <https://sputniknews.com/world/20160930/1045878229/russia-ukraine-investigation-plane-crash.html>
9. *Making Conclusions on MH17 Crash Premature as Probe Ongoing – Lavrov* [Electronic source] / Access mode : <https://sputniknews.com/world/20160930/1045872311/lavrov-mh17-crash.html>
10. *Just Say Sorry: Poroshenko Dodges Ukrainian Nationalists’ Holocaust Culpability* [Electronic source] / Access mode : <https://sputniknews.com/europe/20160930/1045877299/ukraine-israel-diplomatic-scuffle-over-holocaust.html>
11. *EXCLUSIVE: Dusseldorf, Moscow “Maintain Bilateral Ties” Despite Sanctions* [Electronic source] / Access mode : <https://sputniknews.com/world/20160923/1045615933/russia-germany-relations-sanctions.html>
12. *Russian Foreign Ministry to Summon Dutch Ambassador Over MH17 Probe Report* [Electronic source] / Access mode : <https://sputniknews.com/politics/20160930/1045888418/mh17-report-dutch-ambassador.html>
13. *MH17 Crash: Dutch Investigators Turn Blind Eye to Russian Data* [Electronic source] / Access mode : <https://sputniknews.com/world/20160929/1045824406/plane-crash-ukraine-investigation-russia.html>

VELIVCHENKO Valentyna Fedorivna,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of The Department of English Philology at Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy
e-mail: velivchenko@cdu.edu.ua

PECULIARITIES OF THE CONTENT CONSTRUCTING OF POLITICAL MEDIA DISCOURSE

(on the example of English-language political media texts)

Abstract. Introduction. *This article explains the peculiarities of the content constructing of the political media discourse of the Russian Internet resource sputniknews.com for September 2016, represented by English-language political media texts about events in Ukraine.*

Purpose. *The purpose of the article is to disclose peculiarities of the content constructing of the political media discourse in question via the analysis of the cognitive plane of its objectification.*

Results. *The article holds that the political media discourse is a complex phenomenon that has three planes of its objectification: cognitive, pragmatic, and communicative (linguistic). The analysis of its cognitive plane accomplished as the analysis of the content of its political media texts enables to disclose peculiarities of their content constructing. The article proves that this constructing is typically based on a purposeful manipulation of information on behalf of the message author (sender). It is done in different ways and by various means – by faking facts, by their partial distortion, by a shift within the concept semantic field, by the concept simplification, and by stereotyping. The very form of facts presentation also contributes to information distortion – it can be statement, repetition, fragmentation, breaking news, sensation, and non-alternativity (of information source or of view point). Such a content constructing, typical of the analyzed political media texts, enables the message author (sender) to present concrete facts, political events and the very social reality in the right light, suggesting or imposing on the message recipient a certain (necessary) understanding of what is perceived.*

Originality. *Originality of this article is provided by a complex approach to the analysis of the political media discourse. The article contributes to the discourse analysis, in particular to the studies of its cognitive and linguistic-cognitive characteristics.*

The perspective of the problem under discussion can be seen in the analysis of interrelated pragmatic and communicative (linguistic) planes of the political media discourse objectification.

Conclusion. *Thus, according to the obtained data, the content constructing of English-language political media texts about events in Ukraine, which represent the political media discourse of the Russian Internet resource sputniknews.com for September 2016, is typically based on manipulation of information. Accomplished by the message author (sender) in different ways and by various means, manipulation of information results in various interpretations of concrete facts, political events and social reality with the purpose to suggest or impose on the message recipient a certain (necessary) understanding, which is, in fact, a manipulative impact on public consciousness.*

Key words: *political media discourse; political media text; content constructing; manipulation of information; distortion of information; manipulation.*

*Надійшла до редакції 09.10.18
Прийнято до друку 12.10.18*

УДК 808.3-083-55

DOI 10.31651/2076-5770-2018-2-93-98

ORCID 0000-0001-8091-1477

ТАРАН Алла Анатоліївна,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики Черкаського національного університету

імені Богдана Хмельницького

e-mail: alla__taran@ukr.net**СУЧАСНА МЕТАФОРА ЯК ЗАСІБ МОВНОЇ ЕКСПРЕСІЇ**

У статті досліджено сучасні метафори як широкий спектр мовностилістичних засобів, що дають змогу мовцям перетворити позначення нових реалій і понять сучасного строкатого суспільно-політичного життя України на певні яскраві знаки не лише окремих таких об'єктів, а часом і цілих ситуацій, з ними пов'язаних. З'ясовано, що сучасні метафори відображають настрої суспільства, передають ставлення мовців до певних реалій і явищ сьогодення, оформлюють їхню оцінку.

Ключові слова: динаміка мови, мовна практика, суспільно-політичний лексикон, українська політична метафора, термін, експресія.

Постановка проблеми. Метафора, відображаючи картину світу носіїв мови, бере участь у створенні мовної картини, має соціальний характер, репрезентує, «як картина світу відображається в суспільній свідомості і якою вона є» [1, с. 45]. Присутність метафори, яка вже стала невід'ємною частиною художніх і публіцистичних текстів, непомітна масовому споживачеві. Як зазначають психологи, це дає змогу впливати не на свідомість реципієнта, а на несвідомі компоненти його психіки. Творці метафор використовують їх як засіб протидії стандарту, засіб відволікання та затримки уваги читача. За теорією Дж. Лакоффа та М. Джонсона метафори можуть виражатися по-різному: не лише мовними знаками, а й за допомогою засобів інших семіотичних систем, що разом утворюють семіосферу культури. Політичні метафори відображають настрої сучасного суспільства, передають ставлення мовців до певних реалій і явищ сьогодення, оформлюють їхню оцінку [2, с. 389].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасна україністика і славістика загалом активно вивчають метафорику, зокрема й політичну, як у плані формування нових її засобів, так і в аспекті їхнього функціонування в мовній діяльності спільноти. Теоретичні та практичні здобутки, важливі для аналізу сучасної політичної метафорики, містять наукові студії А. Баранова, Х. Дацишин, М. Зиміної, Ю. Караулова, Є. Карпіловської, І. Кобозевої, О. Селіванової, М. Степаненка, О. М. Чадюк, А. Чудинова, Є. Бральчика, Р. Бужинського та інших науковців. Нову українську метафорику репрезентовано в загальнономовних тлумачних і фразеологічних словниках, а також у спеціальних неологічних словниках, словниках крилатих висловів, перифраз. Її широко подають і словники мови письменників. В українській лексикографії маємо на сьогодні «Короткий словник перифраз» М. П. Коломійця та Є. С. Регушевського (К., 1985); нещодавно побачила світ монографія М. І. Степаненка «Політичне сьогодення української мови: Актуальний перифрастикон» (Харків, 2017), яка становить словник сучасних політичних перифраз, організованих за тематичними полями.

У мовознавстві виокремлюють оцінку й метафору та вивчають відношення між ними: як оцінні слова функціонують у метафорі і як метафоризація впливає на появу оцінного значення, тобто досліджують відношення «оцінка – метафора» і «метафора – оцінка» [5]. Можливість виникнення оцінності в процесі метафоризації зумовлена її природою [5, с. 53], адже діяльність «творця метафори» зорієнтована не тільки на заповнення поняттєвих лакун і номінацію, а й на прагматичний ефект, який метафора викликає в реципієнта» [6, с. 181].

Як зазначає М. Блек, кожна метафора – це вершина затопленої моделі [цит. за: 7, с. 141]. Так, у процесі виявлення й дослідження механізмів метафоризації науковці виділяють і розрізняють моделі метафори, що стосуються “всього комплексу смислових складових метафори – джерела, мети і процесу переносу характеристик зі сфери джерела на сферу мети”, і метафоричні моделі – стосуються тільки сфери джерела [8].

На думку О. О. Тараненка, «передумовою метафоризації певного слова є те, що суб'єкт помічає щось спільне між референтом цього слова і ще яким-небудь об'єктом» [9, с. 101]. Вивчення метафори дає змогу побачити ту «сировину», з якої створюється значення слова. Тому метафора є стадією переробки такої сировини, етапом на шляху від уявлень, знань, оцінок та емоцій до мовного значення [10, с. 134].

Мета пропонованого дослідження – проаналізувати метафори як засіб мовної експресії, які відображають настрої сучасного суспільства, передають ставлення мовців до реальності і явищ сьогодення, оформлюють їхню оцінку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Політична метафора є одним із структурних елементів художнього й публіцистичного тексту, відображає авторську позицію, виражає його оцінку і як наслідок – виникають оцінні судження й образи з посиленням емоційним зарядом, напр.: *Все обліпили грона блакитних і жовтих кульок, наче якась велетенська риба наметала патріотичну ікру* (Костенко, с. 172); *Політичні клоуни жонглюють словом «народ»* (Там само, с. 350); *І все важче відрізнити серіали екранних детективів від серіалів нашої політики* (Там само, с. 236), *політичні актори* (Там само: 96), *ослячі вуха московської режисури* (Там само, с. 125). Ці приклади – авторська політична метафорика у виконанні однієї з найкращих українських письменниць ХХ – початку ХХІ ст. Ліни Костенко, мовна свідомість і зокрема політична метафорика якої показова для осмислення семантичних процесів у сучасній українській мові. Система метафоричних уявлень становить частину образу дійсності, і звернення до конкретних метафор або введення нових метафор завжди пов'язано з моделлю світу. Актуалізація певних метафоричних моделей може слугувати своєрідним лакмусовим папірцем, який виявляє стан суспільної свідомості.

Метафора як засіб мовної експресії, образності, виражає нині переважно негативний зміст, що зумовлене підвищеною увагою ЗМІ до негативних сторін життя сучасного українського суспільства, адже основна функція ЗМІ – сприяти покращенню життя суспільства, виявляти недоліки, вказувати на них суспільству і сприяти їхній ліквідації. В умовах, коли вираження негативної оцінки є самоціллю автора, метафора може надати тексту мовленнєвої агресії, тобто надмірної, нав'язливої оцінності.

Фіксуємо такі метафори з негативною оцінкою повідомлюваного: А запопадливі акули пера, треновані в каламутних політичних океанаріях, підхопили сказане на льоту і як уже потім не обзивали ті мітинги у жовтій пресі – і «націоналістичне збіговисько», і «політичний тераріум, що вже кілька тижнів ворухиться на Хрещатику» (Костенко, с. 82). *Парад був грандіозний. Лопотіло і майоріло, гупало і рехло. Але уряд запевнив, що нічого подібного, пшениця у державному резерві є. Якщо, звісно, його не проточили державні миші* (Костенко, с. 267). У контекстах оцінку звернено на збірну назву – український політикум. Нейтральні лексеми, які утворюють метафору, стають оцінними в певному контексті. Це дає змогу автору висловити негативну оцінку відкрито, досить категорично і спокійно. Крім того, самі назви тераріум, миші викликають страх і відразу. Тому такі метафори є не лише експресивно-оцінними, а й образливими.

У художньому тексті метафора часто набуває протилежного змісту, стаючи іронічною. Зважаючи на критичне осмислення дійсності, характерне для сьогодення, іронічна метафора дає змогу висловити своє розуміння того, що відбувається в суспільстві, своє ставлення до цього. Іронія посилює оцінку і водночас знімає можливу її агресію, гостроту, наприклад, *гламурна диктатура*. Сприймаючи, «прочитуючи», тобто декодуючи, розшифровуючи будь-яку метафору, як і будь-яку іронію, читач має відтворити невисловлені смисли повідомлення.

Метафорична номінація на зразок *Сирота, який заліз на вершечок харчового ланцюга* – про колишнього президента України Віктора Януковича (Мухарський, с. 168), функціонує як перифраз – це, як відомо, описовий зворот, за допомогою якого явище, предмет, особу, реалію називають не прямо, а описово, через характерні їхні риси. Перифраз приховує семантику прямої назви реалії, особи або явища й виконує роль їх образного, непрямого позначення часом з виразною оцінністю. Однак такі позначення вживають не лише для емоційного збагачення текстового матеріалу, уникнення невинуватеної тавтології тощо. Досить часто вони містять суб'єктивну думку, авторську оцінку явища, наприклад: *лабораторія суспільної згоди* – Майдан (Там само, с. 166); *десята бельгійська провінція* – малий Донбас (Там само, с. 28); історично головними інвесторами цього регіону в той час були бельгійці, що розпочали видобуток вугілля та побудову металургійних заводів; *велика бензоколонка та газове сховище* – Росія (Там само, с. 320); *фортеця духу* – донецький аеропорт.

Мовна практика сучасної української публіцистики засвідчує креативні, живі, національно марковані метафори-символи на зразок *Небесна сотня, ангели итурму, кіборги, майдан*. Цікаво, що назва героїчних захисників Донецького аеропорту *кіборги* виникла в таборі їхніх супротивників і набула масового поширення після оприлюднення перехоплених переговорів між терористами. Пояснюючи, чому вони досі не можуть взяти аеропорт (оборона аеропорту українськими військовими тривала 242 дні, після чого бетонні конструкції не витримали постійних обстрілів, підривів і обвалилися), один із терористів, описуючи українських вояків, сказав: «Да это не люди. Это киборги!» (Кашпор, с. 28). Синонімічною є метафора *залізні люди*, «які відзначаються непохитністю, твердістю; незламністю духу». У такому значенні лексема має позитивну оцінку, натомість з негативною оцінкою функціонує термін *кіборг* (англ. *cyborg*), утворений зі словосполучки *кібернетичний організм*, у медицині – це біологічний організм, що містить вживлені механічні або електронні складники; у науково-фантастичних творах *кіборги* – напівлюди-напівмашини. У такому значенні вони синонімізуються з номінаціями *людиноподібний робот, гуманоїд, андроїд* з можливими негативними конотаціями суб'єкта, позбавленого людських почуттів і реакцій на довкілля. Журналіст ТСН (Телевізійної служби новин України) Руслан Ярмолюк, згадуючи своє перебування в той час в Донецькому аеропорту, пише: «Найстрашніше – це собачий холод. Там неможливо зігрітися. Там не можна ходити, не можна стояти, навіть сидіти: гіпсокартонні стіни наскрізь прострілюються. Більшість часу всі лежать. Хлопці в таких умовах трималися не день, не два – тижні, місяці. Це справді *залізні люди*» (Кашпор, с. 148). Президент України Петро Порошенко 24 серпня 2017 року на параді, присвяченому Дню Незалежності України, наголосив: «*Найміцніше залізо в нашій армії – це те, з якого зроблені наші воїни*».

Оборона Донецького аеропорту породила низку креативних метафор на зразок *внутрішні, життєві, акумулятори вже підморгували червоним* (Там само, с. 148); *реальність тікала крізь пальці, слова розсипалися та втрачали сенс* (Там само, с. 149); або в українських реаліях нове значення метафори *дорога життя* «дорога життя з донецького аеропорту»: *Перевізники нервували: “дорога життя” обстрілювалася дедалі сильніше* (Там само, с. 32) або *Бійці намагалися не думати, що “дорога життя” – злітка від терміналу до Пісок – іноді зраджує назві* (Там само, с. 148); *Так кричать усім, хто на “дорозі життя” встиг повірити у власну смерть* (Там само, с. 149). Згадаймо *дорогу життя* через Ладозьке озеро з блокадного Ленінграда під час Другої світової війни. Саме таку алюзію підкреслюють лапки в сучасних українських текстах.

Фіксуємо метафоричні позначення-персоніфікації, які мають міфологічне походження, напр.: *Всі знають, що “Гном” працює тут Хароном – перевізником з берега життя на берег смерті. Його Стікс – бита злітна смуга, що веде до терміналу. Туди – живі, звідти – напівживі, якщо пощастить. Важка робота. Та хтось мусить* (Кашпор, с. 27). Нагадаємо, що в грецькій міфології *Харон* (давньогр. *Χάρων* – «яскравий») – перевізник душ померлих через річку Стікс в Аїд (підземне царство мертвих).

Значущість подій на сході України для українського суспільства спричинює особливо емоційне ставлення до військових, і, як наслідок, виникнення емоційно-оцінних метафор на зразок *воїни світла*, що має кілька значень, відбиваючи опозицію прямого й переносного значень залучених до метафори лексем: 1) світлі українські патріоти, які воюють за правду; і 2) військові, які здійснюють світломаскування. Як приклади наведемо епізоди з книги «Війна очима ТСН». Українська журналістка Алла Хоцяківська так описує своє знайомство з добровольцем з позивними в Україні Ернесто: *Він вразив мене своєю безпосередністю, щирістю, такою фантастичною посмішкою. Про таких кажуть: воїн світла. Він справді ним був.* А в авторському есе Наталії Нагорної з цього ж видання зображено підготовку до ефіру з передової, коли в землянці втомлені бійці прикривали екран ноутбука, який блимав у темряві: *Воїни світла – на сторожі темряви.* Варто зазначити, що *сини світла* і *сини темряви* – це ще біблійні метафори, з Апокаліпсису, Одкровення Іоанна Богослова, пор.: *«Віруйте у світло, щоб світла синами вам стати!»* (Ін. 12, 36). Волонтерів називають *воїни добра*, напр.: *“Для нас вони всі – герої, – воїни добра”* (ГПУ, 25.04.2015).

Семантика метафори передбачає можливість передавати інформацію «над текстом» і викликати певні запрограмовані реакції реципієнтів, пор., наприклад, нові метафори на зразок *Ми, українці, вже зірвали чеку* (ГПУ, 24.12.2014) або *«входить беркут»* – *метафорично це значить, що немає про що говорити* (ГПУ, 13.04.2014), *«прогривається мотор» холодної війни* (Експрес, 09.01.2015) чи низка авторських метафор Ліни Костенко з уже цитованого вище її роману «Записки українського самашедшого»: *механізм «ломки голосу»*. *Висвистіло нашу Незалежність у підземну трубу* (Костенко, с. 35). *По українцях доля стріляє дуплетом* (Там само, с. 36). *політики з великої дороги переставляють семафори...* (Там само, с. 345). Такі авторські метафори – вияв мовної особистості, свідчення його професійної майстерності, креативності, творчого володіння словом. Вони відображають якісну характеристику журналістських текстів, високий рівень структурно-мовної складності висловлювання.

Найбільший емоційний вплив на сучасного українського читача має метафорика неоголошеної українсько-російської війни. Кожен сюжет із війни – це особистий край світу журналіста, це межа між життям і смертю, подвигом і гріхом, суспільною апатією, байдужістю. Тому метафори в текстах цієї тематики – знаряддя посиленого емоційного впливу на читачів.

Метафора *світ навиворіт* має два значення: 1) під землею життя, на землі – смерть (Кашпор, с. 123); 2) темрява переходить в темряву (Там само, с. 124). Навиворіт – вказівка на протилежну якість об'єкта, синонімами є *паралельний світ, задзеркалля, потойбічний світ*. Такі метафори можна розглядати як експресиви. В усталеному корпусі фразеологізмів української мови є фразеологізм-синонім *світ [догори ногами] перевертається (перекидається) / перевернувся, перекинувся* зі значенням «усе змінюється на протилежне, стає іншим».

Для сучасної української публіцистики характерним є й використання «багатошарової» метафори, «метафори в метафорі», тобто декількох різнопланових метафор в одному повідомленні. У такий спосіб утворюється певна метафоризація ситуації (повідомлення) як цілого, напр.: *Земля вибухнула фонтанчиками зовсім поруч. Загородний перекотився на спину та втупився у згорілі нутроці машини. Кулі ставали дедалі хитрішими: ще трішки й якась з них стрибне під залізне черево* (Кашпор, с. 90). Описуючи, як снаряд влетів у маршрутку під Волновахою (місто на південному заході Донецької області), журналістка українського телеканалу «1+1» Ганна Бока пише: *“Жінка в чорному ховала обличчя руками. Металева решето. Скляне кришиво. Липкі калюжі”* (Там само: 161); *У Волновасі я вперше побачила, як град лягає шахівницею, як град прошиває все* (Там само, с. 162). Подібна метафоризація ситуації сприяє приверненню уваги адресата до повідомлення, передає оцінні характеристики означуваного.

Нова метафора *іде посилка* має значення “везуть журналістів”, напр.: *“До вас іде посилка”, – передали по рації. Досі таких “посилок” не возили – журналіст Олександр*

Моторний та оператор Сергій Кисельов були першими телевізійниками, які їхали за край (Там само, с. 27).

Метафора **пришивати до життя** передає значення “зародити, дати початок життя кому-небудь”: *У багатьох солдатів дома дружина при надії – так чоловіки пришивають себе до життя: не можна померти* (Кашпор, с. 69). Пор. метафоризовані значення дієслова **пришивати**, уже засвідчені тлумачними словниками української мови: 1) пронизуючи кого-небудь ударом, залишати на місці без руху; 2) примушувати когось залишатися нерухомим (від несподіванки) [СУМ, VIII, с. 103]. Подібне значення має й нова метафора **смерть іноді проростає життям** (Кашпор, с. 66).

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. З’ясування передумов появи нових метафор, ступеня тотожності їхньої формально-семантичної будови та спектрів функціонування чи, навпаки, тенденцій їхньої семантичної та/або функціонально-стилістичної диференціації дає змогу обґрунтувати доцільність фіксації нових метафор і метафоричних значень окремих слів у їхньому складі в нових українських словниках.

Перспективу подальших наукових пошуків убачаємо в дослідженні сучасної політичної метафори в публіцистичному й художньому текстах, визначенні експресії її образного позначення.

Список використаної літератури

1. Ермакова О. П. Семантические процессы в лексике / О. П. Ермакова // Русский язык конца XX столетия (1985-1995). – М. : Языки русской культуры, 1996. – С. 32–66.
2. Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем // Теория метафоры. – М. : Прогресс, 1990. – С. 387–415.
3. Карпіловська Є. А. Тенденції оновлення сучасного українського лексикону // Клименко Н. Ф. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі / Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2008. – С. 6–133.
4. Селіванова О. О. Світ свідомості в мові. Мир сознания в языке / О. О. Селіванова. – Черкаси : Ю. Чабаненко, 2012. – 488 с.
5. Вольф Е. М. Метафора и оценка // Метафора в языке и тексте. – М. : Наука, 1988. – С. 52–65.
6. Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира / Б. А. Серебренников, Е. С. Кубрякова, В. И. Постовалова, В. Н. Телия, А. А. Уфимцева. – М.: Наука, 1988. – 216 с.
7. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М.: Школа “Языки русской культуры”, 1996. – 288 с.
8. Баранов А. Н., Караулов Ю. Н. Политическая метафора как объект лингвистического исследования // Баранов А. Н., Караулов Ю. Н. Русская политическая метафора. Материалы к словарю. – М. : Ин-т русск. языка АН СССР, 1991. – С. 12–16.
9. Тараненко О. О. Полісемічний паралелізм і явище семантичної аналогії / О. О. Тараненко. – К. : Наукова думка, 1980. – 115 с.
10. Кобозева И. М. Семантические проблемы анализа политической метафоры / И. М. Кобозева // Вестник МГУ. Филология. – 2001. – № 6. – С. 132–149.
11. Пауль Г. Принципы истории языка / Г. Пауль. – М. : Изд-во иностр. лит-ры, 1960. – 500 с.
12. Ульманн С. Семантические универсалии: пер. с англ. // Новое в лингвистике. – Вып. V: Языковые универсалии. – М. : Прогресс, 1970. – С. 250–299.
13. Кашпор О. Війна очима ТСН. – Київ : Основа, 2015. – 212 с.
14. Костенко Л. Записки українського самашедшого. – Київ : А-ба-ба-га-ла-ма-га, 2011. – 416 с.
15. Мухарський Антін. Майдан. (Р)еволюція духу: Мистецько-культурологічний проект. – Київ : Наш формат, 2014. – 376 с.

References

1. Ermakova, O. P. (1996). *Semantic processes in vocabulary*. In Russian of end of XX century (1985–1995). Moscow: Languages of the Russian culture, 1996. (in Russ.)
2. Lakoff J. & Johnson M. (1990). *Metaphors by which we live*. In Theory of metaphor. Moscow: Progress, 387–415. (in Russ.)
3. Karpilovska, I. A. (2008). *Tendency of the Ukrainian language. Dynamic processes in everyday Ukrainian lexicon*. Kyiv: Vidavnychiy Dim Demetra Burago (in Ukr.)
4. Selivanova, O. O. (2012). *World of consciousness in language*. Cherkasy : Yu. Chabanenko (in Ukr.)
5. Volf, E. M. (1998). *Metaphor and estimation*. In Metaphor in a language and text. Moscow: Science. (in Russ.)
6. *A role of human factor is in language: Language and picture of the world* (1998) / of B.A.Serebrennikov, E. S. Kubriakova, V. I. Postovalova, V. N. Teliya, A. A. Ufymceva. Moscow: Science (in Russ.)

7. Teliya, V. N. (1996). *Russian phraseology. Semantic, pragmatic and linguocultural aspects*. Moscow: School «Languages of the Russian culture». (in Russ.)
8. Baranov, A. N., Karaulov, Y. N. (1991). *Political metaphor as object of linguistic research* In Baranov A.N., Karaulov Y.N. *Russian political metaphor. Materials to the dictionary*. Moscow: Institute of Russ. language AH the USSR, 1991. (in Russ.)
9. Taranenko, O. O. (1980). *Polysemic parallelism and the phenomenon of semantic analogy*. Kyiv: Scientific Opinion (in Ukr.)
10. Kobozeva, I. M. Semantic problems of analyzing political metaphors. (*Moscow State University Bulletin. Philology*). 2001. № 6. (in Russ.)
11. Paul, G. (1960) *Principles of the History of Language*. Moscow: Publishing house of foreign literature (in Russ.)
12. Ulmann, S. (1970). *Semantic universalies: Trudged. with an eng.* In *New in linguistics. Prod. V: Language universalies*. Moscow: Progress, (in Russ.)
13. Kashpor, O. (2015). *War by the eyes of TSH*. Kyiv: Osnova. (in Ukr.)
14. Kostenko, I. (2011). *Messages of Ukrainian Samashedshego*. Kyiv: A-ba-ba-ga-la-ma-ga. (in Ukr.)
15. Muharsky, A. (2014). *Maidan. (R) Evolution of the Spirit: The Art and Cultural Project*. Kyiv: Our format. (in Ukr.)

TARAN Alla Anatoliyivna,

Candidate of Philology, Associate Professor of Ukrainian and applied linguistics, Cherkasy Bohdan Khmelnytskyi National University

e-mail: alla__taran@ukr.net

MODERN METAPHOR AS A MEANS OF LINGUISTIC EXPRESSION

Abstract. Introduction: *Modern metaphors enable speakers to transform the designation of new realities and the understandings of the modern colorful social and political life of Ukraine into certain bright signs not only of such particular objects, but sometimes of the entire situations connected with them. They reflect the mood of society, communicate the attitude of speakers to certain realities and the phenomena of the present, and make their assessment. Their valuation is due to the sphere of functioning.*

Purpose: *To analyze metaphors that reflect the mood of modern society, communicate the attitude of speakers to the realities and phenomena of the present, and draw up their assessment.*

Methods: *According to the research material in the scientific studies, the following methods are used: descriptive (linguistic techniques of observation and generalization), component analysis method, the method of contextual analysis and the method of comparative analysis.*

Results: *Analysis of the development of political metaphors convinces that this is not a short-term means for the need for time, but a kind of resource that has already entered the vocabulary of the language. The use of a political metaphor indicates the desire of the speakers to renew the expressive means, which is consistent with their constructive principle of leaving the stamp.*

Originality: *Metaphor – the transfer of the designation of one object to another to create the image of the latter – it is also important in that which distinguishes in the near reality the things with which the Ukrainians compare and contrast certain concepts, phenomena, realities, events, certain persons and subjects of political life of the state. This testifies to the active, topical areas of the language system and the conceptual picture of the Ukrainian world, which needs new meanings.*

Conclusion: *The prospect of further scientific research is seen in the study of the modern political metaphor in the journalistic text, the definition of the expression of its figurative notation.*

Keywords: *dynamics of language, language conceptualization, language practice, Ukrainian political metaphors, term, expression.*

Надійшла до редакції 02.10.18

Прийнято до друку 12.10.18

ЛІНГВОГЕОГРАФІЯ

УДК 811.161.2'282.2 (477.4/5) (045)
 DOI 10.31651/2076-5770-2018-2-99-105
 ORCID 0000-0001-9874-1867

ЖУГАН Наталія Анатоліївна,
 викладач Черкаського державного бізнес-коледжу
 e-mail: nzhragan@ukr.net

ЛІНГВОГЕОГРАФІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТКАЦЬКОЇ ЛЕКСИКИ В СЕРЕДНЬОНАДДНІПРЯНСЬКИХ ГОВІРКАХ

У статті представлено ткацьку лексику середньонаддніпрянських говірок у просторовій проекції. Результати картографування матеріалів, зібраних автором в польових умовах у говірках Черкаської, Київської, частково Полтавської та Кропивницької областей на початку ХХІ ст., дали змогу з'ясувати просторову диференціацію лексем терміносистеми ткацтва в протиставленні центр: периферія. Визначено зони функціонування власне термінів, схарактеризовано типи мовних ареалів за розташуванням (центральний, маргінальні) та наповненістю (суцільні, розмиті, мереживні, острівні). Центральні ареали (16) є суцільними за наповненістю із незначними вкрапленнями субститутів, частина з них мають розмитий чи мереживний характер, що засвідчує зміни в репертуарі ткацької лексики. Острівні мікроареали є наслідком внутрішнього розвитку досліджуваних говірок, оскільки репрезентують чи то терміни, вживані в інших діалектах, чи субститутути з інших виробничих сфер або загальноновживаної лексики.

***Ключові слова:** середньонаддніпрянські говірки, ареал, мікроареал, терміносистема ткацтва, лексема, субститут.*

Постановка проблеми. Для сучасного розвитку українського мовознавства актуальним завданням залишається системне дослідження тематичних груп лексики, які тісно пов'язані з життям і побутом народу. Особливу зацікавленість викликає термінологія народних ремесел, зокрема ткацької, що спонукає до докладного опису складу та семантики її одиниць, виявлення системних відношень компонентів, архаїчних елементів і динамічних процесів у лексико-семантичній системі діалектної мови та просторової поведінки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій та визначення раніше не вивчених частин загальної проблеми. Дослідження лексики середньонаддніпрянських говірок у просторовій проекції розпочато в праці В. С. Ващенка «З історії та географії діалектних слів» не лише описово, а й з використанням лінгвогеографічного методу [1]. У монографії «Лінгвістична географія Наддніпрянщини» В. С. Ващенко проаналізував назви предметів побуту, сільськогосподарського реманенту, будівель, професій, частково тканин та одягу, репрезентував лексичний матеріал на 58 картах, причому на 12 із них зафіксовано назви одягу [2]. Про лексичні ареали південно-східного наріччя, зокрема й середньонаддніпрянського говору, йдеться в статті І. Г. Матвіяса, яку він написав за матеріалами «Атласу української мови» [3, с. 360–365] та докладніше в його монографії [4, с. 114–123].

У працях кінця ХХ – початку ХХІ ст. звернено увагу переважно на вирішення дискусійних проблем середньонаддніпрянсько-подільського та середньонаддніпрянсько-степового діалектних порубіж [5; 6; 7]. У зв'язку з цим для дослідження явищ лексики та семантики в географічній проекції було обрано тільки окремі групи говірок середньонаддніпрянського діалектного континууму – правобережні та південні.

Лінгвогеографічна репрезентація всього ареалу середньонадніпряньського діалекту представлена в праці Г. І. Мартинової на матеріалі фонетики та фонології, унаслідок чого здійснено його ареальну диференціацію, визначено основні ареалогічні тенденції розвитку. Дослідниця також уклала сім карт побутової лексики, щоб представити кореляцію меж лексичних явищ із фонетичними [8, Дод. А]. Саме недостатня репрезентація лексики середньонадніпряньського діалекту в географічній проекції зумовлює актуальність статті.

Мета статті – репрезентувати поширення ткацької лексики в середньонадніпряньському ареалі, виявити зони функціонування давніх термінів, схарактеризувати типи мовних ареалів та визначити ареалогічні тенденції й особливості розвитку середньонадніпряньських говірок.

Основним джерелом дослідження стало картографування лексики ткацтва середньонадніпряньських говірок, здійснене на матеріалі експедиційних записів автора в говірках Черкаської, Київської, частково Полтавської та Кропивницької областей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Динаміка говірок, на думку П. Ю. Гриценка, – «процес багатовимірний, що передбачає його різноаспектне вивчення, застосування різноманітних дослідницьких процедур», зокрема й аналіз у просторовій проекції – «картографічна презентація й аналіз формальних змін у говірках; змін конфігурації ареалів мовних одиниць, явищ та ізоглос, які розділяють одиниці членування континууму» [9, с. 9].

На матеріалі ткацької лексики, записаної в 73 середньонадніпряньських говірках, укладено 30 атомарних карт, що дало змогу виявити специфіку її просторового поширення. Основним завданням картографування стала репрезентація стану збереження давніх термінів ткацтва. Для характеристики поширення лексем беремо до уваги розроблену вченими класифікацію типів мовних ареалів, де враховано їхній розмір, форму, особливості конфігурації, наповненість, місце розташування: суцільний, острівний, центральний, маргінальний, хвилеподібний, клиноподібний, підковоподібний, розірваний, розмитий, мереживний [10, с. 149 – 158; 11, с. 42; 12, с. 68; 13, с. 25 – 34]. П. Ю. Гриченко, указавши на нечіткість обраних для типології ареалів диференційних ознак, уточнив їхні типи за зв'язком із історико-лінгвістичними характеристиками [14, с. 23 – 24]. У нашому дослідженні за розташуванням ареалів виокремлюємо центральні й маргінальні, а за їхньою наповненістю – суцільні, розмиті, мереживні й острівні.

За результатами картографування лексики ткацтва середньонадніпряньських говірок виявлено, що значна частина терміноназв утворює центральні суцільні ареали (16 карт): лексеми *ко¹нопл'і* 'коноплі, рослина, яку використовують для прядіння ниток' (к. 1*), *ма¹т'ірка* 'жіночі стебла конопель' (к. 2), *п'лоск'ін* 'чоловічі стебла конопель' (к. 3), *терниця'а* 'станок, на якому тіпають коноплі' (к. 12), *кост'риця'а* 'тверді неволокнисті частини конопляних стебел, що висипаються під час тертя' (к. 11), *ми¹ч'ка* 'жмут вичесаного і сплетеного конопляного волокна найкращого гатунку з одного сніпка' (к. 14), *з'реб'ін* 'зряддя, на яке накидають або навивають волокно для прядіння' (к. 16), *вал* 'нитка валу' (к. 20), *вер^u'тено* та її фонетичні варіанти (*ве^uри^e'тено*, *ве^uре^e'тено*, *ве^uри^e'тено* *ве^aри^e'тено*, *ви^eри^e'тено*, *вери^e'тено*) 'ручне зряддя для прядіння' (к. 21), *п'р'адка* 'ножний прилад для прядіння', *ви¹тушка* та її фонетичні варіанти *в'ітушка*, *ми¹тушка* 'пристрій для змотування ниток у клубок' (к. 23), *ве^uрс'тат* 'ткацький верстат' (к. 30); репрезентанти з коренем *моч-*: *мо¹ч'ит'*, *ви¹моч'ит'*, *ви¹моч'ити*, *ви¹моч'ка*, *на¹моч'уват'*, *за¹моч'уват'*, *помо¹ч'ит'* 'вимочувати коноплі' (к. 8); *бит-*: *би^(i^e,e)тел'н'а* 'станок, на якому б'ють коноплі' (к. 10); з коренем *п'р'а-* (*п'ра-*): *п'ра¹д'ін:а*, *п'р'асти* 'процес прядіння' (к. 16), з коренями *снів-*, *снів-*, *снів-*: *с'н'івни^{(i^e)ц'а}*, *с'новниця'а*, *ос'н'івниця'а*, *сн¹валка*, *сн¹вал'ниця'а* 'пристрій, на якому снують основу для ткання' (к. 24), з коренем *тк-*: *ткат'*, *зати¹кат'*, *вити¹кат'* 'почати ткати' (к. 29).

* Тут і далі покликаємося на карти, укладені автором статті.

У названих вище ареалах на тлі суцільного поширення власне термінів ткацтва засвідчено острівні мікроареали чи то лексем, притаманних іншим діалектам, чи то субститутів, які заступили забуті назви: акцентний варіант *ма^тірка* ‘жіночі стебла конопель’ (к. 2); лексема *пр’а^дін:а* ‘процес прядіння’ нерідко паралельно вжито з терміном *п’р’асті* (к. 16); фонетичний варіант *ба^тел’н’а* ‘станок, на якому б’ють коноплі’ (к. 10); лексема *би^тел’а* ‘станок, на якому б’ють коноплі’ функціонує паралельно зі словотвірним варіантом *би^тел’н’а* (к. 10); фонетичний варіант *ос’н’івниц’а* ‘пристрій, на якому снують основу для ткання’ (к. 24); фонетичний варіант *ве^рс^так* ‘ткацький верстат’ вжито паралельно із лексемою *ве^рс^тат* (к. 30); граматичні варіанти *ве^рс^тат’* (ж. р.), *ве^рс^тат’* (ч. р.) ‘ткацький верстат’ (к. 30); словотвірний варіант *бітниц’а* ‘станок, на якому б’ють коноплі’ (к. 10); субститут *п^лос’куха* ‘чоловічі стебла конопель’ засвідчено паралельно з власне терміном *п^лоск’ін’* (к. 3); субститути *тирса*, *стер’н’а* ‘тверді неволокнисті частини конопляних стебел, що висипаються під час тертя’ (к. 11); *ж^мен’а*, *п^руч’ка*, *п’ів’іток* ‘жмут вичесаного і сплетеного конопляного волокна найкращого гатунку з одного сніпка’ (к. 14); субститути *на^кидат’* на *ве^рс^тат’*, *с’і^дат’* за *ве^рс^тат’* ‘почати ткати’ (к. 29).

Частина острівних мікроареалів розташовані переважно на периферії центрального ареалу середньонадніпрянських говірок, наприклад: назви *п^руч’айка* ‘жмут вичесаного і сплетеного конопляного волокна найкращого гатунку з одного сніпка’ утворює мікроареали у північній частині (к. 14); лексема *бітниц’а* ‘станок, на якому б’ють коноплі’ засвідчено в центральній та вкраплення в північній і південній частинах досліджуваного ареалу (к. 10); *кост’рич’ка* ‘тверді неволокнисті частини конопляних стебел, що висипаються під час тертя’ засвідчено в північній, західній і східній частинах середньонадніпрянського ареалу паралельно з власне терміном *кост’риц’а* (к. 11); субститут *т’іпалка* ‘станок, на якому тіпають коноплі’ утворює острівний мікроареал у двох лівобережних середньонадніпрянських говірках, причому в одній функціонує паралельно із власне терміном *терни’ца* (к. 12); назва *п’ів’ісмо* ‘жмут вичесаного і сплетеного конопляного волокна найкращого гатунку з одного сніпка’ виявлено вкраплення назви у північній центральній частині ареалу (к. 14); лексема *п^руч’ка* ‘жмут вичесаного і сплетеного конопляного волокна найкращого гатунку з одного сніпка’ виявлено вкрапленнями в західній і південно-західній частинах (к. 14); вкраплення лексем *ж^муток*, *ж^мен’а* ‘жмут вичесаного і сплетеного конопляного волокна найкращого гатунку з одного сніпка’ фіксуємо переважно в західній південній і східній частинах ареалу (к. 14); назва *ку^дел’а* ‘знаряддя, на яке накидають або навивають волокно для прядіння’ функціонує в південно-західній частині паралельно вжито з *ку^жіл’*, а в південно-східній – з *з’реб’ін’* (к. 19); субститути *нитка*, *к^лоч’а* ‘нитка валу’ утворюють мікроареали в північних, східних середньонадніпрянських говірках, де в одній говірці її вжито паралельно з терміном *вал* (к. 20); фонетичний варіант *с^новниц’а* ‘пристрій, на якому снують основу для ткання’ утворює острівний мікроареал у північній частині центрального ареалу (к. 24).

Лексика ткацтва позначає архаїзований промисел, тому значна частина інформантів, які брали участь лише в первинній обробці конопель та волокна, однак не пряли й не ткали, уже втратили інформацію про окремі знаряддя та їхні частини, процеси й виробу ткацтва, а отже, не мають у словниковому запасі й відповідних лексем. За спостереженнями Ю. Азарх, лексичний ареал, що зазнає трансформації, може бути розрідженим, його утворює низка віддалених один від одного острівних мікроареалів [15, с. 223]. Унаслідок цього на картах постали розмиті ареали власне термінів, що в одних говірках замінені субститутами з інших лексико-семантичних груп і мікрогруп ткацької лексики, а в інших – із різних виробничих сфер чи загальноновживаної лексики. Такі ареали спостерігаємо на 7 картах: лексема *л’он* ‘льон, рослина, яку використовують для прядіння ниток’ (к. 1); лексема *с’імйа* та її фонетичний варіант *с’імн’а* ‘насіння жіночих стебел конопель’ (к. 4); маніфестанти з коренем *бр-*: *брат’*, *зби^рат’*, *виб^рат’*, *ви(и^е)би(и)рат’*

‘виривати стебла конопель (льону)’ (к. 5); лексема ¹горстка та її словотвірний варіант ¹горсточка ‘сніп (горстка) конопель’ (к. 6); лексема ¹мичка ‘коноплі, приготовлені для виготовлення волокна’ (к. 13); репрезентанти з коренем ^клоч’-: ^клоч’а, ^клоч’а ‘відходи, рештки при чесанні конопляного волокна’ (к. 15); лексема ¹дос’вітки, ^{ве}(^е)ч’о(^о,^і,^і)р’ниці ‘сходи дівчат (жінок) зимовими вечорами, щоб прости, а в свята також і розважатись’ (к. 18); лексема ^{ос}’н’івниці’а ‘пристрій, на якому снують основу для ткання’ (к. 24); лексема ^ткат’ (^ткати) словотвірні варіанти ¹виткат’, ^тка’н’а, ^ткач’у’вати, ^ткач’у’ван’а ‘займатися тканням’ (к. 28).

Ще менш збережені в пам’яті діалектоносіїв терміноназви, що утворюють мереживні ареали, для яких характерне нечітке розмежування поширення окремого явища і їх сукупності [14, с. 23]. Їх виявлено на 6 картах: репрезентанти з коренем ^п’ра- (^{пра}-): ^п’раха, ^п’раха, ^п’рал’а, ^п’ралка, ^{пр}’а’д’іл’ниці’а ‘жінки, що пряде нитки’ (к. 17); репрезентанти з коренем ^{тк}-: ^ткач’, ^ткал’а, ^ткач’иха, (^ткач’иха), ^ткач’ка, ^ткал’ниці’а ‘ткач, людина, яка займається тканням’ (к. 30); репрезентанти з коренем ^{тк}-: ^тка’н’а, ^ткат’, ^ткати, ¹ткацтво ‘процес ткання’ (к. 29).

Мінімальну фіксацію терміноназв у центрі ареалу спостерігаємо на 3 картах, вони утворюють острівні мікроареали на тлі відсутності назви функціонування різних субститутів: лексеми ^кул’, ^пучо’к ‘в’язка з 5 – 10 горсток конопель, підготовлених для вимочування’ (к. 7); лексема ¹копанка, її словотвірний варіант ¹копаночка та номен ¹сажанка ‘місця, де вимочували коноплі’ (к. 9); лексеми ^ткацтво, ^тка’н’а, ^ткат’ ‘ремесло ткача’ (к. 26).

Розмиті та мереживні ареали є, на думку П. Ю. Гриценка, етапами руйнування єдиного в минулому суцільного ареалу [14]. За матеріалами ткацької лексики такі ареальні одиниці є свідченням її динаміки: повної втрати власне термінів чи їх заступлення назвами з інших тематичних груп.

Маргінальні ареали розташовані переважно в західній, східній та південній частинах досліджуваного континууму, що засвідчує вплив суміжних діалектів. Так, у західній частині середньонаддніпряньського ареалу виявлено мікроареали таких лексем: ^{ти}р’м’ит’а, ^{тер}м’ит’ ‘тверді неволокнисті частини конопляних стебел, що висипаються під час тертя’ (к. 11); ^{кост}ра ‘тверді неволокнисті частини конопляних стебел, що висипаються під час тертя’ (к. 11); ^{ку}кла ‘жмут вичесаного і сплетеного конопляного волокна найкращого гатунку з одного сніпка’ (к. 14); ^{ку}ж’іл’ ‘знаряддя, на яке накидають або навивають волокно для прядіння’ в одній говірці вжито паралельно з лексемою ^зреб’ін’ (к. 19); ^{сн}у’вал’ниці’а ‘пристрій, на якому снують основу для ткання’, що функціонує паралельно з ^{ос}’н’івниці’а, ^{ос}’н’івниці’а (к. 24). Заступили власне терміни ткацтва субститути ^{ко}нопл’і з ^{на}с’ін’ам ‘жіночі стебла конопель’ (к. 2); ^плоска ‘чоловічі стебла конопель’, його вжито паралельно з терміном ^плоск’ін’ (к. 3) та фонетичні варіанти назв ^прад’іво ‘коноплі, рослина, яку використовують для прядіння ниток’ (к. 1); ^прад’іво, ^{ма}ти’рне ‘жіночі стебла конопель’ (к. 2); ^{пр}а’сти ‘процес прядіння’ (к. 16); ^клоч’а ‘нитка валу’ (к. 20); ^прадка, ^{само}радка ‘ножний прилад для прядіння’, що репрезентує ствердіння [р] (к. 22); ^в’тушка, ^{ве}’р’тушка ‘пристрій для змотування ниток у клубок’ (к. 23).

У східній частині досліджуваного ареалу острівні мікроареали репрезентують вкраплення лексем південно-західної локалізації й інших, ніж у центральних середньонаддніпряньських говірках, фонетичних варіантів і субститутів: акцентний варіант ^{ма}т’ірка, ^{ма}ти’рне ‘жіночі стебла конопель’ (к. 2); лексема ^прад’іво ‘чоловічі стебла конопель’, яку вжито паралельно з власне терміном ^плоск’ін’ (к. 3); номен ^{ку}ж’іл’ ‘знаряддя, на яке накидають або навивають волокно для прядіння’, у кількох говірках вжито паралельно з терміном ^зреб’ін’ (к. 19).

У говірках південної частини досліджуваного ареалу, які дослідники кваліфікують як мішані, мішано-перехідні із середньонаддніпряньською основою [15, с. 313; 7, с. 202], також виявлено низку мікроареалів, що виявляють ареальну диференціацію. Дослідниця

говірок середньонаддніпрянсько-степового порубіжжя Т. В. Щербина вирізняє в них північно-західну, центральну та наддніпрянську групи [7, с. 128, к. 175]. Зони їхнього поширення нерідко корелюють з ареалами ткацької лексики, відповідно: південно-західним, південним, південно-східним. У зв'язку з цим можна виокремити мікроареали, розташовані тільки в південній, чи в південній і південно-східній частинах середньонаддніпрянського ареалу: лексеми *мате/ринка*, складена назва *ко/нопл'і з на/с'ін':ам* 'жіночі стебла конопель' (к. 3), *зати/кат', виту/кат'* 'почати ткати' (к. 29); субститут *с'і/дат' за (на) ве"р/с'тат* 'почати ткати' (к. 29); фонетичний варіант *ба/тел'н'а* 'станок, на якому б'ють коноплі' (к. 10); *ку/дел'а* 'знаряддя, на яке накидають або навивають волокно для прядіння' (к. 19).

У південно-східній частині південного ареалу середньонаддніпрянських говірок виявлено: субститут *п'ит/кан':а* 'нитка валу', де функціонує паралельно з власне терміном *вал* (к. 20); лексеми *о/т'іни, /терм'ім'* 'тверді неволокнисті частини конопляних стебел, що висипаються під час тертя' (к. 11); лексема *ку/дел'а* 'жмут вичесаного і сплетеного конопляного волокна найкращого гатунку з одного сніпка' (к. 14).

Відзначимо, що лексеми *коноплі, матірка, плоскінь, мочити, бительня, прядка, верстат, костриця, терниця, снівниця, гребінь, кужіль, вал, веретено, мичка, пряжа, прядильниця, пряля, вечорниці, досвітки, витушка, ткач, ткачиха, ткаля* стали надбанням української літературної мови [ВТССУМ, с. 1183, 1182, 125, 321, 158, 1456, 1455, 565, 652, 985, 693, 1182, 122, 1291, 579, 260, 594, 595, 109, 121 – 122, 669], що, безперечно, сприяє їхньому збереженню в мовній свідомості діалектоносіїв. Репрезентанти *ко/нопл'і, /мат'ірка, п'лоск'ін', би/тел'н'а, /терниц'а, костр'иц'а, /мич'ка, ж'муток, ж'мен'а, пр'а/д'ін':а, пр'а/сти, пр'а/дка, ве"р/с'тат, вал, ве"р/и'тено, с'н'івниц'а, ткат', ве"р/с'тат, вере"тено, /горстка* та інші, поширені в центральних середньонаддніпрянських говірках, мають загальноукраїнський характер, оскільки засвідчені в інших діалектах української мови (полтавських [Ващ.], південно-східних полтавських [Сиз.], східнослобожанських [17]) південно-східного наріччя та в поліських [Лис.] і західнополіських [Арк.] говірках північного наріччя, а також у бойківському [Ониш.], лемківському діалектах [Пиртей, с. 426] південно-західного наріччя.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, картографування стану збереження термінів ткацтва в середньонаддніпрянських говірках дає змогу виділити центральні та маргінальні ареали. 16 центральних ареалів є суцільними за наповненістю із незначними вкрапленнями субститутів, частина з них мають розмитий чи мереживний характер, що засвідчує зміни в репертуарі ткацької лексики. Острівні мікроареали є наслідком внутрішнього розвитку досліджуваних говірок, оскільки репрезентують трансформацію лексичних ареалів унаслідок акцентної, фонетичної, словотвірної та морфологічної варіативності, виникнення субститутів з інших виробничих сфер або загальноновживаної лексики чи то поширення термінів, характерних для інших діалектів, чи повну втрату лексичної репрезентації. Усе це свідчить про зникнення термінолексем із пам'яті діалектоносіїв унаслідок деактуалізації ткацького промислу.

Список використаної літератури

1. Ващенко В. С. З історії та географії діалектних слів. Матеріали до вивчення говорів Середньої та Нижньої Наддніпрянщини / В. С. Ващенко – Харків : Вид-во ХДУ, 1962. – 174 с.
2. Ващенко В. С. Лінгвістична географія Наддніпрянщини / В. С. Ващенко. – Дніпропетровськ : Вид-во ДДУ, 1968. – 158 с.
3. Матвіяс І. Г. Лексичні матеріали південно-східного наріччя (за матеріалами Атласу української мови) / І. Г. Матвіяс // Праці XII Республіканської діалектологічної наради. – К. : Наукова думка, 1971. – С. 360 – 365.
4. Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори / І. Г. Матвіяс. – К. : Наукова думка, 1990. – С. 114 – 123.
5. Мартинова Г. І. Лінгвістична географія правобережної Черкащини: монографія / Г. І. Мартинова. – Черкаси : Відлуння, 2000. – 265 с.
6. Тищенко Т. М. Подільсько-середньонаддніпрянське суміжжя у світлі ізоглос : автореф. дис. ... філол. наук / Т. М. Тищенко. – К., 2003. – 19 с.

7. Щербина Т. В. Середньонадніпрянсько-степове діалектне порубіжжя у світлі ізоглос : дис. ... філол. наук / Т. В. Щербина. – К., 2003. – 534 с.
8. Мартинова Г. І. Середньонадніпрянський діалект. Фонологія і фонетика: дис. ... док. філол. наук / Г. І. Мартинова. – К., 2004. – 545 с.
9. Гриценко П. Ю. Динаміка діалектного континууму: гносеологічні параметри (вступні зауваги) / П. Ю. Гриценко // Діалекти в синхронії та діалектохронії: Трансформація діалектного континууму і проблеми лінгвоєкології. – К., 2017. – С. 7 – 13.
10. Закревская Я. В. Лингвогеографический аспект изучения отраслевой лексики. На материале названий растений / Я. В. Закревская // Общеславянский лингвистический атлас : Материалы и исследования. 1969. – М. : Наука, 1970. – С. 149 – 158.
11. Бородин М. А. О типологии ареальных исследований / М. А. Бородин // Проблемы картографирования в языкознании и этнографии. – Л. : Наука, 1974. – С. 43 – 53.
12. Назарова Т. В. О картографировании комплексных лингвистических единиц / Т. В. Назарова // Общеславянский лингвистический атлас : Материалы и исследования. 1971. – М. : Наука, 1974. – С. 61–68.
13. Взаимодействие лингвистических ареалов. Теория, методика и источники исследований. – Л. : Наука, 1980. – 272 с.
14. Гриценко П. Ю. Ареальне варіювання лексики / П. Ю. Гриценко. – К. : Наукова думка, 1990. — 269 с.
15. Азарх Ю. С. О динамике лексических ареалов / Ю. С. Азарх // Проблемы сучасної ареології. К. : Наукова думка, 1994. – С. 216 – 223.
16. Мартинова Г. І. Середньонадніпрянський діалект. Фонологія і фонетика: Монографія / Г. І. Мартинова. – Черкаси : Тясмин, 2003. – 367 с.

Список використаних джерел

- ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2005. – 1728 с.
- Ващ. – Ващенко В. С. Словник полтавських говорів / В. С. Ващенко. – Х. : Вид-во Харк. ун-ту, 1962. – Вип. 1. – 107 с.
- Сиз. – Сизько А. Т. Словник діалектної лексики говірок сіл південно-східної Полтавщини / А. Т. Сизько. – Д., 1990. – 100 с.
- Нікол. – Лексика традиційного ткацтва в українських східнолобужанських говірках: Монографія / І. О. Ніколаєнко. – Луганськ : «Альма-матер», 2005. – 147 с.
- Лис. – Лисенко П. С. Словник польських говорів / П. С. Лисенко. – К. : Наукова думка, 1972. – 260 с.
- Арк. – Аркушин Г. Словник західнополіських говірок. У 2-х т. / Г. Аркушин. – Луцьк : Ред.-вид. від. «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2002. – 354 с.
- Ониш. – Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок : у 2 ч. / М. Й. Онишкевич. – К. : Наукова думка, 1984. – 495 с.
- Пиртей – Пиртей Б. С. Матеріали до Словника лемківських говірок / Б. С. Пиртей. – Рукопис. Зберігається в Інституті української мови НАН України (Київ).

References

1. Vashchenko, V. S. (1962). *From the history and geography of dialect words. Materials for the study of the Dialects of the middle and lower Dnieper*. Kharkiv: Publishing house of KSU (in Ukr.)
2. Vashchenko, V. S. (1968). *Linguistic geography of the Dnieper*. Dnepropetrovsk: Publishing house of DSU (in Ukr.)
3. Matviyas, I. G. (1971). *Lexical materials of the South-Eastern dialect (based on the Atlas of the Ukrainian language)*. Kyiv: Naukova Dumka (in Ukr.)
4. Matviyas, I. G. (1990). *Ukrainian language and say*. Kyiv: Naukova Dumka (in Ukr.)
5. Martynova, G. I. (2000). *Linguistic geography of the right-Bank Cherkassy region: Monograph*. Cherkassy: Echo (in Ukr.)
6. Tishchenko, T. M. (2003). *Podolski-sredneurski sumiga in the light of the isoglosses : (Thesis Candidate dissertation)*. Kyiv (in Ukr.)
7. Scherbina, T. V. (2003). *Sredneursk-steppe dialect of the borderland in the light of the isoglosses. (Candidate dissertation)*. Kyiv (in Ukr.)
8. Martynova, G. I. (2004). *For the middle Dnieper dialect. Phonology and phonetics. (Doctoral dissertation)*. Kyiv (in Ukr.)
9. Gritsenko, Y. P. (2017). *Dynamics of dialect continuum: epistemological options (introductory remarks)*. In The dialects in synchrony and dialectologie: transformation of the dialect continuum and the problem of linguistic ecology. Kyiv, 7 – 13 (in Ukr.)
10. Zakrevsky, A. V. (1970). *Linguistic and geographical aspects of the learning industry vocabulary*. In On the material named Roslin. All-Slavic linguistic Atlas: Materials and research. Moscow: Science, 149 – 158 (in Russ.)
11. Borodina, M. A. (1974). *Typology of the study*. In The problem of cartography in linguistics and Ethnography. Leningrad: Science, 43 – 53 (in Russ.)

12. Nazarova, T. V. (1974). *In mapping of complex linguistic units*. In All-Slavic linguistic Atlas: Materials and research. Moscow: Science, 61– 68 (in Russ.)
13. *Interaction of linguistic areas. Theory, methods and sources of research*. (1980). Leningrad: Science (in Russ.)
14. Grytsenko, P. Y. (1990). *Areal variation vocabulary*. Kiyv: Naukova Dumka (in Ukr.)
15. Azarh, Y. S. (1994). *On the dynamics of lexical areas Problems of modern archeologii*. Kiyv: Of Sciences Thought (in Ukr.)
16. Martynova, G. I. (2003). *For the middle Dnieper dialect. Phonology and phonetics: Monograph*. Cherkassy: Tyasmin (in Ukr.)
17. Nikolayenko, I. O. (2005). *Lexical of traditional weaving in the Ukrainian East Slavic dialects: Monograph*. Lugansk: Alma mater (in Ukr.)

ZHUGAN Natalia Anatoliivna,

Teacher of Cherkasy state business College,

e-mail: nzhezgan@ukr.net

THE LINGUOGEOGRAPHIC CHARACTERISTIC OF WEAVING VOCABULARY IN THE MIDDLEDNIPRIAN DIALECTS

Abstract. Introduction. *The article presents the characteristic of the weaving vocabulary of the Middle Dnieper dialects in the geographical projection. The results of the mapping made it possible to find out the spatial differentiation of the lexem terms of the weaving system in the contrasting center: the periphery.*

Purpose. *To represent the spread of the verbal vocabulary in the Middle Dnieper area as a whole, to identify the zone of functioning of the ancient terms, which confirms their preservation in the passive vocabulary of dialectal carriers, to characterize the types of speech habitats and to determine the arealogical tendencies and peculiarities of the development of the Middle Dnieper dialects.*

Results. *The linguogeographical representation of the terms of weaving made it possible to distinguish such habitats: by location (central and marginal - northern, southern, western, eastern), in fullness (solid, blurred, lace, islands), on the basis of which the differentiation of the arranged studied dialects and the main tendencies of their development .*

Originality. *The linguistic and geographic characteristic of the lexicon of weaving in the Middle Dnieper dialects and its spatial differentiation have been presented in this article for the first time.*

Conclusion. *In the course of the research, the state of conservation of terms of verbal vocabulary in the Middle Dnieper dialects has been clarified, this makes it possible to distinguish between central and marginal habitats. 16 central areas are continuous in fullness with minor inclusions of substitutes, some of them (13 cards) are blurry or laced, this confirms the changes in the repertoire of the verbal vocabulary. Island's micro-habitats are a consequence of the internal development of the studied dialects, because they represent the transformation of lexical habitats due to accent, phonetic, word-formation and morphological variability, the emergence of substitutions from other industrial spheres or commonly used vocabulary, or the spread of terms characteristic of other dialects, or the complete loss of lexical representation. All this testifies to the disappearance of terminalex from the memory of dialectal carriers as a result of the deactivation of weaving.*

Key words: *srednerazmernye dialects, areal, microarea, terminological weaving, token, substitute.*

Надійшла до редакції 01.10.18

Прийнято до друку 12.10.18

ЗМІСТ

СЕМАНТИКА

- Селіванова О. О.**
Проблема значення в мовознавстві.....3
- Стройкова С. А.**
Мотиватор рівня якості у німецьких назвах риб11

ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

- Литвин І. М.**
Денотативна інформація: типологія та засоби перекладу16
- Кикоть В. М., Опанасенко Ю. В.**
Ідіостиль автора в художньому перекладі22

ГРАМАТИКА

- Калько М. І.**
Категорія виду: проблема видового інваріанта, статусу й характеру видової опозиції35
- Лонська Л. І.**
Реченневотвірний потенціал предиката стояти в українській мові.....46
- Пономаренко К. В.**
Функціональні вияви дієменника в структурі речення.....53
- Дорошенко М. Н.**
Функційно-семантичні вияви сполучникових часток у сучасній українській мові.....59

ЛІНГВОСТИЛІСТИКА

- Прокопович Л. С.**
Семантико-стилістичні функції фразем у романі Мирослава Дочинця «Мафтей»65
- Калько В. В.**
Стилістична метафора-паремія в українській мові73

ДИСКУРСОЛОГІЯ

- Moskalenko O. I.**
The problem of bilingualism in aviation English80
- Велівченко В. Ф.**
Особливості конструювання змісту політичного медіадискурсу (на прикладі англійських політичних медіатекстів).....86
- Таран А. А.**
Сучасна метафора як засіб мовної експресії.....93

ЛІНГВОГЕОГРАФІЯ

- Жуган Н. А.**
Лінгвогеографічна характеристика ткацької лексики в середньонаддніпрянських говірках.....99

CONTENT

SEMANTICS

- Selivanova O. O.**
Problems of meaning in linguistics3
- Stroykova S. A.**
Quality level motivator in the German fish namings11

TRANSLATION

- Lytvyn I. M.**
Denotative information: typology and methods of conveying in translation16
- Kykot V. M., Opanasenko Yu. V.**
Author's individual writing style in literary translation22

GRAMMAR

- Kalko M. I.**
Category aspect: invariant problem aspects, status and character of the aspects opposition35
- Lonska L. I.**
Speechcreative potential of the predicate "to stand" in the Ukrainian language46
- Ponomarenko K. V.**
Functional revelations of deverbative noun in the sentence structure53
- Doroshenko M. N.**
Functional-semantic expression of particle in modern Ukrainian language59

LANGUAGE STYLISTICS

- Prokopovych L. S.**
Semantic and stylistic functions of phraseological units
in the novel «Maftey» BY Myroslav Dochynets65
- Kalko V. V.**
Stylistic metaphor- proverbs in Ukrainian language73

DISCOURSE STUDIES

- Moskalenko O. I.**
The problem of bilingualism in aviation English80
- Velivchenko V. F.**
Peculiarities of the content constructing of political
media discourse (on the example of English-language political media texts)86
- Taran A. A.**
Modern metaphor as a means of linguistic expression93

LINGUISTIC GEOGRAPHY

- Zhugan N. A.**
The linguogeographic characteristic of weaving vocabulary
in the middledniprian dialects99

**ВІСНИК
ЧЕРКАСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

Серія філологічні науки
№ 2. 2018

Відповідальний за випуск:
Селіванова О.О.

Відповідальний секретар:
Калько В.В.

Комп'ютерне верстання:
Любченко Л. Г.

Підписано до друку 28.12.2018.
Формат 84x108/16. Папір офсет. Друк офсет. Гарнітура Times New Roman.
Умовн. друк. арк. 10,7. Обл. вид. арк. 10,9.
Замовлення №29. Тираж 300 прим.

Бізнес-інноваційний центр
Черкаського національного університету ім. Богдана Хмельницького
18000, Україна, м. Черкаси, бульвар Шевченка, 205.
тел.: (0472) 33-69-05

Свідоцтво про внесення до державного реєстру
суб'єктів видавничої справи ДК №3427 від 17.03.2009 р.